

Joonas Tammela

”Miehullisesti sotiman Kuningan ja Isänmaan edestä”

**Seurakuntapapiston käsitykset yhteiskunnasta Kustaa III:n sodan aikaisissa saarnoissa
Ruotsin valtakunnassa**

Suomen historian pro gradu –tutkielma

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

Kesäkuu 2015

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Joonas Tammela	
Työn nimi – Title ”Miehullisesti sotiman Kuningan ja Isänmaan edestä”. Seurakuntapapiston käsitykset yhteiskunnasta Kustaa III:n sodan aikaisissa saarnoissa Ruotsin valtakunnassa.	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu –tutkielma
Aika – Month and year Kesäkuu 2015	Sivumäärä – Number of pages 129
Tiivistelmä – Abstract <p>Papit olivat varhaismodernilla ajalla merkittäviä toimijoita Ruotsin valtakunnan paikallisyhteisöissä, joissa he olivat hengellisten toimiensa ohessa sidoshenkilöitä maallisen esivallan ja tavallisen kansan välillä. Pappien toiminta paikallisyhteisöissä korostui erityisesti sodan kaltaisten kriisitilanteiden aikana, jolloin valtakunnan sisäinen yhtenäisyys nousi keskeiseen rooliin.</p> <p>Tässä tutkielmassa tarkastellaan papiston käsityksiä yhteiskunnasta vuosina 1788–1790 käydyin Kustaa III:n sodan aikana. Sotien voidaan katsoa lähtökohtaisesti kärjistäneen ja tuoneen selkeämmiksi papiston saarnastuolista julistamia yhteiskunnallisia näkökantoja. 1700-luvulla yhteiskunta alkoi hiljalleen moniarvoistua ja modernisoitua, mikä vaikutti ajan myötä myös papiston saarnaretoriikkaan. Paikallistasolla muutos oli kuitenkin vielä hitaampaa. Tutkielmassani tarkastelen, millä tavalla seurakuntapapisto sitoi yhteiskunnalliset käsityksensä osaksi luterilaisia oppeja sodanaikaisissa saarnoissaan.</p> <p>Käytän tutkielmani lähdeaineistona kahden papin sodanaikaisia saarnatekstejä. Gustaf Fredrik Aurenus toimi sodan aikana Savossa, Leppävirran seurakunnan kirkkoherrana. Anders Widberg toimi sodan aikana puolestaan papin tehtävissä Göteborgin hiippakunnassa. Olen tutkinut saarnoja niissä käytetyn retoriikan ja käsitteistön kautta. Näiden avulla olen tarkastellut pappien ajattelua sekä sitä, mihin papit ovat saarnojensa kautta pyrkineet vaikuttamaan kuulijoissaan.</p> <p>Aineiston tarkastelun perusteella sekä Aureniuksen että Widbergin saarnoista nousevat käsitykset yhteiskunnasta oli sidottu hyvin vahvasti luterilaisiin oppeihin. Saarnoissa korostui teokraattinen yhteiskuntajärjestys, joka perustui kuuliaisuuteen Ruotsin kuningasta ja maallista esivaltaa kohtaan. Ruotsin kansallinen yhteisö nähtiin hyvin pitkälle Raamatun mallin mukaisena uskonnollis-poliittisena yhteisönä, jota yhdisti hallitsijan lisäksi ennen kaikkea luterilainen usko. Valtakunnan asukkaiden välisissä suhteissa korostui yhteiskunnallinen hierarkia ja se, kuinka jokaisen ihmisen oli toteutettava hänelle yhteiskunnasta määrättyä paikkaa parhaan osaamisensa ja hyvän kristillisen moraalinsa mukaisella tavalla.</p>	
Asiasanat – Keywords papisto, saarnat, 1700-luku, kirkkohistoria, luterilaisuus, yhteiskunta, sota, seurakunnat, Ruotsi	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopiston kirjasto, JYX-julkaisuarkisto.	
Muita tietoja – Additional information	

Sisällysluettelo

1 Johdanto	1
1.1 Papisto ja yhteiskunta 1700-luvun lopun Ruotsissa	1
1.2 Tutkimustehtävät	9
1.3 Lähdeaineisto	11
1.4 Lähtökohtia 1700-luvun lopun saarnatekstien tutkimiseen	15
2 Maallisen esivallan uskonnollisin sävyin väritynyt asema	20
2.1 Jumalan kaksi hallintavaltaa	20
2.2 Kuningas – valtakunnan uskonnollinen johtaja	23
2.3 Maallisen hallitsijan ja alamaisten välinen vuorovaikutus	27
2.4 Maallinen hallitsija osana teokraattista yhteiskuntajärjestystä	35
3 Poliittiset yhteisöt Ruotsin valtakunnassa	40
3.1 Jumalan valitsema Ruotsin kansa	40
3.2 Kristuksen seurakunnan rajat	48
3.3 Ruotsalaiselle yhteisölle vastakkaiset piirteet	56
3.4 Hallitsijan yhdistämä valtakunta	65
3.5 Suomi ja valtakunta	72
3.6 Tunteenomainen isänmaa	76

4 Valtakunnan asukkaiden keskinäiset suhteet	82
4.1 Ihmisen maallinen kutsumus ja yhteiskunnallinen hierarkia	82
4.2 Ihmisten samanarvoisuus Jumalan edessä	90
4.3 Maallinen kutsumus sota-aikana	93
4.4 Kristityn elämä osana maallista yhteiskuntaa	105
5 Seurakuntapapisto ja Jumalan järjestämä yhteiskunta	116
Lähteet	121

1 Johdanto

1.1 Papisto ja yhteiskunta 1700-luvun lopun Ruotsissa

Tarkastelen tutkimuksessani Ruotsin valtakunnan papiston käsityksiä yhteiskunnasta ja siihen liittyvistä rakenteista 1700-luvun lopulla. Aineistonani käytän kahden seurakuntapapin saarnakokoelmia valtakunnan eri puolilta – tässä tapauksessa Porvoon ja Göteborgin hiippakunnista. Saarnateksteistä olen tarkastellut niiden kirjoittajien käsityksiä liittyen maalliseen esivaltaan, Ruotsin valtakuntaan sekä ihmisen elämään yhteiskunnan jäsenenä. Aikarajaukseksi olen valinnut Kustaa III:n Venäjän sodan, sillä kriisitilanteiden aikana hengellisiin asioihin keskittyvissä saarnateksteissä myös ajalliset asiat saivat erityistä painoarvoa ja valtakunnan väestön yhtenäisyyden takia niissä korostuivat käsitykset maallisesta yhteiskunnasta ja elämisestä osana sitä.

Kustaa III:n Venäjän sota käytiin Ruotsin ja Venäjän välillä vuosina 1788–1790. Sodan seurauksena ei tapahtunut rajamuutoksia, mutta sen lopputuloksen voidaan kuitenkin katsoa olleen Ruotsille voitollinen ja kuninkaan henkilökohtaista asemaa vahvistava. Sodan seurauksena eripura hallitsijan ja aatelissäädyn välillä kuitenkin kasvoi. Taistelut käytiin käytännössä kokonaan nykyisen Suomen alueella, joten sotatilanne tuli hyvin konkreettiseksi erityisesti valtakunnan itäiselle väestönosalle. Kriisitilanne kosketti myös valtakunnan länsiosan ihmisiä, eikä vähiten vuonna 1789 Tanskaa vastaan käydyn lyhyen ”sivusodan” takia.¹

Varhaismodernin ajan Ruotsissa kirkkoinstituutiolla oli hengellisten velvollisuuksien ohessa merkittävä rooli maallisen esivallan tiedonvälittäjänä ja propagandakoneistona. Luterilainen oppi ja kirkkojärjestys tunnustivat hyvin vahvasti maallisen esivallan aseman ja niiden mukaan kirkkoinstituutio oli alisteinen maallisen hallitsijan vallan alle. Viralliset julistukset ja käskykirjeet luettiin jumalanpalveluksen ohessa kirkkokansalle, minkä takia saarnastuolia voidaan hyvällä syyllä pitää aikansa massamediana. Esimerkiksi kaikissa valtakunnan kirkoissa luetuissa rukouspäiväjulistuksissa näkyi selkeästi kuninkaan ja maallisen esivallan rooli valtakunnan päänä ja vastuunkantajana. Alamaisiin iskostettiin ajatusta heidän vastuustaan koko valtakunnan hyvinvoinnin edestä rukouksen ja parannuksenteon kautta. Tätä näkemystä korostettiin kriisien aikana entisestään.² Luterilaisen papiston voidaan siis katsoa seisseen hyvin vahvasti maallisen esivallan toimien takana. Heidän tehtävänä oli yhdistää valtakuntaa mentaalisesti.

¹ Karonen 2008, 414–417.

² Malmstedt 1994, 105–106; Reuterswärd 2001, 122–123; Laine E. M. & Laine T. 2010, 300, 304–306.

Uskonto oli Kustaa III:n sodan aikana keskeinen tekijä valtakuntien yhtenäisyyden kannalta sekä luterilaisen Ruotsin että ortodoksisen Venäjän puolella. Sitoutumisen valtakuntien virallisiin kirkkoihin nähtiin olevan vahvasti sidoksissa uskollisuuteen maalliselle esivallalle. Tämän johdosta sekä Vanhan Suomen luterilainen väestö että Karjalan ortodoksinen väestö joutuivat erityisen tarkkailun alle suhtautumisestaan rajantakaisiin uskoveljiinsä.³ Valtionuskonnoilla oli merkittävä rooli osana sodankäyntiä, jolloin ei voida myöskään väheksyä luterilaisen uskon sekä sen mukaisten oppirakennelmien merkitystä Kustaa III:n sodan ajan Ruotsissa.

Sodan kaltaisissa kriisitilanteissa papiston yhtenäistämismetodiikka korostui rauhanaikaan verrattuna. Esivallan aseman ja toimien legitimitoinnin lisäksi sodalle oli löydettävä syyt ja vallitsevaa tilannetta täytyi käsitellä yhteisöllisesti. Saarna oli ehtoollisen lisäksi luterilaisen jumalanpalveluksen keskeisin osa ja merkittävä tapa opettaa tavallista kansaa.⁴ Koska jumalanpalvelus oli maaseudun erityinen yhteisöllinen tapahtuma ja papisto oli valtakunnallisen tilanteen virallinen tiedotuskanava, saarnateksti oli erinomainen kanava käsitellä vallitsevaa tilannetta ja levittää kansan keskuuteen esivallan mielenmukaisia ajattelutapoja. Pappien kirjoittamista saarnoista voidaan siis löytää ne tutkimukseni kohteena olevat luterilaisiin yhteiskuntakäsityksiin pohjautuvat ajatusmallit, joiden pohjalta papisto saarnasi kansalle kuuliaisuutta maallista esivaltaa kohtaan sekä antoi ohjeita yksilön elämästä osana yhteiskuntaa.

Kansainvälisessä viitekehyksessä Kustaa III:n sota sijoittuu ajallisesti valistuksen ajan uudistuvan ajattelun pyörteisiin. Nigel Astonin mukaan kirkossa käynti ja uskonnollinen sitoutuneisuus olivat kuitenkin edelleen erottamaton osa ihmisten arkea. Suhteellisen harva poikkesi suuresta massasta. Myös vapaan uskonnollisuuden käsitettä ei pidä ylikorostaa varsinkaan agraariyhteisöjen kohdalla eri puolilla Eurooppaa.⁵ Samoin S. J. Barnett kritisoi perinteisiä käsityksiä deismin myötä tapahtuneesta erityisestä sekularisaation noususta 1700-luvun Euroopassa. Hänen mukaansa ihmiset uskoivat Jumalaan pitkälti entiseen malliin. Erityisesti kirkkoinstituutioihin kohdistuneesta kritiikistä huolimatta myös useat oppineet tunnustivat valtiollisen kirkon merkityksen ja tarpeen osana yhteiskuntaa.⁶

Ruotsissa valistusajan tuomat modernimmat käsitykset yhteiskunnasta tulivat saarnoihin hitaalla aikataululla, eikä vielä 1700-luvun lopulla Ruotsissa voida katsoa olleen juurikaan valistussaarnoja. Muutokset tapahtuivat hitaasti poliittisissa yhteyksissä käytetyissä valtiollisissa saarnoissa ja taval-

³ Laasonen 1991, 372, 412.

⁴ Laine 1996, 125–126, 133–134, Laine E. M. & Laine T. 2010, 296.

⁵ Aston 2002, 18–20, 83–84, 91–92.

⁶ Barnett 2003, 37–40.

lisen seurakuntapapiston keskuudessa muutos oli vieläkin hitaampaa. Esimerkiksi valistusaatteista hyvin perillä olleen Anders Chydeniuksen tavalliselle kansalle pitämässä saarnoissa ei ole nähtävissä vaikutteita valistusaatteista, jotka näkyivät selkeämmin hänen eliitille pitämässään saarnoissa. Pasi Ihalaisen mukaan tämä voi viitata hänen epäilleen tavallisten seurakuntalaisten ymmärtäneen tarpeeksi modernimmista aatteista.⁷ Käytännöllis-ortodoksinen ajattelu oli seurakuntapapiston keskuudessa vallitseva teologinen suunta vielä Ruotsin vallan loppuaikoina.⁸ Ruotsin valtakunnan tavallisen seurakuntapapiston voidaan olettaa sitoneen 1790-luvun taitteen saarnoissaan yhteiskunnalliset käsityksensä pitkälti entiseen tapaan vahvasti luterilaiseen oppiin. Sotatilanteen aikana yhteiskunnallisilla käsityksillä oli saarnoissa vielä normaalitilannetta suurempi painoarvo.

Papiston saarnaretoriikasta 1700-luvulla on tehty tutkimusta useista eri näkökulmista. Aikarajauksensa puolesta lähimpänä omaa tutkimusaiheittani on Carola Nordbäckin *Lycksalighetens källa* (2009), jossa Nordbäck tutkii Anders Chydeniuksen 1780-luvun alussa kirjoittamia saarnoja ja niistä välittyvää maailmankuvaa homiletiikan eli saarnatutkimuksen, moraaliteologian ja kirkkohistorian konteksteista. Nordbäck keskittyy tutkimuksessaan erityisesti saarnoista nouseviin käsitteisiin. Hän toteaa, että Chydeniuksen saarnojen uskonnolliseen viestiin sisältyi myös poliittinen näkökulma. Saarnaretoriikan sekularisoitumisesta ei voida hänen mukaansa kuitenkaan sinällään puhua, sillä Chydeniuksen teksteistä nousi toisaalta hyvin vahva luterilainen konservatismi. Hän pyrki sitomaan kaikki 1700-luvun lopulle ominaiset uudet aatteet vanhoihin luterilaisiin oppeihin. Samoin oleellinen huomio saarnojen kokonaiskuvassa on Nordbäckin mukaan se, kuinka Chydenius käytti vanhoja käsitteitä uusissa yhteyksissä ja loi niille tätä kautta uusia merkityksiä. Chydenius toimii esimerkkinä siitä, kuinka valistusajatusten roolia ajan saarnaretoriikassa ei pidä ylikorostaa.

1700-luvun saarnaretoriikkaa tarkastelevissa *Upplysningstiden predikan I & II* –teoksissaan (1926 & 1927) Edvard Leufvén korostaa sitä, kuinka 1700-luvun aikana vaikuttivat useat eri saarnaustyyliä, jotka rantautuivat Ruotsiin ja sen eri osiin vaihtelevalla aikataululla. Saarnaustyyliä saattoivat myös vaikuttaa puhujien teksteissä samanaikaisesti, jolloin ne eivät välttämättä olleet puhtaasti toistensa vastavoimia. Hän painottaa myös sitä, kuinka puhtasoppisuuden ajalta peräisin oleva ortodoksinen saarnaustyyli ei suinkaan hävinnyt uusien vaikutteiden myötä, vaan se vaikutti Ruotsissa henkilöstä riippuen vielä todella pitkälle 1700-lukua.⁹ Kokonaisuuteen katsottuna valistussaarnat eivät siis juurtuneet ruotsalaiseen papistoon aivan hetkessä.

⁷ Ihalainen 2009, 252–255.

⁸ Juva 1955, 191–192.

⁹ Leufvén 1926, 87–91; Leufvén 1927, 87–88.

1700-luvun poliittisia saarnoja Ruotsin valtakunnassa on tutkinut erityisesti Pasi Ihalainen. Erityisesti laajassa teoksessaan *Protestant nations redefined* (2005) hän tutkii saarnaretoriikan vaikutusta patriotismin ja kansallisen ajattelun kehitykseen 1700-luvun Englannissa, Alankomaissa ja Ruotsissa. Tutkimuksen aineisto koostuu valtiopäiväsaarnoista, joita myös painettiin ja lähetettiin ympäri valtakuntia paikallisseurakunnissa saarnattaviksi. Hänen mukaansa luterilaisen kirkon julistama uskonnollinen identiteetti loi vahvan pohjan myös kansallisen identiteetin muotoutumiselle erityisesti Ruotsin valtakunnassa, jolloin uudemmat ”sekulaarit” kansakunnan käsitteet olivat osin vanhojen luterilaisen kansalaisen käsitteen päälle luotuja. Sekulaarit käsitteet kansakunnasta eivät kuitenkaan ottaneet erityisen vahvasti tuulta alleen vielä 1700-luvun aikana.

Ihalaisen korostaa tutkimuksissaan, kuinka poliittisten arvojen muutos näkyi saarnojen kaltaisissa uskonnollisissa teksteissä maallisia tekstejä hitaammin, koska saarnaajat olivat vastuussa sanomisistaan myös kirkolliselle eliitille.¹⁰ Artikkelissaan ”The Enlightenment sermon” (2009) Ihalainen korostaa, kuinka uudenlaiset käsitykset kansakunnasta olivat ottamassa muotoaan Ruotsissa vuosisadan lopulla, jolloin myöskään valistus ja uskonto eivät olleet toistensa vastavoimia. Sen sijaan ne tukivat toisiaan poliittisten saarnojen retoriikan kokiessa uudistusta. Tämänkaltaisten huomioiden myötä saarnatekstejä on viime aikoina alettu yleisestikin hyödyntää valistusajan tutkimuksessa enenevässä määrin. 1700-luvun saarnaajat kuitenkin muuttivat saarnojensa retoriikkaa modernimpaan suuntaan vain silloin, kun kyseiset käsitykset olivat sovitettavissa luterilaiseen tunnustukseen.

Papiston toiminnasta Kustaa III:n sodan aikana ei ole aiemmin tehty laajempaa tutkimusta. Aiempi tutkimus on kuitenkin sivunnut aihepiiriä sekä paikallisten että valtiollisten saarnojen osalta. Gunnar Suolahti on teoksessaan *Elämää Suomessa 1700-luvulla* (1925) tarkastellut suomalaisten suhtautumista Kustaa III:n Venäjän sotaan. Hän sivuaa tutkimuksessaan myös papiston toimintaa ja retoriikkaa paikallisyhteisöjensä keskellä ja toteaa sen olleen vahvan kuningasmielistä ja esivaltauskollisuuteen taivuttelevaa. Pasi Ihalainen tarkastelee artikkelissaan ”Svenska kyrkan och det moderniserande nationella tänkandet 1789–1810” (2007) muutamia sodan aikaisia valtiollisia saarnoja. Hän osoittaa, että saarnoissa vaikuttanut sotapropaganda linkitti käsitykset kansakunnasta uskonnolliseen yhteisöön vertaamalla Ruotsia Vanhan testamentin Israeliin, mikä oli yleisesti ominainen piirre 1700-luvun saarnaretoriikalle.

1700-luvun aiempien sotien osalta Esko M. Laine on tutkinut teoksessaan *Yksimielisyyt – sota – pietismi* (1996) Ruotsin valtakunnan papistoa hattujen sodan aikana. Hän toteaa, että pappissäädyn piirissä suhtautuminen sotaan riippui puoluepoliittisen suhtautumisen lisäksi siitä, mistä päin valta-

¹⁰ Ihalainen 2003, 75.

kuntaa sodan todellisuutta katsoi. Pappien ei tullut kirkkolain mukaan puuttua saarnastuolista politiikkaan, jolloin seurakuntapapistolle annettiin erillisiä ohjeistuksia viitata saarnoissaan poliittisiin teemoihin maltillisesti ja harkitusti sodalle myönteisen ilmapiirin saavuttamiseksi valtakuntaan. Samoin hän toteaa valtakunnan kollektiivisen syntielämän ja parannuksenteon käsitteiden eläneen hyvin vahvasti sodanaikaisessa saarnaretoriikassa.¹¹

Tarkastelen tutkimuksessani yhteiskuntaan liittyviä luterilaisia oppirakenteita ennen kaikkea Lutherin oman ajattelun ja luterilaisten tunnuskirjojen avulla. Lutherin ajattelua yhteiskunnasta on tutkinut Antti Raunio artikkelissaan ”Luther ja yhteiskunta” (2001), missä hän korostaa Lutherin yhteiskunnallisen ajattelun perustuneen selkeään ja johdonmukaiseen kaavaan ihmisyhteisöjä hallitsevasta kahdesta regimentistä – taivaallisesta ja maallisesta. Günther Gassmanin ja Scott Hendrixin teos *Johdatus luterilaiseen tunnustukseen* (2005) tarkastelee luterilaisista tunnuskirjoista nousevia käsitteitä niin maallisen yhteiskunnan rakenteesta kuin kristittyjen välisestä oikeanlaisesta kanssakäymisestä. Tutkijoiden perusteellinen työ eri tunnuskirjoista nousevien näkemysten erittelyssä antaa kuvan luterilaisten oppien taustasta ja sisällöstä. Samoin tutkijat ottavat huomioon uskonpuhdistajien oman aikakauden ja henkilökohtaisen maailmankuvan vaikutuksen tunnuskirjojen sisältöön.

Yleisellä tasolla luterilaista kirkkoa ja sen toimintaa Ruotsin valtakunnassa 1700-luvulla on tutkinut Harry Lenhammar kirkkohistorian yleisteoksessaan *Sveriges kyrkohistoria 5 – Individualismens och upplysningens tid* (2000). Teoksessaan hän tarkastelee kirkkoa ja papistoa niin yhteiskunnallisena kuin paikallistason toimijana valistusaatteiden värittämän vuosisadan tuomien muutosten keskellä. Hän tutkii kirkkoinstituution toiminnan lisäksi valtakunnan hengellistä kenttää ja sen muutosta tunnustuksellisesta yhtenäisyydestä kohti tunnustuksellista moniarvoisuutta uusien aatevirtausten myötä. Samalla hän toteaa papiston puolustaneen läpi vuosisadan vahvasti luterilaisen valtionkirkon asemaa yhteiskunnassa. Suomen kontekstissa kirkkohistoriaa varhaismodernilla ajalla käsittelee Pentti Laasosen *Suomen kirkon historia 2 – Vuodet 1593–1808* (1991), jossa tutkija kiinnittää huomiota luterilaisen kirkon ja kristillisyyden rooliin suomalaisten elämässä sekä suomalaisen papiston teologisiin painotuksiin¹² ja niissä ajan myötä tapahtuneisiin muutoksiin. Hänen teoksestaan lukija saa laajan käsityksen uskonnon ja kirkon roolista paikallisyhteisöjen arjessa sekä luterilaisen kirkon ja sen opin kehityslinjoista 1700-luvulla. Muutokset 1600-luvun ortodoksian perinteistä tapahtuivat Laasosen mukaan usein hitaalla aikataululla. Varsinais-Suomen osalta Mikko Juva on tehnyt jo ai-

¹¹ Laine 1996, 134–135, 290–292.

¹² Myös Seppo J. Salminen on tarkastellut Suomen yliopistollisen teologian painotuksia säätyvallan ajalla teoksessaan *Den finländska teologin under frihetstiden* (1994). Hän toteaa, että luterilaisen ortodoksian ajan oppirakenteet vaikuttivat Turun akatemiassa koko säätyvallan ajan, vaikka yliopistomaailman teologinen kenttä alkoi moniarvoistua varsinkin hattujen sodan jälkeisellä ajalla.

emmin samankaltaisia johtopäätöksiä tutkimuksessaan *Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina 1600–1808* (1955).

Kun puhutaan kirkkoinstituution roolista varhaismodernin ajan Ruotsissa, on keskeistä ymmärtää sen merkitys ajan paikallisyhteisöissä. Bill Widén on tutkinut pitkällä aikavälillä saarnastuolin roolia Ruotsin valtakunnassa erityisesti tiedonvälityksen näkökulmasta teoksessaan *Predikstolen som massmedium* (2002). Hän korostaa kirkon roolin nousua keskeiseksi tiedonvälittäjäksi suurvalta-ajalla, jolloin erityisesti jatkuvien sotien vuoksi oli tärkeää antaa kansalle tilannetietoa sodasta sekä iskostaa heihin esivallan mielen mukaisia käsityksiä meneillään olevista sotatilanteista. Göran Malmstedt korostaa teoksessaan *Helgdagsreduktionen* (1994) erityisesti sotien aikaisissa rukouspäiväjulistuksissa näkynyttä vahvaa poliittiseen tilanteen sitomista valtakunnan uskonnolliseen tilaan. Tämän myötä erityisesti maalliseen yhteiskuntaan ja sen tilanteeseen keskittyvinä rukouspäivinä tuotiin esille käsitystä valtakuntaa kohdanneesta jumalallisesta rangaistuksesta.

Kirkkoa tiedonvälittäjänä erityisesti 1700-luvulla on tarkastellut sekä sodan että rauhan ajoilta Elisabeth Reuterswärd teoksessaan *Ett massmedium för folket* (2001).¹³ Reuterswärd kertoo valtakunnallisten julistusten merkityksen lisääntyneen entisestään 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, jolloin maallisen keskusvallan rooli tuli entistä keskeisemmäksi osaksi jumalanpalvelusta. Tämä korostui myös Kustaa III:n sodan aikana, jolloin kuninkaallisten julistusten sisällössä korostettiin erityisesti valtakunnan yhtenäisyyttä. Joachim Östlund tarkastelee rukouspäiväjulistuksia ja niiden retoriikkaa pidemmällä aikavälillä tutkimuksessaan *Lyckolandet* (2007). 1700-luvun loppupuolen ja Kustaa III:n sodan ajan rukouspäiväjulistusten osalta hän toteaa, että niiden retoriikka korosti voimakkaasti ajatusta hallitsijan vallan alaisuudessa toimivasta, uskonnon ja isänmaanrakkauden yhdistämästä Ruotsin kansasta.

Maallinen esivalta personoitui erityisesti valtakuntaa hallitsevaan kuninkaaseen. Kustaa III:ta ja hänen toimintaansa hallitsijana on tutkittu paljon. Oman työni kannalta kiinnostavaa on erityisesti hänen esiintymisensä alamaistensa edessä. Henrika Tandefelt on tutkinut tätä aihepiiriä perusteellisesti teoksessaan *Konsten att härska – Gustaf III inför sina undersåtar* (2008). Hän keskittyy erityisesti armollisuuden, oikeuden, julkisen esiintymisen ja hierarkian käsitteisiin. Hän osoittaa, että Kustaa III:n esiintymiseen alamaistensa edessä liittyi valtavasti yhteiskunnan rakenteeseen ja ajan ajattelumalleihin liittyvää symboliikkaa. Kuningas osasi hyödyntää kirkkoa ja ajan mukaisia käsi-

¹³ Tiedonvälitystä muiden kanavien kuin saarnastuolin kautta Kustaa III:n sodan aikana on käsitellyt Stig Boberg. Hän toteaa, että hallitsijalla oli sodan aikana käytännössä katsottuna monopoliasema valtakunnan kirjallisessa elämässä. Tämän vuoksi hänen poliittisilla vastustajillaan ei ollut juurikaan mahdollisuuksia saada ääntään laajemmin kuuluviin valtakunnassa, Boberg 1967, 144.

tyksiä kuninkuuden jumalallisesta alkuperästä vahvistaessaan valtaansa. Kuninkaan esiintyminen alamaistensa edessä oli harkittua ja sillä voitiin erityisesti sodan aikana yhtenäistää kansaa ja armeijaa taistelemaan kuninkaan puolella valtakunnan vihollisia vastaan.

Teoksessaan *Kungsord i elfte timmen* (2002) Mikael Alm tarkastelee vallan käsitettä kustavilaisella ajalla hallitsijan retoriikan ja hänen alamaisille itsestään antaman kuvan kautta. Hänen tutkimuksestaan voidaan päätellä, että uskonto oli tärkeä osa Kustaa III:n omaa¹⁴ valtioon ja alamaisuuteen liittyvää retoriikkaa. Sen avulla hän pyrki levittämään käsityksiä viime kädessä Jumalan säättämästä yhteiskuntajärjestyksestä. Myös Toivo Nygård tekee teoksessaan *Kustaa III – Vallanomaava mutta alamaisilleen armollinen kuningas* (2005) samankaltaisen johtopäätöksen kuninkaan valtaa korostavasta esiintymisestä alamaisiinsa nähden sodan aikana. Esiintymisensä avulla Kustaa III legitimoii omaa valta-asemaansa samalla, kun juhlittiin armeijan sotamenestystä tai rauhan solmimista. Tämnäkaltaisessa esiintymisessä olivat avainasemassa kirkoissa pidetyt kiitosjumalanpalvelukset. Lisäksi Nygård korostaa tutkimuksessaan sitä, että 1700-luvun lopulla Jumalan ja maallisen esivallan valta oli kietoutunut vahvasti yhteen rahvaan mielissä. Tähän vaikutti erityisesti valtakunnan papisto julistamalla uskonnollisen kielen avulla teokratiaan pohjaavaa yhteiskuntamallia.

Kun puhutaan itsevaltiaan hallitsemasta valtiosta, on syytä noteerata myös hallitsijan henkilökohtainen näkökulma ja suhde kirkkoon. Gunnar Granbergin tutkimuksesta *Gustav III – en upplysningskonungs tro och kyrkosyn* (1998) käy ilmi, ettei valtionkirkon sisäinen elämä ollut Kustaa III:lle yhdentekevä asia. Hän oli henkilökohtaisella panoksellaan vaikuttamassa vahvasti esimerkiksi vapaampaan uskonelämään valtakunnassa sekä piispojen valintaan. Hallitsija ajautui kirkollisten muotosehdotustensa kanssa ajoittain ristiriitaitilanteisiin konservatiivisemmän papiston kanssa. Kirkko oli Kustaa III:lle tärkeä instituutio valtakunnassa ja hän ymmärsi oman asemansa valtionkirkon päänä.

Aiemmin käsiteltyjen Ihalaisen tutkimusten lisäksi Ruotsiin liittyviä kansallisia käsityksiä 1700-luvulla on käsitelty useissa muissakin yhteyksissä.¹⁵ Nils Ekedahlin teos *Det svenska Israel* (1999) käsittelee 1700-luvun taitteessa vaikuttaneen piispa Haquin Spegelin saarnatekstejä. Hän korostaa korostaa niiden pohjalta sitä, kuinka yksinvaltiuden ajalla vaikuttivat vahvasti käsitykset Ruotsin ja Vanhan testamentin Israelin samansuuntaisuudesta uskonnollis-kansallisena yhteisönä. Samoin hän

¹⁴ Kustaa III ei valmistellut puheitaan täysin itsenäisesti, jolloin myös hovissa toimineet papit ovat esimerkiksi piispa Olof Wallquistin tavoin voineet ainakin jonkin verran vaikuttaa hallitsijan tekstien kieleen ja sisältöön, Alm 2002, 74.

¹⁵ Käsitykset Ruotsin valtakunnasta ja ruotsalaisuudesta voidaan hahmottaa myös sen avulla, mikä koettiin näille vastakkaiseksi. Sodan kontekstissa on tässä mielessä luontevaa tarkastella aikalaisten kuvaa venäläisistä, mitä on tehnyt erityisesti Kustaa H. J. Vilkuna isovihan aikaa ja sen muistoja kansan keskuudessa käsittelevässä tutkimuksessaan *Viha* (2005). Hän toteaa isovihan ajoilta periytyneiden narraatioiden vaikuttaneen suomalaisen papiston ja kansan keskuudessa läpi 1700-luvun venäläisvastaisuuden muodossa.

erittelee Spegelin retoriikasta vahvasti Raamattuun perustuneita käsityksiä teokraattisesti järjestäytyneestä yhteiskunnasta. Artikkelissaan ”Guds och Swea barn” (2002) hän kertoo edellä mainittujen, 1600-luvulta periytyneiden käsitysten kansallisen yhteisön uskonnollisesta luonteesta vaikuttaneen vielä säätyvallan ajalla. Papistolla oli merkittävä rooli näiden käsitysten levittämisessä.

Jonas Nordin korostaa teoksessaan *Ett fattigt men fritt folk* (2000), kuinka 1700-luvun sekularisointikehityksestä huolimatta myös ruotsalaisissa valtio- ja yhteiskuntakäsityksissä pysyi koko säätyvallan ajan hyvin vahva luterilainen ja raamatullinen pohjavire. Lisäksi hän toteaa, että suhteellisesti yhtenäisyydestään huolimatta Ruotsin valtakunnassa oli varhaismodernilla ajalla useita paikallisia identiteettejä. Tästä johtuen esimerkiksi 1700-luvun suomalaiset kokivat itsensä samanaikaisesti sekä suomalaisiksi että ruotsalaisiksi. Bo Lindberg puolestaan kertoo tutkimuksessaan *Den antika skevheten* (2006), että Ruotsissa alkoi 1700-luvulla korostua aiempaa vahvemmin kollektiivinen kansallinen identiteetti suhteessa aiempaan, omaan paikallisyhteisöön tai maakuntaan perustuneeseen identiteettiin. Tämä näkyi Lindbergin mukaan ajan poliittisessa käsitteistössä¹⁶, vaikka aiemminkin oli korostettu nimenomaan hallitsijan asemaa valtakuntaa yhdistävänä tekijänä.

1700-luvun lopun yhteiskunnalliset suhteet perustuivat paikallisyhteisöissä pitkälti käsityksiin huoneentaulun maailmaan pohjautuvasta yhteiskuntajärjestyksestä, mihin myös maallisen esivallan asema perustui. Huoneentaulua ja sen vaikutusta varhaismodernilla yhteiskunnassa on tarkastellut erityisesti Hilding Pleijel teoksessaan *Från hustavlans tid* (1951). Hän toteaa huoneentaulun perustuneen kolmisäätyopin, eli jaon esivalta-, oppi- ja taloussäätyyn, vaikuttaneen hyvin vahvasti vielä 1700-luvun ruotsalaisessa yhteiskunnassa. Ajan papit sitoivat uudet poliittiset ajattelumallit vanhoihin kolmisäätyopin mukaisiin käsityksiin. Pleijelin käsitystä huoneentaulun perustuvan maailmankuvan vaikutuksesta tavallisen kansan mentaliteetissa on myöhemmin kritisoitu¹⁷ voimakkaasti useassa eri yhteydessä. Papiston käyttämässä kielessä huoneentaulun mukaisen kolmisäätyoppi vaikutti kuitenkin vahvasti.

Alamaisille asetettiin yhteiskunnan toimivuuden kannalta erilaisia normeja, joiden puitteissa heidän tuli elää. Sabine Holtz korostaa artikkelissaan ”On sermons and daily life” (2009) sitä, kuinka 1700-luvulla tiedonvälityksen ja yhteiskunnallisen kehityksen yhteydessä kirkko pyrki edelleen vaikuttamaan saarnastuolin kautta ihmisiin ja yhteisöihin asettamalla ihmisten elämälle sosiaalisia ja yhteisöllisiä normeja. Maaseudulla yhteiskunnallinen kehitys ei ollut niin nopeaa kuin kaupungeissa,

¹⁶ Lindberg 2006, 215–216.

¹⁷ Peter Aronsson on eritellyt perusteellisesti Pleijelin näkemyksiin kohdistettua kritiikkiä omassa tutkimuksessaan huoneentaulun mukaisten ajatusmallien vaikutuksesta 1700-luvun länsiruotsalaisissa paikallisyhteisöissä. Aronssonin mukaan huoneentaulun mukainen säätyjaottelu itsessään hyväksyttiin usein myös paikallisyhteisöissä, mutta käsitykseen säätyjen välisestä hierarkiasta kohdistettiin useammin kritiikkiä, Aronsson 1993, 11–14, 35–36.

mutta kaupungeissakin kirkko pyrki edelleen vaikuttamaan entiseen tapaan ihmisiin ja heidän elämäänsä.¹⁸ Kustaa H.J. Vilkun *Katse menneisyyden ihmiseen* (2010) puolestaan erittelee paikallisyhteisöjen sosiaalisia normeja sekä papiston ja seurakuntalaisten suhdetta varhaismodernissa suomalaisessa agraariyhteiskunnassa. Yhteiskunnan arvomaailma oli saanut vaikutteita luterilaisesta opetuksesta ja asetti rahvaalle puitteita, joiden mukaisesti heidän tuli elää. Erityisesti papistolla oli keskeinen tehtävä saada seurakuntalaisensa elämään näiden puitteiden mukaista elämää. Vilkuna korostaa myös papistolla olleen vastavuoroisesti omiin tehtäviinsä liittyviä sosiaalisia normeja, joiden mukaisesti pappien tuli elää ja hoitaa virkaansa saavuttaakseen seurakuntalaistensa arvostuksen.

1.2 Tutkimustehtävät

Tarkastelen tutkimuksessani ruotsalaisen seurakuntapapiston käsityksiä yhteiskunnasta kahden varsin erilaisen esimerkkitapauksen kautta. Pyrin selvittämään pappien saarnoissa esittämien ajatusmallien ja heidän käyttämänsä kielen avulla sitä, millä tavalla paikallisseurakuntien papisto sitoi ajattelunsa maallisesta yhteiskunnasta ja sen rakenteista luterilaisiin oppeihin 1700-luvun lopun Ruotsissa. Yhteiskunnan sekularisoituminen ja uskonnollisen kentän moniarvoistuminen eivät käytännössä ottaneet tuulta alleen vielä 1700-luvulla ja varsinkin paikallistasolla yhteiskunta nähtiin edelleen 1600-luvulta periytyneiden ajatusten tapaan hyvin vahvasti raamatulliseen malliin sidottuna, uskonnollisena ja hierarkkisena yhteisönä. Näin lähtökohta tutkimukselleni on, että Kustaa III:n sodan aikaisen seurakuntapapiston saarnoissaan kuvailema yhteiskunnallinen ajattelu seurasi hyvin pitkälle luterilaiseen oppiin sidottuja käsityksiä yhteiskunnasta valistusaatteiden tuomien modernimpien käsitysten¹⁹ sijaan.

Tarkastelen aineistoni kautta Kustaa III:n sodan aikaista papistoa ennen kaikkea historiallisena toimijana. Tämän mukaisesti pyrin selvittämään, miten papit ovat omalla paikallaan tulkinneet ajan maailmaa ja yhteiskuntaa. Papit sitoivat yhteiskunnalliset käsityksensä osaksi saarnoja, jotka käsit-

¹⁸ Holtz 2009, 310–311.

¹⁹ Valistusajan saarnojen käsitteistössä tapahtui muutosta aiempaan verrattuna, jolloin vanhoille käsitteille luotiin uuden ajattelun mukaisia merkityksiä. Ihalainen on eritellyt tutkimuksessaan valistussaarnoille tyypillisiä piirteitä, joiden mukaisesti valistussaarnana voidaan pitää saarnaa, joka sisältää ainakin yhden tai useamman seuraavista piirteistä: 1) ajan taloudellisen, sosiaalisen, poliittisen tai aatteellisen muutoksen huomioiminen sekä suhtautuminen näihin muutoksiin positiivisesti, 2) kielenkäyttö, joka ei ole suoraan johdettavissa traditionaalisesta teologisesta oppijärjestelmästä ja joka ei suoraan kannata 1600-luvun ortodoksialle tyypillisiä uskonnollisia dogmeja, 3) usko sekä ihmisten kapasiteettiin saavuttaa sosiaalista kehittymistä että siihen liittyvään tulevaisuudenuskoiseen näkemykseen, 4) järjenkäytön ja ajatusten vapauden korostaminen, 5) suora osallistuminen valistusaatteeseen liittyviin keskusteluihin, kuten suvaitsevaisuuteen, hallitusmuotoon ja varsinaiseen kansalaisuuteen, Ihalainen 2009, 225.

telivät pääasiassa kristityn elämään liittyviä hengellisiä asioita. Kun selvitetään missä yhteyksissä ajatusmallit ja käytetyt käsitteet on esitetty, voidaan tarkastella sitä, mitä papit ovat pyrkineet saamaan kuulijoissaan aikaan käyttämällään retoriikalla. Keskeiseksi nousee se, miten papit ovat käsitäneet ja tulkinneet luterilaisten oppien kautta maallisen esivallan roolin, valtakuntaan ja sen rakenteeseen liittyvät ajatusmallit sekä alamaisen toiminnan osana maallista yhteiskuntaa. Sodan kaltaisen kriisitilanteen voidaan katsoa kärjistäneen saarnoissa käytettyä kieltä, jolloin saarnoista löytyvät käsitteet ja ajatusmallit ilmentävät selkeästi myös kirjoittajiensa yhteiskunnallista ajattelua.

Olen jakanut tutkimukseni kolmeen teemaan, joiden kautta tutkimukseni muotoutuu kolmen pääkysymyksen ympärille. Ensinnäkin kysyn, *millaisina käsitykset maallisesta esivallasta näkyivät sota-ajan saarnateksteissä*. Aiemmasta tutkimuksesta käy ilmi kustavilaisen ajan papiston pyrkineen saarnoillaan vahvistamaan maallisen esivallan asemaa. Koska saarna oli keskeinen osa jumalanpalvelusta, on hedelmällistä tutkia sieltä kumpuavaa esivaltauskollisuuden retoriikkaa. Oliko saarnoista hahmotettavissa selkeästi käsitys luterilaista yhteiskunta-ajattelua hallitsevasta kahden regimentin opista? Millaisena Ruotsin kuninkaan rooli yhteiskunnassa nähtiin sodan kontekstissa? Entä missä määrin yhteiskuntajärjestys nähtiin teokraattisena ja Raamatusta löytyvän mallin mukaisena?

Toinen tutkimuskysymykseni kuuluu, *millaisena kansallisena yhteisönä Ruotsin valtakunta käsitettiin sota-ajan saarnateksteissä*. Aiemman tutkimuksen kohdalla on korostettu sitä, kuinka Ruotsin valtakunnalle haettiin 1700-luvulla usein vertailukohtaa Vanhan testamentin Israelista ja sen vaiheista. Tämän mukaisesti Ruotsin valtakunta nähtiin Israelin tavoin kansallisena uskonyhteisönä, jota määrittä ennen kaikkea puhdas luterilainen usko. Valtakunnan olemuksen kohdalla tarkastelen ennen kaikkea saarnoissa käytettyjä käsitteitä ja pyrin selvittämään eri käsitteisiin sisältyvät merkitykset kansallisesta yhteisöstä ja sen rakentumisesta. Miten Ruotsin valtakunnan ja sen kohtaaman kriisitilanteen nähtiin saarnoissa vertautuvan Vanhan testamentin Israeliin ja sen tapahtumiin? Miten vahvasti Ruotsin kansallisen yhteisön nähtiin identifioituvan luterilaiseen uskoon ja millaisina uskonyhteisön rajat nähtiin? Entä nähtiinkö kansallisen yhteisön muodostuvan saarnoissa yhdestä vai useasta eri kerroksesta?

Kolmas tutkimuskysymykseni on, *millaisina yhteiskunnan jäsenten väliset suhteet käsitettiin sota-ajan saarnateksteissä*. Aiemman tutkimuksen mukaan huoneentaulun maailma vaikutti 1700-luvun lopulla vahvasti ruotsalaisen papiston levittämissä yhteiskunnallisissa käsityksissä. Tämä korosti yhteiskunnan jakautumista säätyihin, joista jokaisella oli omat tehtävänsä yhteiskunnan kokonaisuudessa. Säätyjaotteluun sisältyi yhteiskunnallinen hierarkia, jonka mukaisesti kaikki yhteiskunnan jäsenet eivät olleet keskenään samanarvoisia sosiaalisesti ja yhteiskunnallisesti. Millaisina yhteis-

kunnan säätyjaottelu ja sen jäsenten väliset kuuliaisuussuhteet näyttäytyivät suhteessa luterilaisiin oppeihin? Millaisia piirteitä yhteiskunnan eri säätyjen tehtäviin kuului erityisesti sodan ajan kontekstissa? Entä millaisia yleisiä piirteitä kuului kristityn hyvään moraaliseen elämään osana maallista yhteiskuntaa?

1.3 Lähdeaineisto

Käytän tutkimukseni lähdeaineistona kahden Kustaa III:n sodan aikaan vaikuttaneen seurakuntapappin saarnakäsikirjoituksia. Nykyisen Suomen alueelta käytän alkuperäislähteinäni Porvoon hiippakunnassa sijainneen Leppävirran seurakunnan kirkkoherra Gustaf Fredrik Aurenin (n.1726–1797) kirjoittamia²⁰ saarnoja, joita säilytetään Karl Fredrik Berghin²¹ saarnakokoelmassa Kansallisarkistossa. Kokoelmassa on tutkimukseni kannalta 34 käyttökelpoista saarnaa, jotka on kirjoitettu ajallisesti suhteellisen tasaisesti koko kaksivuotisen sodan aikana. Saarnat ovat suomenkielisiä, mutta mukana on myös kaksi ruotsinkielellä²² kirjoitettua versiota suomenkielisistä saarnoista. Saarnoja on käytetty myöhemmin uudestaan, mitä kuvastavat useasta saarnasta havaittavat yliviivaukset soitaan liittyvien tekstinpätkien kohdalla.

Aurenin oli palvellut Leppävirran seurakunnan²³ kirkkoherrana vuodesta 1769 asti. Tätä ennen Aurenin oli toiminut vuodet 1754–1769 Loviisan pedagogion (vuodesta 1760 triviaalikoulun) rehtorina, joten hänen voidaan katsoa perehtyneen melko hyvin aikansa oppisivistykseen. Aurenin toteutti viranhoitonsa ohessa Leppävirralla useita hyödyn aikakaudelle tyypillisiä uudistustoimia, joten hänen voidaan perustellusti sanoa olleen selvillä ajan aatteellisista uudistuksista.²⁴ Savossa sijaitseva Leppävirran seurakunta oli melko lähellä Kustaa III:n sodan rintamalinjoja, jolloin sota ja siihen liittyvä toiminta on ollut elävää todellisuutta Aureninukselle ja leppävirtalaisille. Näin valta-

²⁰ Saarnoihin itseensä ei ole merkitty kirjoittajan nimeä tai saarnauspaikkaa. Saarnat ovat kuitenkin käytännössä varmuudella Aureninuksen kirjoittamia niiden yhteneväisen käsialan sekä Leppävirran seurakuntaan ja kirjoittajan korkeaan ikään viitannepapereiden mainintojen vuoksi, ks. KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790.

²¹ Bergh vihittiin papiksi kesällä 1788 ja hän toimi Aureninuksen apulaisena Leppävirralla vuosina 1788–1793, joten hän on luultavasti tätä kautta saanut Aureninuksen saarnat käsiinsä, Kotivuori 2005, Karl Fredrik Bergh (10238).

²² Vaikka Savon alue oli yleisellä tasolla hyvin vahvasti suomenkielistä, ryhdyttiin kustavilaisella ajalla joissain seurakunnissa järjestämään myös ruotsinkielisiä jumalanpalveluksia alueelle asettuneiden ummikkoruotsalaisten takia. Arvio perustuu lehtori Magnus Jacob Alopaeuksen Kansliakollegiolle 19.4.1781 kirjoittamaan vastaukseen Porvoon hiippakunnan seurakuntien jumalanpalvelusten pitokielestä, Tarkiainen 2009, 65.

²³ Leppävirran pitäjässä asui Kustaa III:n sodan alussa noin 7000 henkilöä, joten kyse ei ole ollut aivan pienestä seurakunnasta, Hovi 1988, 159.

²⁴ Hovi 1988, 322–323. Valistusaatteista vaikuttaneita ottaneiden pappien toiminnasta omissa pitäjissään 1700-luvulla, ks. esim. Laasonen 1991, 320–322.

kunnan ja sen asukkaiden kokema uhka on näkynyt myös Aurenituksen käyttämässä retoriikassa yhteiskuntaan ja sen rakenteisiin liittyvien ajatusmallien korostumisena.

Aurenius oli Suomessa edelläkävijä rippikouluun liittyvän konfirmaation järjestämisessä, minkä johdosta hän joutui kannauksiin Porvoon hiippakunnan johdon kanssa vuoden 1789 synodaalikokouksessa. Hiippakunnan johto katsoi hänen pitämiensä konfirmaatiotilaisuuksien olleen liian juhlallisia. Esko Koskenvesan mukaan Aurenius oli saanut omaan ajatteluunsa vaikutteita evankelista uskonrohkeutta korostavasta herrnhutismista, jolla oli 1700-luvulla vaikutuspintaa myös suomalaisissa seurakunnissa.²⁵ Herrnhutismin ajatukset levisivät Turun akatemiassa niin professoreiden kuin opiskelijoiden keskuudessa hattujen sodan jälkeen. On siis todennäköistä, että Aurenius sai virikkeitä omaan ajatteluunsa jo opiskeluaikoinaan.²⁶ 1700-luvulla tavallisten paikallisseurakuntien papisto pysyi hyvin vahvasti luterilaista ortodoksiaa mukailevan opin takana. Papista riippuen heidän käsityksensä luterilaisesta opista saattoivat olla värittyneet pietismillä, herrnhutismilla tai valistusaatteilla, jolloin Aurenituksen teologinen ajattelu ei ole ollut aivan poikkeuksellista valtakunnan papiston keskuudessa.²⁷ Tämän johdosta ei ole myöskään erityistä syytä epäillä Aurenituksen yhteiskunnallisen ajattelun poikenneen radikaalisti luterilaisista oppirakenteista.

Toisena alkuperäisaineistonani käytän Göteborgin lääninarkistossa säilytettävää Göteborgin hiippakunnan arkiston saarnakokoelmaa, josta käytössäni on 13 saarnaa Uddevallan seurakunnasta ja 10 saarnaa Göteborgin vaivaistalon seurakunnasta. Saarnojen kirjoittajana on toiminut Anders Widberg (1752–1825). Hän toimi ilmeisesti papinapulaisena Uddevallan seurakunnassa vuoteen 1789 asti²⁸, jolloin hän sai pastorin viran Göteborgin vaivaistalon seurakunnasta²⁹. Koska Widberg vaihtoi seurakuntaa kesken sodan, hän on käyttänyt osaa Uddevallassa kirjoittamistaan saarnoista uudestaan Göteborgissa. Widberg oli opiskellut Uppsalan yliopistossa 1770-luvulla ja hän toimi myöhemmin elämässään Okomen seurakunnan kirkkoherrana. Aikalaiset pitivät hänen saarvojaan yleisesti hyvinä ja useita hänen saarvojaan painettiin.³⁰ Saarvojensa lisäksi Widberg jätti jälkeensä merkittävän päiväkirjakokoelman, jota on tutkinut Eric Segelberg.³¹

²⁵ Koskenvesa 1984, 176–177; Laasonen 1991, 333, 368–369. Herrnhutismi sai Ruotsissa osakseen paljon kritiikkiä ja aatteen leviämistä vastaan käytiin julkisella tasolla mittavia vastatoimia 1700-luvun aikana. Kustavilaisella ajalla suhtautuminen herrnhutismia kohtaan kuitenkin lieveni jonkin verran, Lenhammar 2000, 86–93, 155–157.

²⁶ Lenhammar 2000, 87. Aurenius opiskeli Turun akatemiassa vuosina 1747–1754, Kotivuori 2005, Gustaf Fredrik Aurenius (7297).

²⁷ Lenhammar 2000, 135.

²⁸ Göteborgin hiippakunnan matrikkeleihin ei ole sisällytetty tietoa Widbergin pestistä Uddevallassa, mutta saarnat ennen kevättä 1789 ovat Widbergin itsensä kirjoittamia ja marginaalimerkintöjen mukaan ne on pidetty Uddevallassa.

²⁹ Vaivaistalon seurakuntaan kuului myös valtiollinen rangaistuslaitos (*Allmänna Korrektions-Inrättningen*), jonka vangeille pidettiin omia jumalanpalveluksia, Pettersson & Litzén 1872, 47.

³⁰ Skarstedt 1948, 397.

³¹ Segelberg 1979.

Länsi-Ruotsissa sijaitsevan Göteborgin hiippakunnan papiston keskuudessa vaikuttivat 1780-luvulla useat erilaiset teologiset ajattelutavat. Hiippakunnan papisto oli käyttämänsä saarnaretoriikan puolesta jopa poikkeuksellisen hajanaista muuhun valtakuntaan verrattuna. Henkilöstä riippuen siellä oli havaittavissa samanaikaisesti vaikutteita niin luterilaisesta ortodoksiasta, pietismistä kuin herrnhutismista. Tämä johtui siitä, että Göteborg oli vilkkaan merenkäynnin ja kulttuurinvaihdon keskus, jonne nämä aatteet olivat rantautuneet tehokkaasti. Sen sijaan 1700-luvun lopun valistusaatteet eivät saaneet juuri jalansijaa hiippakunnassa, vaan edellä mainitut ajattelutavat ennemminkin taistelivat yhdessä uudempia valistusaatteita vastaan. Vanhemmat suuntaukset olivat sulautuneet tehokkaasti osaksi hiippakunnan uskonnollista kenttää, mutta esimerkiksi wolffilaisuus³² ja sen myötä järjen korostaminen uskonelämässä ei kuitenkaan saanut hiippakunnassa erityisen vahvaa vaikutuspintaa. Widberg oli itse sitoutunut hyvin vahvasti luterilaisen ortodoksian mukaiseen ajatteluun ja saarnaretoriikkaan, eikä hänen saarnoissaan näkynyt Leufvénin mukaan juurikaan vaikutteita valistusaatteista tai herrnhutismista.³³

Tutkimusasetelmani kannalta on hyvä, että sodan aikaista saarna-aineistoa on säilynyt eri puolilta valtakuntaa ja kahdelta varsin erilaiselta saarnaajalta. Leppävirta sodan rintamalinjojen läheisyydessä kuvastaa hyvin valtakunnan periferisemmällä itäisellä puolella käytettyä saarnaretoriikkaa. Siellä venäläismiehityksen pelko oli ollut osa sodan arkea jo vuosisatoja. Göteborgin alue edusti puolestaan osa valtakunnan toista, vilkkaampaa ja kansainvälisempää puoliskoa. Siellä venäläisten sotajoukot olivat kaukainen asia, mutta tanskalaisia vastaan käyty lyhyt sota syksyllä 1788 oli puolestaan vahvasti läsnä myös Uddevallan³⁴ alueella. Sota on siis ollut konkreettisesti läsnä myös Widbergin ja hänen seurakuntalaistensa elämässä. Tutkimieni saarnaajien persoonat ovat olleet erilaisia. Aurenius on ollut sodan aikaan vanha mies, joka oli toiminut seurakuntansa paimenena jo vuosikymmenien ajan. Widberg on puolestaan ollut sodan aikaan vielä suhteellisen nuori pappi, jonka paikka ei ole ollut vielä samalla tavalla vakiintunut hiippakunnan muun papiston sekä hänen omien paikallisyhteisöjensä asukkaiden silmissä. Aureniuksella ja Widbergilla on ollut hieman erilaisia henkilökohtaisia teologisia painotuksia, mikä on varmasti aiheuttanut painotuseroja myös heidän käsityksiinsä yhteiskunnasta.

Miksi tutkin papiston saarnaretoriikkaa juuri tavallisen seurakuntapapiston saarnakäsikirjoituksista? Kuten aiemmin mainitsin, tähän asti 1700-luvun saarnatutkimuksessa on käytetty lähteinä pääasiallisesti, kuten esimerkiksi Ihalaisen tapauksessa, painettuja ja sitä kautta levitettyjä valtiopäiväsaar-

³² Tähän liittyen Ihalainen toisaalta korostaa Tore Frängsmyrin ajatuksia mukaillen näkökulmaa, jonka mukaisesti wolffilaisuutta käytettiin Ruotsissa itse asiassa vastustamaan valistusaatteiden leviämistä, Ihalainen 2009, 252–253.

³³ Leufvén 1927, 84–92.

³⁴ Ks. esim. Ericson 1992, 83.

noja tai muita vastaavanlaisia saarnatekstejä. Niiden kielessä valtakunnan tason politiikalla oli merkittävä vaikutus. Koska saarnatekstit levisivät painettuina myös paikallisseurakuntiin, niidenkin avulla voidaan tarkastella Tukholman mallien vastaanoton lisäksi tiettyyn pisteeseen saakka myös koko ajalle tyypillistä saarnaretoriikkaa. Samoin aiemman tutkimuksen kohteena ovat olleet papiston saarnastuolista lukemat kuninkaalliset julistukset³⁵ ja käskykirjeet, jotka kuvaavat ajan papiston käyttämää retoriikkaa ainakin yhteisöllisen vaikuttamisen tasolta.

Kun tutkin seurakuntapapiston omaa ajattelua eri puolilla valtakuntaa ja heidän omiin paikallisyhteisöihinsä levittämiään käsityksiä, eivät edellä mainitut aineistot ole kuitenkaan täysin kuvaavia. Papisto sai kyseiset tekstit itselleen valmiiksi painettuina, joten niistä ei voida tarkastella tavallisen seurakuntapapiston omaan maailmankuvaan perustuvaa ajattelua. Sen sijaan papiston omista, käsinkirjoitetuista saarnakäsikirjoituksista on nähtävissä selkeästi se, mitä paikallisyhteisöjen sielunpaimenet ajattelivat itse yhteiskuntaan liittyvistä asioista. Aureniuksen ja Widbergin perustavat käsitykset yhteiskunnasta eivät luultavasti eronneet kuitenkaan radikaalisti valtiollisissa saarnoissa esitetyistä käsityksistä. Koko valtakunnan papisto sai koulutuksensa samoissa yliopistoissa ja sääty oli vahvasti esivaltauskollista, joten papiston saarnastuolista esittämässä ajatuksissa ei ollut ainakaan suuria eroja. Aiemman tutkimuksen kautta voidaan kuitenkin tiettyssä määrin verrata sitä, millaisia painotuseroja valtiollisten saarnojen ja seurakuntapapiston saarnojen välillä oli.

Kansainvälisestikin katsottuna huomattavan suuri osa 1700-luvun saarnoista on säilynyt painettuina versioina omassa tutkimuksessa käyttämäni alkuperäisen, käsin kirjoitetun manuskriptuurin sijaan. Painetut saarnat kävivät usein läpi tietyn sensuurin. Tämä saattoi vaikuttaa myös niiden kieleen ja sisältöön sen lisäksi, että kirjoitettu teksti ei välttämättä aina ollut sanatarkasti sitä, mitä asianomainen pappi sanoi saarnastuolista.³⁶ Myöskään saarnakäsikirjoituksia ei oletettavasti lausuttu saarnastuolista sanasta sanaan. Aureniuksen ja Widbergin saarnakäsikirjoitukset on kuitenkin kirjoitettu hyvin perusteellisesti. Molemmat saarnaajat ovat myös tehneet marginaaleihin useita lisämerkintöjä, mikä enteilee heidän noudattaneen kirjoittamaansa tekstiä saarnoissa joko sanatarkasti tai ainakin tekstissä esitettyjä ajatusrakenteita noudattaen. Käyttämäni lähdeaineisto koostuu siis huomattavasti vähemmän jälkeempään muokatusta saarnatekstityypistä. Näin saarnakäsikirjoitusten avulla saadaan

³⁵ Suomen puolella useat kuninkaalliset julistukset tulivat seurakuntiin virallisesta käännöstoiminnasta huolimatta ruotsinkielisinä vielä 1700-luvun lopulla, minkä johdosta pappien täytyi tehdä itse suomennos muiden kiireidensä keskellä. Monesti papit eivät edes kirjoittaneet valmista käännöstä julistuksesta, vaan tekivät sen saarnastuolissa improvisoiden ja tiivistäen julistuksessa esitettyjä asioita, Villstrand 2008, 345–348. Näin Aureniuskin on epäilemättä joutunut kääntämään kuninkaallisia julistuksia. Tämä toisaalta tarkoittaa, että hänen henkilökohtaisella maailmankuvallaan ja käyttämällään käsitteistöllä on ollut seurakuntalaisiin vielä entistäkin laaja-alaisempi vaikutus.

³⁶ Holtz 2009, 271.

selvitettyä papiston sensuroimattomampaa ajattelua, samoin kuin saarnoista myöhemmin pois jätettyjä osia lukemalla ylivivuttuja kohtia.

1.4 Lähtökohtia 1700-luvun lopun saarnatekstien tutkimiseen

Tarkastellessani papiston yhteiskunnallisia käsityksiä on lähdettävä siitä, miten aikalaiset käsittivät siihen liittyvät teemat. Papiston kohdalla heidän teologiselle ajattelulleen tarjoavat lähtökohdan erityisesti luterilaiset oppirakennelmat ja ajalla vaikuttaneet yleiset aatteelliset virtaukset. Tutkijan ei ole mahdollista päästä saarnojen kirjoittajien pään sisälle, mutta papiston yleisen toiminnan ja ajalle tyypillisten ajattelumallien kautta on mahdollista rakentaa jonkinlainen tausta papiston saarnoissa käyttämälle kielelle. Tämän taustan avulla voidaan arvioida sitä, mitä papisto on saarnoissa käyttämänsä kielen avulla tahtonut opettaa ja saada aikaan kuulijoissaan.

Kun ryhdytään pureutumaan saarnatekstien argumentaatioon tarkemmin, on sitä Stephen Toulminin mukaan lähdettävä tarkastelemaan omista kirkkohistoriallisista lähtökohdistaan käsin. Tässä tapauksessa se tarkoittaa teologisia kysymyksiä sekä papiston asemaa paikallisyhteisöissä rahvaan ja esivallan välisenä sidoshenkilönä.³⁷ Kun lähdetään tutkimaan papiston saarnaretoriikkaa, nousee Chaïm Perelmanin mukaan keskeiseksi lähtökohdaksi puhujan ja yleisön välinen suhde. Seurakuntalaiset muodostavat saarnaajalle rajatun vaikutuskohteen, joille hän ensisijaisesti suuntaa puheensa. Sekä puhuja että seurakuntalaiset muodostavat kirkkosalissa omanlaisensa yhteisöllisen tilanteen, jonka toimintaa määräävät tietyt puitteet ja normit. Papin on siis asetettava saarnansa tietynlaiseen muotoon ja kaavaan, jonka mukaisesti hänen odotetaan puhuvan. Puheen esitystavan valinta vaikuttaa väistämättä myös esitettyjen argumenttien sisältöihin, mikä on hyvä ottaa huomioon pappien rakentaessa saarnatekstinsä ennalta määritellyn, yhtenäisen ja selkeän rakenteen mukaisesti.³⁸

Luterilaisen täysortodoksian ajalla saarnaustyylinä yleistyi analyttinen saarna, joka keskittyi vahvasti raamatuntulkintaan. Saarnoissa keskeistä oli yksi raamatunkohta, jota koko teksti käsitteli. Saarnatekstit siis omistettiin kyseisen raamatunkohdan selittämiseksi ja tulkitsemiseksi, kun taas 1700-luvulla paikoittain yleistyneessä synteettisessä saarnaustyylissä valittiin yksi raamatunkohtaan liittyvä teema ja puhuttiin sen ympäriltä vapaammin. Erityisesti Johannes Gezelius vanhempi antoi ohjeita analyttisen saarnan tekemiseen. Hänen ohjeidensa mukaisesti saarnan piti olla yksinkertainen ja ymmärrettävä niin kielen kuin käsitteiden puolesta. Teksti piti keskittää, jolloin saarnaan ei

³⁷ Summa 1996, 74–77.

³⁸ Perelman 1996, 17, 42.

saanut yrittää mahduttaa kaikkea sitä, mitä saarnan aiheesta keksi. Saarnoissa ei saanut harjoittaa polemiikkia harhaoppeja vastaan kuin silloin, kun tarvittiin käytännön neuvoja. Johannes Gezelius nuorempi toi analyttiseen saarnaustyyliin puolestaan temaattiseen rakentamiseen viittaavia vaikutteita. Hän korosti lisäksi saarnaajan henkilökohtaisen uskon merkitystä, jotta saarnasta tulisi hyvä eikä se olisi vain saarnan kirjoittamisen apuna käytettyjen postillojen³⁹ mekaanista toistamista.⁴⁰

1600-luvulle pohjautuva analyttinen saarnaustyyl ei ollut muodoltaan ja sisällöltään stabiili, vaan se sai vaikutteita muista teologisista suuntauksista ja muuttui muodoltaan läpi 1700-luvun. Saarnaajan saarnaustyyl riippui kuitenkin aina hänen itsensä lisäksi hänen ympäristönsä vaikutuksesta, joten muutokset tapahtuivat vaikutteiden leviämistä hitaammin.⁴¹ Sekä Aurenin että Widbergin saarnat keskittyivät keskinäisistä painotuseroistaan huolimatta hyvin vahvasti analyttisen saarnaustyylin mukaiseen Raamatun selittämiseen, minkä johdosta he kertoivat saarnoissa yhteiskunnallisista käsityksistään pitkälti kirkkovuoden päiville merkattujen raamatuntekstien antamissa puitteissa. Lisäksi saarnoissa usein viljeltyt suorat kielikuvat pappien sodan aikana käyttämistä Raamatuista, ruotsinkielisestä Kaarle XII:n Raamatusta (1703) tai suomenkielisestä Bibliasta (1776/1961), kuvaavat keskeisesti heidän yhteiskuntaan liittyneitä käsityksiään ja retoriikkaansa.

Peter Burken mukaan kielenkäyttö on ollut historiassa merkittävä yhteisöjen sisäisen sosiaalisen kontrollin väline. Tämän mukaisesti käytetty kieli, mikä tarkoittaa yhtäläillä saarnoissa käytettyä kieltä, voidaan nähdä vahvasti sitoutuneena laajempiin yhteiskunnallisiin intresseihin ja valtasasetelmiin.⁴² Saarnojen kohdalla tässä oli kyse Carola Nordbäckin mukaan kielipelistä, jossa keskeistä oli saarnaajan auktoriteetti suhteessa kirkkokansaan. Saarnassa ei ollut siis kyse ainoastaan saarnaajasta ja kirkkokansasta, vaan saarnaaja toimi ikään kuin välittäjänä Jumalan ja ihmisten välillä. 1700-luvulla uskontoon liittyvän puheen yliluonnollinen merkitys korostui erityisen paljon, minkä johdosta esimerkiksi sanojen käyttöä sääntelevät normit olivat tiukkoja. Samoin pidettiin tärkeänä sitä, että saarnaaja uskoi myös itse omaan opetukseensa, jotta hänen sanansa kuulostaisivat aidoilta ja puhe olisi kuulijoista uskottavampaa. Puheen aitoutta pidettiin Pyhän Hengen työnä puhujan sydämessä.⁴³ Tämä korostaa hyvin saarnan kaltaisen puhetoimituksen merkitystä kirkkokansalle ja sitä, kuinka puhujien tuli harkita tarkkaan saarnoissa käyttämiään sanavalintoja sekä kuulijoiden, omien näkemystensä että ajan teologisen ajattelun asettamissa puitteissa.

³⁹ Postillat olivat evankelisissa maissa yleensä arvostettujen saarnamiesten kirjoittamia saarnaoppaita, joita tavallinen papisto käytti apuna kirjoittaessaan omia saarnojaan. Ruotsin valtakunnassa oli varhaismodernilla ajalla yleisesti käytössä sekä ruotsin-, suomen-, että saksankielisiä postilloja, Kouri 1984, 10–11, 32–33. Tässä työssä en kuitenkaan tarkastele 1700-luvun lopulla käytössä olleiden postillojen vaikutusta Aurenin ja Widbergin saarnateksteihin.

⁴⁰ Laasonen 1991, 126–127; Nordbäck 2009, 142.

⁴¹ Leufvén 1926, 89–91, 159–160; Leufvén 1927, 36.

⁴² Burke 1993, 26–31.

⁴³ Nordbäck 2009, 67–71, 138–139.

Pappien tuli kirkkolain mukaisesti panostaa saarnoissaan selkeyteen, jolloin asioista tuli puhua tavalla, jonka myös kuulijat ymmärsivät niin käsitteiden kuin aiheiden puolesta. 1700-luvulla kiinnitettiin huomiota myös paikalliseen murteeseen sanavalinnoissa ja kielessä, minkä mukaisesti saarna tuli pyrkiä esittämään paikallisen murteen mukaisella puhetyylillä.⁴⁴ Toisaalta valtakunnan papinvirkojen järjestelyssä vallitsi indigenaattioikeus, jonka mukaisesti papinvirkoihin valittiin ennen kaikkea omassa hiippakunnassaan pappisvihkimyksensä saaneita. Näin ollen papit olivat sidottuja kotihiippakuntiinsa, mikä on varmasti myös ehkäissyt suurta osaa murreongelmista.⁴⁵ Joris van Eijnatten korostaa, kuinka saarnaajan tuli aina kiinnittää huomiota retorisiin seikkoihin, jotta kohdeyleisö oli tyytyväinen saaraan. Erilaiset yleisöt vaativat saarnoilta erilaisia asioita, mikä vaikutti saarnoissa käytettyyn kieleen ja johti siihen, ettei kaikille kohdeyleisöille voinut välttämättä saarnata samalla tavalla.⁴⁶ Saarnaajat pyrkivät siis puhumaan kuulijoiden omista lähtökohdista ja maailmankuvasta käsin, minkä johdosta saarnoissa käytetyn kielen voidaan olettaa sopineen myös paikallisyhteisöissä vallinneisiin käsityksiin.

Papistoa paikallisyhteisön sosiaalisena ryhmänä tutkinut Gunnar Suolahti korostaa, kuinka asema paikallisyhteisön oppineistona antoi papeille erityisen luottamusaseman pitäjäläistensä keskuudessa sekä monissa hengellisissä että maallisissa asioissa. Pappien asema oli riippuvainen heidän ja pitäjäläisten erityisestä sekä pitkät perinteet omaavasta luottamussuhteesta.⁴⁷ Juva puolestaan toteaa, että papiston asema ja vaikutusvalta olivat 1700-luvun paikallisyhteisöissä vielä hyvin vankkoja, vaikka seurakuntalaiset osallistuivatkin puhdasoppisuuden aikaa laajemmin pitäjien ja kirkkojen asioiden hoitoon.⁴⁸ Pirjo Markkola ja Konsta Kajander painottavat pappien aseman paikallisyhteisöjen maallisen hallinnon edustajina itse asiassa vahvistuneen entisestään 1700-luvulla ennen kaikkea pitäjänkokousten ja niihin liittyneiden hallintotehtävien myötä.⁴⁹

Papeilla oli siis paikallisyhteisöjensä keskellä merkittävä sosiaalinen rooli esivallan edustajana, mikä vahvisti heidän sanojensa painoarvoa. Myös saarnatessaan papit edustivat sekä hengellistä että maallista hallintoa omissa paikallisyhteisöissään. Toisaalta pappien asema esivallan toimijana paikallisyhteisöissä asetti rajoituksia myös saarnaretoriikalle. Vallitsevia yhteiskunnallisia perusarvoja

⁴⁴ Nordbäck 2009, 121, 141.

⁴⁵ Norrman 1970, 254–256; Laasonen 1991, 191. Toisaalta varhaismodernilla ajalla murre-erot tulivat esille saarnoissa käytetyn kielen lisäksi Raamatun kohdalla. Esimerkiksi suomenkielisissä Raamatuissa korostuivat länsimurteet. Näin Raamatusta käytetty kieli ei siis ole välttämättä vastannut ainakaan kaikilta osin Itä-Suomessa käytettyä kieltä, Villstrand 2008, 317–322. Itä-Suomesta itsekkin kotoisin ollut Aurenus ei luultavasti kohdannut kuitenkaan suurta kielimuuria rahvaan kanssa saarnoissa käyttämässään raamatunkohdissa, sillä hän selitti saarnoissa siteeraamansa raamatunkohdat ja niiden merkityksen hyvin perusteellisesti kuulijoille, kuten analyttiseen saarnaustyyliin kuului.

⁴⁶ Eijnatten 2009, 387.

⁴⁷ Suolahti 1919, 53–68, 72–75.

⁴⁸ Juva 1955, 160–166.

⁴⁹ Markkola & Kajander 2014, 109, 115.

kritisoinut pappi ei välttämättä voinut sanoa saarnassaan, mitä hän todellisuudessa ajatteli esimerkiksi maallisesta esivallasta.

1700-luvulta ei ole juurikaan säilynyt dokumentteja siitä, miten kirkkokansa otti vastaan saarnatuolista puhutun sanan ja käsitteli sitä. Eijnatten on kuitenkin tutkinut ajalta säilyneiden henkilökohtaisten dokumenttien kautta yksittäisten kuulijoiden suhtautumista saarnaan ajan tiedonvälittäjänä ja kulttuurisena ilmiönä. Hänen mukaansa saarnat vaikuttivat kuulijoissa tiedon lisääntymisenä, tunteisiin vetoavuutena, henkilökohtaisen identiteetin vahvistumisena sekä yhteisön keskinäisten siteiden vahvistumisena.⁵⁰ Kirkkokansa siis haki saarnalta monia eri asioita, mikä vahvistaa käsitystä saarnasta ajan keskeisenä mediatapahtumana. Sen kautta ihmiset sekä vahvistivat että loivat uusia käsityksiä omasta elinpiiristään ja maailmankuvastaan. Tämän mukaisesti myös Aurenin ja Widbergin saarnojen voidaan katsoa olleen keskeinen yhteisöllisen vaikuttamisen keino.

Saarnojen tutkimisessa keskeisen lähtökohdan muodostavat lisäksi saarnoissa esiintyvien käsitteiden merkitykset. Ihalaisen mukaan poliittisissa saarnoissa käytettyjen käsitteiden analysoiminen lähtee tutkittavasta ajasta itsestään käsin. Historiallisia käsitteitä on siis tarkasteltava siinä muodossa, jollaisina aikalaiset ne käsittivät ja ne on pyrittävä yhdistämään osaksi aikalaiden käyttämää kieltä.⁵¹ Quentin Skinner muistuttaa, ettei ole olemassa ajattomia käsitteitä. Käsitteiden merkitykset muuttuvat ja saavat erilaisia sävyjä riippuen siitä, millaisia tapahtumia ja sosiaalisen rakenteen muutoksia niiden käyttämä yhteisö kokee kohdallaan. Historiallisen tekstin tulkinnessa teksti ikään kuin ”kysyy itseltään” omaan aikaansa ja maailmankuvaansa liittyviä kysymyksiä. Tutkijan on oltava perillä siitä, millaiset lähtökohdat ja sosiaalinen konteksti hänen tutkimallaan tekstillä on ollut. Käsitteet eivät avaudu omasta maailmankuvastamme käsin.⁵²

Nordbäckin mukaan historioitsijan olisi tarkasti varottava asettamasta saarnoista löytyviä elementtejä liikaa tiettyihin ennalta määrättyihin kategorioihin, sillä 1700-luvun papisto on käyttänyt kieltään oman aikansa kontekstissa. Reinhart Koselleck korostaa käsitteiden kohdalla tutkittavan oman ajan ”tuntemuksia”, jolloin käsitteet ovat nykyajan näkökulmasta katsottuna ainoastaan työkaluja. Myös Skinner korostaa eroa nykyajan ja historiallisen retoriikan välillä muistuttaen samalla retoriikan valtavasta merkityksestä ja roolista varhaismodernin ajan ajattelun vaikutuskeinona.⁵³ Kun tutkin tiettyihin teemoihin liittyviä käsitteitä, on Melvin Richterin ajatusten mukaan keskeistä tarkastella sitä, miten voidaan ymmärtää semanttisesti hyvin lähellä toisiaan olevat käsitteet. Joidenkin käsit-

⁵⁰ Eijnatten 2009, 386–387.

⁵¹ Ihalainen 2005, 10–11.

⁵² Skinner 2002, 86–89.

⁵³ Nordbäck 2009, 21–24.

teiden merkitykset muuttuvat ja joidenkin merkitykset pysyvät stabiilimpina. Tämän myötä on kiinnitettävä huomiota siihen, ovatko esimerkiksi jotkin tietyt käsitteet olleet 1700-luvulla synonyymeja vai eivät.⁵⁴

Omassa tutkimuksessani käsitteiden rooli korostuu erityisesti valtakunnan olemusta käsittelevässä luvussa 3. Apunani on 1700-luvun poliittiseen ja uskonnolliseen kieleen liittyvää aiempaa tutkimusta, minkä kautta olen päässyt selville useimpien käsitteiden merkityksistä ja sisällöistä aikalaisille. Olen pyrkinyt tarkastelemaan saarnoissa käytettyjä käsitteitä siitä käsin, missä yhteydessä saarnaajat ovat käyttäneet niitä. Tämän myötä on mahdollista päätellä käsitteitä ympäröivien muiden käsitteiden tai teemojen kautta se, millaisiin teologisiin ja poliittisiin ajatusmalleihin ne yhdistettiin.

⁵⁴ Richter 1995, 9–10.

2 Maallisen esivallan uskonnollisin sävyin väritynyt asema

2.1 Jumalan kaksi hallintavaltaa

Luterilainen opetus yhteiskunnasta perustui ennen kaikkea Martti Lutherin toimintaan ja ajatuksiin. Hänen perujaan oli ajatus kahdesta hallintavallasta, jossa maailma jakautui Kristuksen hallitsemaan Jumalan valtakuntaan ja lain hallitsemaan maalliseen valtakuntaan. Vaikka kristityt olivatkin Kristuksen hallintavallan alla, heidän oli täytettävä kansalaisvelvollisuutensa lähimmäistensä vuoksi. Lutherin opetusten lisäksi Augsburgin uskontunnustus oli keskeinen ohjenuora kristityn elämää varten ja siinä otettiin kantaa myös kristittyyn maallisen yhteiskunnan jäsenenä. Augsburgin uskontunnustuksessa ja sen puolustuksessa korostettiin Jumalan säätäneen maallisen yhteiskuntajärjestyksen, jota oli noudatettava ja kunnioitettava jumalallisena instituutiona. Jumalan valtakunta ja maallinen valtakunta eivät siis kilpailleet toistensa kanssa, vaan ennemminkin tukivat toisiaan. Tästä huolimatta maallinen regimentti oli kuitenkin aina taivaalliselle alisteinen. Jos siis kuuliaisuus maalliselle esivalle vaati jossain tilanteessa ihmistä tekemään syntiä, tuli hänen tällöin rikkoa maallisen esivallan käskyjä. Muuten ihmisen oli aina osoitettava kuuliaisuutta maalliselle esivallalle.⁵⁵

1700-luvun luterilaisessa kirkossa korostettiin uskon sisäisen toteuttamisen lisäksi uskon ulkoista toteuttamista, joskin nämä olivat nivoutuneet osin yhteen kirkon opetuksessa. Papiston tehtävänä oli välittää kirkkokansalle näitä molempia käsityksiä uskon toteuttamisesta, sillä ne liittyivät saumattomasti kristityn maalliseen vaellukseen. Ihmisen oli siis käyttäydyttävä myös ulkoisesti hyvän kristityn kuvan mukaisesti. Tämä vaikutti käsitykseen yhteiskunnan jäsenenä toimimisesta. 1700-luvun loppupuolella saarnojen sisällössä alkoi tapahtua ”moralisoitumista”. Tällöin ryhdyttiin korostamaan entistä enemmän ihmisten välisiä käytännöllisiä suhteita sekä sitä, miten ihmisten olisi toimitava moraalisesti oikein, jotta myös heidän yhteiskuntansa menestyisi oikeanlaisen jumalanpelon avulla. Luonnollinen teologia ja luonnonoikeudellinen ajattelu yleistyivät ja erityisesti niiden kautta keskityttiin tarkastelemaan ihmisen elämää yhteiskuntansa jäsenenä. Maallinen yhteiskunta nähtiin luonnonoikeudellisessa ajattelussa ihmisille välttämättömänä instituutiona.⁵⁶

Katekismukset olivat keskeissä osassa 1700-luvun papiston antamaa uskonnollista opetusta. Niiden nimenomainen tarkoitus oli opettaa tavallista kansaa ja muotoilla heidän maailmankuvaansa vakiintuneiden oppirakenteidensa puitteissa. Keskeisimpiä ja laajimmalle levinneitä katekismuksia olivat

⁵⁵ Gassman & Hendrix 2005, 171–176. Carl Axel Aureliuksen mukaan 1700-luvulla Ruotsin uskonnollisen kentän moniarvoistumisen ja yhteiskunnassa alkaneiden eriytymisprosessien myötä valtionkirkon piirissä alettiin itse asiassa korostaa aiempaa enemmän Lutheria ja hänen ajatuksiaan, kun taas aiemmin niiden erityiselle korostamiselle ei välttämättä nähty niin suurta tarvetta, Aurelius 1994, 164–167.

⁵⁶ Nordin 2000, 328–329; Nordbäck 2009, 51–54, 57–60, 76–77, 117.

Lutherin Vähä katekismus sekä sen opetusta laajentanut Svebiliuksen katekismus (1689), mutta myös 1700-luvun loppupuolella julkaistiin useita erilaisia katekismuksia. Niiden sisältö vaihteli kirjoittajien teologisten näkemysten mukaisesti, mutta erot eivät olleet kuitenkaan erityisen radikaaleja. Luterilaisen ortodoksian ajan käsityksiä edustava Svebiliuksen katekismus määriteltiin kirkon viralliseksi katekismukseksi vuonna 1773, jolloin siitä tuli ainoa katekismus, jota sai virallisesti käyttää uskonopetuksessa. Varsinkin Porvoon hiippakunnassa se joutui kuitenkin taistelemaan tämänkin jälkeen suosiosta koko maassa laajalle levinneen ja suosittun Gezeliuksen katekismuksen kanssa.⁵⁷ Lutherin Vähän katekismuksen rooli oli puolestaan hyvin merkittävä erityisesti rippikoulu- ja katekistilustelujen takia ja se oli varhaismodernilla ajalla niin sanotusti tavallisen kansan lukukirja vaikeaselkoisemman ja kalliimman Raamatun sijaan. Sillä oli merkittävä rooli ruotsalaisen kansanhurskauden muodostumisessa.⁵⁸

Käsitteitä kahdesta hallintavallasta tai regimentistä ei ole suoraan luettavissa tunnuskirjat kokoavasta Yksimielisyyden kirjasta, mutta kyseiset käsitteet vaikuttivat kuitenkin vahvasti luterilaisen ajattelun taustalla. Luther näki itse yhteiskunnallisten alistuneisuussuhteiden kumpuavan suoraan kymmenen käskyn neljänestä käskystä⁵⁹. Hän käsitteli sekä vanhempien että esivallan kunnioittamista samassa yhteydessä papeille tarkoitetussa Isossa katekismuksessaan, joskin hän piti vanhempien kunnioittamista keskeisempänä kyseisen käskyn kannalta.⁶⁰ Svebiliuksen katekismuksen selitys neljänestä käskystä mukaili Lutherin ajattelua ja tarkastelemisani saarnateksteissä Anders Widbergin esitti selityksen neljänteen käskyyn lähes sanatarkasti Svebiliuksen katekismuksen mallin mukaisesti. 1700-luvun lopun teologisessa ajattelussa kyseinen ajattelutapa oli muutenkin yleinen. Esimerkiksi Anders Chydeniuksen lähtökohta neljänteen käskyyn oli samanlainen, joskin hän korosti ihmisten välisiä vastavuoroisia velvollisuuksia enemmän kuin ainoastaan yksipuolista kuuliaisuussuhdetta.⁶¹ 1700-luvun lopun Ruotsissa myös tavallinen kansa alkoi olla vihdoin sisäistänyt kahden regimentin opin.⁶²

Erityisesti Widbergin saarnoissa kahden hallintavallan käsitys tuli selkeästi ilmi. Hän käytti Jumalasta samanlaisia käsitteitä kuin maallisesta hallitsijasta, mutta hän teki regimenttien välille selkeän eron. Jumalasta ja Jeesuksesta puhuttiin hänen saarnoissa usein yhtenä ilmentymänä kolminaisu-

⁵⁷ Leufvén 1926, 35; Juva 1955, 205; Laasonen 1991, 335; Aurelius 1994, 12–13, 102; Lenhammar 2000, 128–129; Nordbäck 2009, 111–114.

⁵⁸ Pleijel 1951, 103–105, 114–115.

⁵⁹ ”Sinun pitää kunnioittaman isänsä ja äitiänsä, niinkuin Herra sinun Jumalas on sinun käskenyttä, että kauvan eläisit, ja menestyisit siinä maassa, jonka Herra sinun Jumalas sinulle antaa.” 5. Moos. 5:16.

⁶⁰ Gassman & Hendrix 2005, 171, 174.

⁶¹ LAG GSA v. 51: 6. Sönd: eft: Trinitat: (29.6.) 1788, “-- efter fjerde budet visa de all den aktning och lydnad för både föräldrar, öfverhet, husbönder och andra förman som de känna --”. Ks. lisäksi Nordbäck 2009, 208.

⁶² Nygård 2005, 30.

sopin mukaisesti, jolloin heistä käytettiin samanlaisia kielikuvia. Jeesuksesta käytettiin käsitettä Kuninkaiden Kuningas (*Konungars Konung*) kuvastamaan hänen suhdettaan maallisiin hallitsijoihin. Samasta yhteydestä näkyy myös tuon ajan papiston vakaa yhteiskuntäkäsitys, sillä Jumalan valta-aseman ollessa järkkymätön Widberg vertasi sitä maan päällä kuninkaan yhtäläillä järkkymättömään asemaan oman valtakuntansa päänä.⁶³ Widberg puhui maallisen esivallan kohdalla myös suoraan taivaallisesta esivallasta (*Himmelsk Öfverhet*), mikä kuvasti kahden edellä mainitun esivallan välistä sidosta.⁶⁴ Kontrastia Jumalan suuruuteen maalliseen esivaltaan nähden tuotiin Widbergin saarnoissa maallisten kuninkaiden keskellä suureksi mainitun Daavidin kautta. Daavidinkin kerrottiin nöyryyneen ja laskeutuneen mitättömän ihmisen tasolle Jumalan suuruuden edessä, mistä todisteena olivat hänen kirjoittamansa psalmit Jumalan ylistykseksi.⁶⁵ Widberg käytti Jumalasta ja hänen persoonistaan myös maalliseen hallintoon kuuluvia nimityksiä, kuten Majesteetti (*Majestät*), taivaallinen Hallitsija (*himmelska Härskare*) ja taivaallinen Kuningas (*Konung i Himmelen*).⁶⁶ Nämä korostivat kahden regimentin muodostuvan Jumalasta ja maallisesta hallitsijasta.

Luterilainen hallintavallan käsitys näkyi Widbergin saarnoissa Jumalan valtakunnan kahtena ilmenemismuotona tämän- ja tuonpuoleisessa, minkä myös Aurenius mainitsi⁶⁷ omissa saarnoissaan. Näistä valtakunnista käytettiin samaan tapaan maallisiin valtakuntiin viittaavia nimityksiä. Armon valtakunnan (*nådes rike*) käsitteellä tarkoitettiin maanpäällistä kristikuntaa. Regimenttiopin mukaisesti kristityt ihmiset olivat ennen kaikkea Jumalan hallintavallan alla ja tämä alamaisuussuhde käsitteellistettiin saarnoissa ajan ihmisten ymmärtämään valtakunnan muotoon. Kristityt ihmiset olivat siis alamaisia Jumalalle, jonka pelastustyön nähtiin tulleen täydelliseksi Jeesuksessa. Jeesuksesta käytettiin armon valtakunnan ja ihmisten hallitsijan nimitystä (*Konung och Herre öfver hela Nådariket och Människosläget*).⁶⁸ Widberg painotti, että olemalla maan päällä Jumalan uskollisia alamaisia kristityt pääsivät osallisiksi Jeesuksen kautta tulleesta armosta, minkä kautta he pääsivät kuolemansa jälkeen osallisiksi Jumalan valtakunnan täydellisemmästä ilmenemismuodosta, taivaallisesta kunnian valtakunnasta. Armon valtakunnan jäsenen kunnialliseen elämään kuului kuuliaisuus ja tottelevaisuus sekä taivaalliselle että maalliselle esivallalle, jolloin nämä eivät olleet toisis-

⁶³ LAG GSA v. 53: Chr: Himmelfärds Dag (13.5.) 1790, "Och om stora anstalter göras på jorden, då jordiske Konungar hålla sina intog på något ställe, så kunna vi lätt föreställa oss at sådant så mycket mere har skeds här, då alla Konungars Konung hölt sitt segerfulla intog i Himmelen."

⁶⁴ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788.

⁶⁵ LAG GSA v. 54: Helg: Tre-Enigh: Dag (18.5.) 1788 & (30.5.) 1790, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtia Ps. 104: 24 ja Ps. 111:2.

⁶⁶ LAG GSA v. 53: Chr: Himmelfärds Dag (13.5.) 1790. 1780-luvun papeista myös esimerkiksi Anders Ekmarck korosti omassa ajattelussaan yhteiskunnallisen ja jumalallisen hallintomallin yhdensuuntaisuutta, Nordbäck 2009, 167–168.

⁶⁷ KA KFB: [...]nnit (1.1.) Anno 1789; KA KFB: Concio Sacra Testo Ascensionis Christi (13.5.) Anno 1790; KA KFB: Concio Sacra Dom: 2:da Trinit: (13.6.) Anno 1790.

⁶⁸ LAG GSA v. 53: Chr: Himmelfärds Dag (13.5.) 1790.

taan irrallisia asioita.⁶⁹ Näin ihmiset olivat maanpäällisessä elämässään itse asiassa kahden valtakunnan alamaisia, kuten Widberg saarnoissaan painotti. Maallisen valtakunnan alamaisuuden lisäksi he olivat regimenttiopin mukaisesti Jeesuksen hallitseman taivaallisen esivallan alamaisia.

Taivaallisesta valtakunnasta käytettiin Widbergin saarnoissa käsitteitä kirkkauden tai kunnian valtakunta (*härlighetens/ärons rike*). Hän kertoi sen sijaitsevan nimensä mukaisesti Jumalan kirkkaudessa, eikä se näin ollut ihmisen maallisella järjellä ja ruumiilla käsitettävä. Sen sijaan taivaan valtakunta oli hengellinen valtakunta, jossa Jumalan pelastamat sielut pääsivät osaksi hänen kirkkauteensa.⁷⁰ Widberg myös selvensi kuulijoilleen, että kyseinen valtakunta oli immateriaalinen paikka Jumalan enkeleille sekä hänen pyhilleen, jossa valtaistuinsalin asetelman mukaisesti Jeesus hallitsi Isänsä oikealla puolella sekä taivaan että maan päällä asuvia.⁷¹ Maallisessa armon valtakunnassa ihmiset olivat vielä tiedoltaan vajavaisia, mutta kunnian valtakunnassa ihmiset saavuttivat täydellisyyden Jumalassa ja hänen läsnäolossaan.⁷² Widberg siis korosti ihmisten elävän epätäydellisessä maallisessa valtakunnassa taivaallista valtakuntaa varten. Tämän myötä korostui erityisesti hyvän alamaisuussuhteen noudattaminen niin hengellisen kuin maallisen regimentin kohdalla. Taivaallisen valtakunnan saavuttamiseksi ihmisen oli ensin eletävä hyvin maallisen valtakunnan jäsenenä, missä korostui muun muassa seuraavilla sivuilla esiteltävä kuuliaisuus maallista esivaltaa kohtaan.

2.2 Kuningas – valtakunnan uskonnollinen johtaja

Ruotsin luterilainen kirkko oli alisteinen maalliselle esivallalle, mikä vaikutti suoraan sen rakentamiseen. Kirkko on ylhäältäpäin johdettu, mikä vaikutti saarnastuolista julistettuun sanomaan. Valtakunnan papistolla oli pitkät perinteet esivallan julistuksien, käskykirjeiden ja kuulutuksien julistamisessa. Vuoden 1686 kirkkolain myötä edellä mainittujen asiakirjojen julistaminen tuli erottamattomaksi osaksi jumalanpalveluksen loppua, minkä kautta maallinen regimentti tuli näkyväksi kirkkokansalle. Esivalta hyödynsi kirkon ja jumalanpalveluksen auktoriteettiasemaa kansan elämässä, jolloin jumalanpalveluksen yhteydessä luetut esivallan julistukset tulivat tehokkaasti koko kansan korviin. Saarnastuoli oli aikansa massamedia, jonka kautta kansa sai tiedon esivallan käskyistä ja toimista. 1700-luvun puolestavälistä alkaen esivalta alkoi entistä tarkemmin säädellä ja kontrolloi-

⁶⁹ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788; LAG GSA v. 55: 7. Botpsalm. Skriftermål. Påsk-afton (11.4.) 1789 & Bönesöndag (17.5.) 1789.

⁷⁰ LAG GSA v. 53: Mickäelis-Dag (5.10.) 1788 & (3.10.) 1790.

⁷¹ LAG GSA v. 53: Chr: Himmelfärds Dag (13.5.) 1790.

⁷² LAG GSA v. 51: 7. Sönd: e: Trinitat: (18.7.) 1790, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan 1. Kor. 13:12.

da, että papisto myös oikeasti luki julistuskirjeet jumalanpalveluksen jälkeen. Myös Kustaa III ymmärsi saarnastuolin merkityksen tiedonvälittäjänä ja pyrki ohjeistuksillaan sekä säädöksillään edelleen tehostamaan papiston kautta tapahtuvaa valtakunnan tiedonvälitystä. Kuninkaan ja muun korkeimman hallinnon lisäksi myös muut tahot saattoivat antaa sanomiaan ihmisille tiedoksi, jolloin saarnastuoli toimi ikään kuin aikansa lehdistönä.⁷³ Valtakunnan itäisessä osassa julistuksien kääntäminen suomen kielelle ei kuitenkaan ollut täysin ongelmaton, minkä johdosta niiden sanoman iskostaminen väestöön ei välttämättä sujunut ongelmitta julistuksien puutteellisen tai ei-ymmärrettävän kieliasun takia.⁷⁴

Esivallan rooli näkyi jumalanpalveluksissa myös itse saarnateksteissä. Luterilaisessa kirkossa kirkkovoisi noudatti määrättyä ja vuosittain toistuvaa kaavaa, jossa jokaiselle pyhäpäivälle oli oma raamatunkohtansa ja rukoussuosituksensa. Näiden mukaisesti jumalanpalvelusten sisältöä kontrolloitiin valtakunnan jokaisessa paikallisseurakunnassa, vaikka pappi päätti viime kädessä itse siitä, mitä saarnastuolista lausui.⁷⁵ Kontrolli korostui erityisesti neljä kertaa vuodessa vietettävänä rukous- ja katumuspäivinä. Tällöin keskityttiin esivallan määräyksestä kiitokseen, rukoukseen ja parannuksen tekoon, mikä tarkoitti määrättyjen päivien lisäksi myös rukouspäiville määrättyjä raamatunkoh-
tia. Rukouspäivien perusta löytyi jokavuotisissa kuninkaallisissa rukouspäiväjulistuksissa, joissa maallinen esivalta otti kantaa valtakunnassa tapahtuviin ajallisiin asioihin. Rukouspäivinä käytetyissä raamatunkohdissa korostuivat kirkkovoiton Uutta testamenttia korostavan linjan vastaisesti Vanhan testamentin raamatunkohdat. Tämä vaikutti suoraan siihen, mitä saarnassa täytyi sanoa ajallisiin asioihin liittyen. Hyvistä asioista tuli kiittää Jumalaa, kriisiaikoina tuli puolestaan rukoilla ja tehdä kollektiivista parannusta valtakuntaa kohdanneiden onnettomuuksien tähden, kuten israelilaiset tekivät Vanhassa testamentissa. Näin esivalta otti roolin yhteiskunnan tilan vastuunkantajana.⁷⁶

Kuningas oli kirkkolain mukaan kirkon johtaja, jonka tehtävänä oli huolehtia uskonnollisesta yhteisöstään ja puolustaa sitä. Kuningas oli kuitenkin jakanut pappissäädyn edustajille omia kirkkolain mukaisia vastuutehtäviään. Näitä olivat valtakunnan asukkaiden kristilliseen elämään liittyvien tarpeiden hoitaminen ja valvominen. Oleellista oli se, että kuningas toimi kirkon johtajana sen sisäpuolelta päin. Tämä kuvastaa sitä, kuinka kirkko ja valtio käsitettiin kirkkolaissa ikään kuin samaksi asiaksi.⁷⁷ Koska maallinen esivalta johti myös kirkon päättäviä elimiä, nähtiin sen päättävän myös saarnojen sisällöstä. Kirkkolaki antoi puitteet ja raamit sille, millainen saarnan tuli olla rakenteensa

⁷³ Bergström 1991, 123; Reuterswärd 2001, 41–43, 55–58. Maallisista asioista tiedottamisen kehityksestä papiston kautta pitkällä aikavälillä, ks. Widén 2002.

⁷⁴ Villstrand 2008, 330–352.

⁷⁵ Holtz 2009, 269; Laine E. M. & Laine T. 2010, 306.

⁷⁶ Leufvén 1926, 16; Bergström 1991, 50; Malmstedt 1994, 96; Reuterswärd 2001, 122–123.

⁷⁷ Laasonen 1991, 199–200; Granberg 1998, 248–251.

ja kielensä puolesta. Poliitiikkaan ei saanut puuttua, koska se ei kolmisäätyopin mukaan kuulunut papiston tehtäviin. Sodan kaltaisten ajankohtaisten asioiden käsittely ei kuitenkaan ollut kiellettyä ja esivaltauskollisuuden iskostaminen kirkkokansaan saarnojen kautta oli jopa suotavaa.⁷⁸ Esivaltauskollisena säätyinä papisto ei pitänyt tätä huonona asiana, vaan näki ennemminkin tärkeänä velvollisuutenaan iskostaa kansaan kuuliaisuutta maalliselle esivallalle. Tälle oli kehittynyt perinteet jo kuningasvallan vahvistumisen jälkeen 1500-luvulla. Kustaa III:n sodan aikaan useat pappismiehet toimivat kuninkaallisen propagandan sanansaattajina myös saarnastuolin ulkopuolella.⁷⁹

Myöskään Aurenus ja Widberg eivät nähneet rukouspäivien saarnoissaan edellä mainittua järjestelmää moitittavana. He korostivat maallisen esivallan ja kuninkaan auktoriteettia saarnojen kontrolloijana. Aurenus kertoi esivallan määränneen tekstit ”*hywäsä aikomuxesa ja toiwosa*”. Koska esivalta personoitui kuninkaaseen, korosti Aurenus kuninkaan tahdon heijastelevan myös Jumalan mielen mukaista tahtoa katua pahoja tekoja sekä rukoilla kollektiivisesti valtakunnan hyvinvoinnin ja sen asukkaiden syntien puolesta. Saarnaajat kertoivat esivallan toimivan rukouspäiviä järjestäessään Jumalan toiminnan välikappaleena, sillä Jumalan kerrottiin kehottaneen esivaltaa määräämään valtakunnassa kollektiivisesti vietettävät rukouspäivät. Saarnojen tekstien kerrottiin antavan mitä suurimmissa määrin aiheen kollektiiviseen rukoukseen ja parannuksenteekoon. Aurenus ja Widberg kertoivat rukouspäivien kollektiivisen luonteen korostaneen niiden yhteiskunnallisuutta ja kollektiivisen rukouksen painotettiin olleen kunnollisten kristittyjen velvollisuus, minkä laiminlyönnistä kuulijoita varoitettiin. Widberg kertoi jo ”katumus- rukous- ja parannuspäivien” nimien antavan itsessään aiheita ylhäältä päin määrättyyn kollektiiviseen parannuksen tekoon.⁸⁰

Nämä sanat olivat täysin linjassa ajan kuninkaallisten rukouspäiväjulistusten retoriikan kanssa. Niissä Kustaa III korosti valtakunnan yhtenäisyyttä kriisitilanteiden aikana ja kuninkaan kerrottiin antaneen rukouspäiväjulistuksensa isällisestä rakkaudesta alamaisiaan kohtaan. Koska hallitsijan ja alamaisten suhde oli jumalallinen, oli kovakorvaisuus julistuksissa esitettyjä maallisen esivallan käskyjä vastaan rikkomus myös Jumalaa vastaan. Alamaisten oli oltava kuuliainen ja uskollinen. Aina löytyi asioita, joista oli tehtävä parannusta.⁸¹ Tämän mukaisesti myös Widberg korosti katumuksen ja parannuksenteon luonnollisuutta osana ihmisen maallista vaellusta.⁸² Tällä hän teki eri-

⁷⁸ Nordbäck 2009, 120–123; Laine E. M. & Laine T. 2010, 299–302.

⁷⁹ Boberg 1967, 138–142; Widén 2002, 86; Nygård 2005, 127–128.

⁸⁰ KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789; LAG GSA v. 52: 2. Store Böne-dag (10.5.) 1789; KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC.

⁸¹ Reuterswärd 2001, 171–179, 247–248, 264–265.

⁸² LAG GSA v. 52: 2. Store Böne-dag (10.5.) 1789; KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789; KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789; KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790.

tyisesti katumukselle omistettua rukouspäivää kuulijoille merkitykselliseksi ja toimi näin aivan esivallan intressien mukaisesti.

Protestanttisessa ajattelussa valtakunnan maallisen hallitsijan tehtävänä pidettiin toimimista valtakunnan kirkon päänä ja uskonnon suojelijana. Vanhatestamentillisen perinteen mukaisesti hallitsija nähtiin pappissäädyn piirissä valtionkirkon erityisenä ylipappina, joka toimi osaltaan myös sovittelijana Kaikkivaltiaan ja syntisen kansan välillä. Ajatus kuninkaasta valtakunnan uskonnollisena johtajana tuotiin vahvasti esille jo suurvalta-ajan rukouspäiväjulistuksissa.⁸³ Luterilaisen ortodoksian ajalla korostettiin käsitystä, jonka mukaisesti hallitsija hoiti alamaistensa maallisten tarpeiden lisäksi heidän hengellisiä tarpeitaan. Tämä näkyi myös säätyvallan ajan saarnaretoriikassa, jossa korostettiin maallista hallitsijaa puhtaan opin suojelijana ja levittäjänä. Kuninkaat olivat siis kirkon kaitsijoita.⁸⁴ Erityisesti Widberg korosti kuningashuoneen roolia valtakunnan uskonnon johtajana. Hän rukoili Jumalaa täyttämään kuningashuoneen edustajat hyvän hallinnon ominaisuuksilla sekä kristillisillä hyveillä, jotta heidän hallintonsa koituisi koko valtakunnan asukkaiden parhaaksi.⁸⁵ Widberg siis korosti valtakunnan hyvinvoinnin ylläpitämisen olleen hallitsijan tahto ja hyvän hallitsijan ominaisuus. Tämä on ollut hyvä retorinen ase vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen puolesta.

Jo Kustaa III:n vallankaappauksen aikaan oli tavallista korostaa hallitsijan toimia valtakunnan uskon puolustamiseksi. Tämän kaltaista retoriikkaa esiintyi myös Kustaa III:n sodan aikana. Näin hallitsija henkilöityi Jumalan tahdon toteuttajaksi, minkä avulla hän pyrki hiljentämään kritiikin poliittisia toimiaan kohtaan. Erityisesti paikallisseurakunnissa oli edelleen tavallista korostaa hallitsijan asemaa valtakunnan uskon puolustajana, vaikka kyseisenlainen retoriikka oli muuten ehtinyt jo vähentyä Kustaa III:n vallan ajan kuluessa. Ajan yleisessä ajattelussa hallitsijan tehtäviin kuului Jumalan sanan ja tahdon levittäminen valtakuntaan, minkä myös Widberg tuo esiin saarnoissaan.⁸⁶ Rauhanteon myötä Aurenius kertoi kiitosrukouksessaan, kuinka ”palwelias Gustav” oli valtakunnassa ensimmäisenä veisaamassa kiitosta Jumalalle rauhasta.⁸⁷ Hallitsijan toiminta valtakunnan uskon puolustajana nähtiin uskonyhteisön johtajan kuvan mukaisesti muulle kansalle esimerkillisenä toimintana, jolloin maallisella hallitsijalla oli ikään kuin ylipapillinen rooli valtakuntansa asukkaiden keskuudessa.

⁸³ Malmstedt 1994, 105; Granberg 1998, 240–241; Widén 2002, 117–118; Ihalainen 2005, 300–301.

⁸⁴ Leufvén 1926, 82–83; Ekedahl 1999, 38–40.

⁸⁵ LAG GSA v. 50: Nyårs-dag (1.1.) 1790, ”*Välsigna hela vårt Höga Svenska KonungaHus med många och sälla dagar, och låt dem af din Ande vara bekrönte med alla Fursteliga och Christeliga dygder, med nit för din ära med lydnad för din villja och med ömhet för ditt folk!*”

⁸⁶ LAG GSA v. 50: Nyårs-dag (1.1.) 1790. Ks lisäksi Ihalainen 2005, 364–366; Ihalainen 2007, 29; Nordberg 2007, 56–57; Bregnsbo & Ihalainen 2011, 112.

⁸⁷ KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga freden 1790.

2.3 Maallisen hallitsijan ja alamaisten välinen vuorovaikutus

Kansan ja papiston keskuudessa Ruotsin armeija henkilöityi sitä johtaneeseen kuninkaaseen, joten armeijan voitot meneillään olevassa sodassa nähtiin ennen kaikkea kuninkaan johtamistaitojen avulla saavutetuiksi. Asemassaan kuninkaalta odotettiin vanhojen traditioiden mukaan alamaistensa suojelemista, jolloin kuva kuninkaasta johtamassa armeijaa henkilökohtaisesti oli symbolisesti hyvin merkityksellinen asia. Hän henkilöityi näin vahvasti kansan ja valtakunnan puolustajaksi vihollisia vastaan. Sotamenestys oli kuninkaalle avain vahvistaa sekä hänen omaa asemaansa hallitsijana että alamaisten hänestä saamaa kuvaa. Samalla tavoin oli tosin riskinä menettää arvostusta huonosti sujuneen sodan vuoksi. Kustaa III korosti alamaistensa edessä erityisesti vahvan symbolista esiintymistään Vaasa-suvun perillisenä ja kolmantena Kustaana, eli jatkumona maineikkaille Kustaa Vaasalle ja Kustaa II Aadolfille. Sota oli siis merkittävä tilaisuus vahvistaa hallitsijan henkilökohtaista kulttia. Kunnianhimo oli merkittävä syy kuninkaan päätökselle lähteä johtamaan itse sotajoukkoja, vaikkei hän ollutkaan erityisen pätevä armeijan johtajana.⁸⁸

Kustaa III hyödynsi propagandistisesti sodassa saavutetut voittoaist taistelut. Kansa juhli ennen kaikkea kiitosjumalanpalveluksin kuninkaan ja hänen armeijansa menestystä. Juhlinta ei kuitenkaan tapahtunut spontaanisti, vaan ylhäältä päin määrätyn käskyn mukaisesti. Kiitosjumalanpalveluksien uskonnollinen sävy vahvisti kuninkaan ajaman sanoman perillemenoaa, sillä siihen liittyvä tematiikka oli kuulijoille tuttua.⁸⁹ Sotavoittoihin liittyvien kiitosjumalanpalvelusten teeman mukaisesti sekä Aurenus että Widberg kuvailivat omissa vuoden 1790 helatorstain saarnoissaan värikkäästi Jeesus-kunniakasta taivaaseenastumista, mikä tapahtui taivaallisten sotajoukkojen ylistyslaulujen säestämänä. Tämän voidaan nähdä vertautuneen asetelmallisesti myös maallisen hallitsijan asemaa korostaviin juhlallisuuksiin, joita pidettiin sotamenestyksen kunniaksi. Widberg kuitenkin huomautti, etteivät maallisten kuninkaiden saavuttamien voittojen yhteydessä pidetyt juhlallisuudet olleet mitään verrattuna taivaassa pidettyihin juhlallisuuksiin.⁹⁰ Maallisten ja taivaallisten juhlallisuuksien välillä korostettiin siis olevan selkeä ero. Tästä huolimatta Kustaa III:n pitämiä voitonparaateja ja

⁸⁸ Lindroth 1981, 263–264; Artéus 1992, 178, 180–181; Tandefelt 2008, 234–237, 304–305, 312–313.

⁸⁹ Nygård 2005, 206–207. Sodassa saavutetusta menestyksestä julistettiin kansalle yleisestikin enemmän kuin vastoin-käymisistä, minkä johdosta tieto tappioista saapui kansalle yleensä voittoja hitaammin, Boberg 1967, 114.

⁹⁰ KA KFB: Concio Sacra Testa Ascensionis Christi (13.5.) Anno 1790; LAG GSA v. 53: Chr: Himmelfärds Dag (13.5.) 1790, ”*Jesu Himmelfärd ledde ock 3) på ett härligt och ärofullt sätt; ty Han blef uptagen så, som Han en gång skall komma igen till den ytraste domen, och det vete vi sker i stor Majestät och härlighet. Och om stora anstalter göras på jorden, då jordiske Konungar hålla sina intog på något ställe, så kunna vi lätt föreställa oss at sådant så mycket mere har skeds här, då alla Konungars Konung hölt sitt segerfulla intog i Himmelen. När vi ock finner at luften upfylldes med de gladaste lofsånger af den himmelska Härskare, vid denne Konungens födelse, så måtte detta få mycket mer ha skedt nu, då alt var förvärfvadt och Jesus efter slutadt arbete och vunnen seger öfver alla fiender gick at intaga sin härlighets Thron i himmelen. Jesus upfor således med själ och kropp, i synlig måtto samt i en Majestätisk ära och härlighet.*”

kiitosjumalanpalveluksia voitiin pitää maallisena versiona tästä taivaallisesta tapahtumasta, mihin yhdistyi yhtäläillä hallitsijan asema voiton saavuttajana ja voiton keskeisenä symbolina.

Sodan luonteeseen kuuluivat ihmishenkien menetykset taisteluissa. Koska kuninkaalla oli merkittävä symbolinen arvo armeijansa johtajana, hänen mahdollisen kuolemansa koettiin olevan myös Ruotsin armeijan symbolinen tappio. Lähtiessään johtamaan sotajoukkojaan vihollista vastaan kuningas suojeli alamaisiaan oman henkensäkin uhalla. Näin kuninkaalle puettiin Aurenituksen saarnoissa sankarin viitta, jonka mukaisesti kuningas ajatteli oman etunsa sijaan valtakuntansa ja alamaisensa parasta. Aurenitus kertoi, että tämä taakka oli kuninkaalle raskas kantaa. Näin Aurenitus pyysi Jumalalta lohdutusta kuninkaalle, samoin kuin siunausta ja varjelusta hänen henkensä puolesta. Kuninkaan persoonalle osoitettiin samalla luottamusta kertomalla halusta alistua hänen hallintoonsa. Aurenitus näki kuninkaan hallinnon takaavan alamaisille rauhallisen ja turvallisen elämän.⁹¹ Myös Ruotsin puolella Widberg korosti kuninkaan asettaneen oman henkensä hengenvaaraan alamaisensa edun vuoksi.⁹² Tämä oli selkeästi yhdistettävissä Kustaa III:n itsestään tietoisesti luomaan sotasankarin ja soturikuninkaan kuvaan, jolla hän pyrki symbolisesti vahvistamaan entisestään omaa asemaansa. Soturikuninkaan mainetta luodessaan hallitsija ei välttämättä ollut kuitenkaan erityisen hyvin selvillä sotaan liittyvästä karusta rintamatodellisuudesta.⁹³

Hallitsijan käynnit valtakunnan itäisessä osassa eivät olleet tavallisia tapahtumia varhaismodernilla ajalla. Suomen puoleiselle väestölle mahdollisuus nähdä heidän rakastamansa hallitsija oli jo merkittävä itsessään ja sellaisia pidettiin kuninkaan erityislaatuisena suosionosoituksena nöyrille palvelijoilleen. Näin Kustaa III:n saapuminen sodan aikana noin vuoden ajaksi valtakunnan itäiseen osaan sai ansaitsemaansa huomiota alueella. Ruotsin valtakunta oli niin homogeeninen, että sekä valtakunnan läntisessä että itäisessä osassa vaikutti kansan ikivanha lojaalius hallitsijaa ja isänmaan yhteistä etua kohtaan. Hallitsija pyrki itsekin hyödyntämään tätä lojaaliutta kannustaessaan alempia säätyjä yhteiseen rintamaan valtakunnan vihollisia vastaan. Mitä alemmas sääty-yhteiskunnassa mentiin, sitä vilpittömämmin hallitsijaa rakastettiin. Hänen koettiin todella auttavan alamaisiaan. Tämä näkyi myös Kustaa III:n sodan aikana, jolloin useassa pitäjässä ilmaistiin tahto auttaa hallitsijaa sotaponnisteluissa.⁹⁴ Rakkaus hallitsijaa kohtaan näkyi myös Aurenituksen saarnoissa, joissa kuninkaan saapumista henkilökohtaisesti ”*Sawon-Suomen alamaisten*” tykö pidettiin merkinä ku-

⁹¹ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788; KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789; KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga freden 1790. Ks. lisäksi Suolahti 1925, 559–561.

⁹² LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790.

⁹³ Rystad 1992, 17–18; Tandefelt 2008, 243.

⁹⁴ Nygård 2005, 33–35, 175–176, 204, 223–224; Tandefelt 2008, 300–301; Tarkiainen 2009, 32.

ninkaan erityisestä rakkaudesta alamaisiaan kohtaan. Hallitsijan erityistä rakkautta korosti hänen saapumisensa alamaistensa turvaksi nimenomaan silloin, kun häitä oli suurin.⁹⁵

Lutherin opetuksissa maallinen esivalta nähtiin jumalallisen hyvän välittäjänä ihmisille. Maallinen esivalta toimi Jumalan välikappaleena, jolloin alamaisten kokemana hyvinvointi oli viime kädessä Jumalalta lahjana tullutta siunausta. Jumalan luomat ihmiset siis palvelivat toisiaan esivaltainstitutiota kautta ja saivat näin elementit inhimillisten perustarpeidensa täyttämiseen, johon kuuluivat materiaalisena hyvänä lisäksi muun muassa rauhalliset ja turvalliset olo.⁹⁶ Aurenius käytti saarnassaan vertausta siitä, kuinka alamaisten oli turha ainoastaan kuunnella kuninkaansa käskyjä ja säädöksiä, jos hän ei niitä noudattanut. Tämänkaltaista toimintaa oli rangaistavaa.⁹⁷ Aurenius näki maallisen esivallan olevan omalla paikallaan ”Herran palvelija”. Tämä kuvasti sitä, että maallisen esivallan yhteiskunnassa tekemä työ toteutti Jumalan tahtoa ja julisti hänen kunniansa.⁹⁸

Aureniuksen ja Widbergin saarnoissa maallinen esivalta personoitiin usein tarkoittamaan maallista hallitsijaa. Tämän mukaisesti Aurenius kertoi, kuinka kuningas huolehti maan hyvinvoinnista, kuten maallisen esivallan tehtäviin kuului. Hallitsijan toiminnan avulla Jumalan siunaus saattoi tulla valtakunnan asukkaiden ylle. Aurenius näki kuninkaan koko valtakunnan ja sen asukkaiden esirukoilijana. Tässä yhdistyi esivallan ja alamaisten vuorovaikutussuhde, jonka mukaisesti Aurenius koki alamaisten saavan hallitsijalta isällistä huolenpitoa vastapalkkiona omasta nöyryydestään ja palvelualltiudestaan.⁹⁹ Samaa luterilaista käsitystä esivallasta ja alamaista toistensa palvelijoina korostettiin myös Kustaa III:n kruunajaissaarnassa, jossa kuninkaan kerrottiin tulleen valituksi tehtäväänsä kansan myötävaikutuksesta.¹⁰⁰

Tämä hallitsijan ja alamaisten välinen vuorovaikutussuhde näkyi myös Ruotsin puolella, missä Widberg käytti sitä vertailukohtana ihmisen ja Jumalan välisestä suhteesta. Alamaisten tuli Widbergin mukaan olla kunnioitettava ja kuuliainen kuningastaan kohtaan. Kuninkaan vastustaminen sekä sanoin että teoin oli täysin verrattavissa Jumalan vastustamiseen. Tämä Widbergin ajattelutapa kuvastasi pappissäädöksissä ja paikallisyhteisöissä yleisesti vaikuttanutta jyrkän negatiivista asennoitua-

⁹⁵ KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC. Hallitsijasta alamaistensa konkreettisena sotilaallisena suojelijana puhuttiin myös hattujen sodan aikaisissa saarnoissa, Laine 1996, 166.

⁹⁶ Raunio 2001, 292–293.

⁹⁷ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Luuk. 12:47.

⁹⁸ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790.

⁹⁹ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenitentia (25.10.) Anno 1789, ”*Siunattu olkon sijs meidän korkia Esiwaldam, meidän armollinen Kuningamme, joka on huoldapitäväinen sijtä, että siunaus asuis maasa, joka nijn mielelläns, nijn suurella halulla toiwo, ja wuodatta esirukouxia Hänen Alamaistens edestä että Jla olis heille armollinen, hyvä ja laupias, nijn myös wuodattais siunauxens heidän ylitsens!*” Ks. lisäksi Ekedahl 1999, 60–61, 117–118.

¹⁰⁰ Raunio 2001, 299; Nordberg 2007, 41, 44.

mista separatismiin majesteettia kohtaan. Anjalan liiton kaltaisten hankkeiden suosio oli vähäistä kansan keskuudessa. Widberg kertoi kuningasta vastaan juonimisen ja hänen halveksimisensa olevan alhaista toimintaa. Sen sijaan jumalaapelkäävän kristityn velvollisuus oli Widbergin mukaan kunnioittaa taivaallisen esivallan ohessa maallista esivaltaa. Vasta tätä kehotusta noudattaessaan ihminen oli kelvollinen armon valtakunnan alamainen.¹⁰¹ Maallisen esivallan kunnioittaminen samankaltaisena uskonnollisena velvollisuutena näkyi myös Svebiliuksen katekismuksessa.¹⁰²

Toisaalta maallisen hallitsijan velvollisuuksiin kuului Widbergin mukaan osoittaa vastavuoroisesti suosionosoituksia ja armollisuutta alamaisilleen. Tällöin alamaiset saivat osakseen maanpäällistä hyvää.¹⁰³ Kustaa III tunsi tämän vuorovaikutussuhteen itsekin ja vahvisti omaa asemaansa erilaisilla kuningasvallan aikana kehittyneillä armonosoitusten muodoilla. Näissä armonosoituksissa yhdistyi sekä materiaalinen että symbolinen hyöty molemmille osapuolille. Erityisesti kriisitilanteiden aikana armonosoitusten määrä ja merkitys lisääntyivät entisestään.¹⁰⁴ Hallitsijan velvollisuudet uskollisia alamaisia kohtaan tulivat näkyviin myös sodan aikaisissa rukouspäiväjulistuksissa.¹⁰⁵

Vastavuoroisuus perustui 1700-luvun lopulla huoneentaulun maailmaan, jossa esivallan ja alamaisien suhde kuvattiin vanhempien ja lasten välisen suhteen kautta, ja joka vaikutti käsityksiin yhteiskunnallisista suhteista. Perhesuhteita koskevat käsitykset ja velvollisuudet ulotettiin siis koskemaan myös yhteiskunnallisia suhteita.¹⁰⁶ Hallitsijalla ja alamaisilla oli omat velvollisuutensa isänmaata kohtaan, mutta sen ohessa heillä oli velvollisuuksia myös toisiaan kohtaan. Näiden velvollisuuksien täyttäminen määritteli hyvän hallitsijan ja alamaisen ideaaleja. Kustaa III:n omassa retoriikassa hallitsijan ja alamaisten paternalistinen suhde tuli usein esille. Käsittelemissäni saarnoissa Widberg puolestaan toi paternalistisen suhteen suoraan esille luvussa 2.1 mainitsemani neljännen käskyn kohdalla.¹⁰⁷

Ihalaisen mukaan ainakin joissain Kustaa III:n sodan aikaisissa valtiollisissa saarnoissa korostettiin hetkellisesti näistä käsityksistä poiketen kuningasta ja alamaisia toimimassa yhdessä isänmaan edun parhaaksi. Tässä retoriikassa painotettiin, että Ruotsin historian aikana koko valtakunnan voimavarana oli ollut sen asukkaiden rakkaus kuningasta ja isänmaata kohtaan. Näin heidän roolinsa valta-

¹⁰¹ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788; LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788. Ks. lisäksi Suolahti 1925, 528, 546–549; Ekedahl 1999, 187; Karonen 2008, 415–416.

¹⁰² Nordbäck 2009, 209–210.

¹⁰³ LAG GSA v. 51: 4. Sönd: e: Trinitat: (15.6.) 1788 & (27.6.) 1790.

¹⁰⁴ Tandefelt 2008, 44–51, 134.

¹⁰⁵ Östlund 2007, 146–147.

¹⁰⁶ Nordbäck 2009, 208–211, 338.

¹⁰⁷ LAG GSA v. 51: 6. Sönd: eft: Trinitat: (29.6.) 1788. Ks. lisäksi Alm 2002, 104–105, 121–130; Ihalainen 2005, 491.

kunnan yhtenä toimijana nostettiin merkitykselliseksi.¹⁰⁸ Tutkimissani paikallisseurakuntien saarnoissa kyseisenlaista muutosta ei ollut kuitenkaan nähtävissä. Sen sijaan hallitsijan ja alamaisten suhde määriteltiin edelleen huoneentaulun mukaisella alistuvuussuhteella, jossa korostettiin ennen kaikkea alamaisten kuuliaisuutta.

Kustaa III:n esiintyminen alamaistensa isällisenä monarkkina seurasi ilmiönä valitusaatteen ja vanhojen traditioiden kohtaamista 1700-luvun Euroopassa. Monarkin ei tullut hallita pelon avulla, vaan keskeinen asia hallitsijan vallankäytössä oli hänen rakkautensa isänmaata ja hallitsijanvelvollisuuksia kohtaan. Alamaisten tuli puolestaan rakastaa isänmaan lisäksi hallitsijaansa, mikä oli yhtäläillä keskeinen osa monarkian instituutiota. Kyse oli siis vuorovaikutuksellisesta rakkaussuhteesta, mihin liittyi vastavuoroisia velvollisuuksia. Myös Kustaa III korosti hallitsijan ja alamaisten välistä rakkautta omalla retoriikallaan, toiminnallaan sekä matkoillaan alamaistensa keskelle.¹⁰⁹

Widberg kertoi kuninkaiden olevan sovittelijoita (*Medlare*) valtakuntien asukkaiden välillä. Hän näki kuninkaiden sovittelutoiminnan ehkäisevän valtakunnan sisäisen kiistan. Widberg vertasi tätä syntisten ihmisten ja Jumalan välillä sovittelijana toimivaan Kristukseen.¹¹⁰ Edellisen kaltainen vertaus kuvastaa hyvin Lutherin teologista ajattelua maallisesta esivallasta ihmisten keskinäisen järjestyksen ylläpitäjänä. Ihmiset nähtiin perisyntien vuoksi pohjimmiltaan pahoina, joten he eivät Lutherin mukaan kyenneet itsessään keskinäiseen rakkauteen. Tämän takia maallisen esivallan täytyi käyttää pakkoa ihmisten keskinäisen järjestyksen pitämiseen.¹¹¹ 1700-luvulla esivallan ja sen määräysten kunnioittamisen nähtiin edistävän valtakunnan asukkaiden yhteistä etua, sillä esivallan nähtiin turvaavan yhteiskunnassa järjestyksen ja ihmisten vapauden. Kuuliaisuuden esivaltaa kohtaan nähtiin lisäävän asukkaiden välistä keskinäistä rakkautta.¹¹² Widberg katsoi kuninkaan olevan valtakunnan asukkaiden yhdistäjä, joka takasi toiminnallaan tasapainon valtakunnalle ja edellytykset sen asukkaiden hyvinvoinnille.

Samassa saarnassaan Widberg käytti kiistelevien osapuolten (*partier*) käsitettä. Käsitteellä voidaan ajatella olleen Widbergin saarnassa personoimattomia osapuolia tarkoittavan nimityksen lisäksi puolueisiin liittyvä poliittinen merkitys, sillä sitä käytettiin kuninkaaseen liittyvässä asiayhteydessä.¹¹³ Puoluepolitiikkaan liittyvä kielikuva sopi hyvin Kustaa III:n aikaan, sillä kuningas korosti itse omassa retoriikassaan ja toiminnassaan pelastaneensa valtakunnan sitä säätyvallan ajalla johtaneiden

¹⁰⁸ Ihalainen 2007, 31–32, 41.

¹⁰⁹ Alm 2002, 121–123; Tandefelt 2008, 304–305.

¹¹⁰ LAG GSA v. 53: Mar: Bebod: Dag (25.3.) 1789, ”– ty man finner at Moses som var en Prophet äfven kallas en Medlare, och at Konungar ofta äro medlare imellan stridande personer, det är mer än väl bekant.”

¹¹¹ Raunio 2001, 294.

¹¹² Nordin 2000, 256–257; Ekedahl 2002, 59–60; Nordberg 2007, 49.

¹¹³ LAG GSA v. 53: Mar: Bebod: Dag (25.3.) 1789.

den puolueiden kiistoilta sekä niiden aiheuttamalta tuholta. Kustaa III painotti valtakunnan yhtenäisyyttä hallitsijan vallan alla, jolloin yhtenäisyyden rikkojia pidettiin vaarallisina valtakunnan hajottajina. Tätä näkökohtaa esiteltiin myös valtiopäiväsaarnoissa, joissa oli jo vapaudenajan loppupuolella käsitelty puolueiden välisen eripuraisuuden aiheuttamia ongelmia valtakunnalle.¹¹⁴ Samaan ilmiöön viittaavaa retoriikkaa näkyi esimerkiksi vuoden 1773 rukouspäiväjulistuksessa, jossa korostettiin esivallan ja valtakunnan asukkaiden keskinäistä yhtenäisyyttä.¹¹⁵ Widbergin ajattelussa hallitsija siis yhdisti sovittelijana valtakuntansa asukkaita, vaikka Widberg puhuikin saarnassaan ennen kaikkea Jeesuksen sovittelijan roolista.

On toki muistettava, ettei tavallinen kansa edes tiennyt hallitsijan vallan olleen säätyvallan aikana rajoitetumpaa. Kansalle hallitsija oli edelleen valtakunnan ideologinen ja symbolinen keskus, joka oli poliittista valtaa omaava Jumalan sijainen maan päällä.¹¹⁶ Myöskään valtiollisissa saarnoissa hallitsijoista käytetty teokraattinen kieli ei vähentynyt merkittävästi hallitsijan todellisen vallan mukana, joten Kustaa III:n noustessa valtaan teokratiaa korostavat käsitteet oli helppoa aktivoida uudelleen.¹¹⁷ Teokraattisten käsitysten uudelleenaktivoinnissa hyödynnettiin ajan uusia aatteita. Luonnollista järjestystä korostavien fysiokraattisten ajatusten avulla Kustaa III korosti hallitsijan vallan jumalallisen alkuperän olevan luonnollinen asia. Luonnonoikeudellisessa ajattelussa tämä johti siihen, että ihmisen oli järkevää luovuttaa valta esivallalle yhteisellä sopimuksella, sillä kyseessä oli jumalallinen järjestys.¹¹⁸ Myös Lutherin teologiassa käsitykset maallisesta regimentista ja sen rakenteesta olivat ihmisen luonnollisella järjellä ajateltavissa, kun taas hengellisen regimentin ymmärtäminen vaati hengellistä tietoutta. Sitä ihminen ei voinut saavuttaa muun kuin uskon avulla.¹¹⁹

Lutherin ajattelussa maallinen esivalta oli instituutio, joka käytti yhteisön sisällä ”lakia ja miekkaa” jäseniensä suojelemiseksi. Yhteisö on osa jumalallista järjestystä, jolloin sitä vastaan rikkojia oli rangaistava. Tämä oli kuitenkin esivallan eikä yksittäisten ihmisten tehtävä, minkä johdosta korostui maallisen esivallan rooli yhteisöllisen järjestyksen ylläpitäjänä. Koska ihminen oli paha, tarvittiin laki säätelemään hänen toimintaansa. 1700-luvun lopulla myös Chydenius korosti tätä näkökohtaa omassa ajattelussaan. Esivallan käyttämään lakiin liittyi toisaalta oikeus, jonka tuli ohjata esivallan voimankäytöllisiä toimia alamaisten hyväksi. Näin esivallan käyttämä hallintavalta nähtiin turvallisuuden tuojana.¹²⁰ Maallisen esivallan instituutiona myös kirkko valvoi omalta osaltaan seurakun-

¹¹⁴ Alm 2002, 93–94, 97–98, 170–171; Ihalainen 2003, 84; Ihalainen 2005, 170–171, 531–534.

¹¹⁵ Östlund 2007, 145.

¹¹⁶ Nordberg 2007, 20–21; Nygård 2005, 103, 106, 173–175, 177.

¹¹⁷ Ihalainen 2005, 361–364.

¹¹⁸ Granberg 1998, 244–246; Nordin 2000, 334–335.

¹¹⁹ Nordbäck 2009, 64.

¹²⁰ Raunio 2001, 296–297; Nordbäck 2009, 357.

talaisten lainkuuliaisen elämän toteutumista paikallisyhteisöissä muidenkin kuin vain kirkollisten rikkomusten kohdalla.¹²¹

Myös Aurenus korosti saarnoissaan esivallan roolia järjestyksen ylläpitäjänä. Aurenus kuvasi kuninkaan persoonaa lempeäksi ja armolliseksi alamaisiaan kohtaan eli samankaltaisilla luonteenpiirteillä, joita Jumalasta käytettiin ihmisiä kohtaan. Aurenus muistutti ihmisiä siunauksesta, jonka he olivat saaneet hyvän kuninkaansa toiminnan avulla. Hän kertoi hallitsijan vankan aseman valtakuntansa johdossa koituneen koko maan siunaukseksi. Kuningas toimi oikeuden puolustajana valtakunnassaan. Aurenus kertoi, kuinka ihmisten elämä ja omaisuus on turvattu lain avulla ja maallinen esivalta työskentelee jatkuvasti yhteiskunnan järjestystä ylläpitävillä toimilla nimenomaan alamaistensa menestyksen puolesta. Tämän johdosta hän Aurenus pyysi siunausta uusille asetuksille ja niiden täytäntöönpanolle. Hän kehotti kuulijoita olemaan kiitollisia maallisen esivallan toiminnasta ja ennen kaikkea rukoilemaan esivallan puolesta.¹²²

Kirkkolain mukaan pappien täytyi pitää jumalanpalvelus aina ennen kihlakunnan- tai laamanninoiden käräjien alkua.¹²³ Ilmeisesti vuoden 1789 Leppävirran syyskäräjiä varten pidetyssä jumalanpalveluksessa Aurenus korosti asiaankuuluvasti totuuden merkitystä ja sitä, kuinka totuus oli yksi yhteiskunnan rakentumisen ja pysyvyyden peruspilareista. Totuudessa pitäytyminen oli myös yksi kristityn velvollisuuksista. Näin Aurenus kehotti kaikkia käräjien osapuolia pitäytymään puheissaan totuudessa, jolloin asioille voitiin saada oikeudenmukainen ratkaisu. Myös tuomareille rukoiltiin Jumalalta viisautta oikeudenmukaisten ratkaisujen tekemiseen.¹²⁴ Samoin Widberg korosti totuutta yhteiskunnallisen oikeudenkäytön kannalta, sillä selittäessään esimerkkien avulla kahdeksatta käskyä¹²⁵ hän kehotti ihmisiä puhumaan totta. Yhteiskunnallisen velvollisuuden lisäksi totuuteen pukeutuminen oli siis hänenkin mukaansa kristityn perusvelvollisuus.¹²⁶ Näin valtakunnallinen oikeusjärjestelmä merkitsi saarnoissa alamaisten toiminnan ja rehellisen elämän turvaajaa. Sen nähtiin valtakuntaan hyvinvointia tuottava ja toiminnallaan Jumalan tahtoa toteuttavana instituutiona.

Myös Kustaa III korosti omaa asemaansa valtakunnan lain ja alamaisten saaman oikeuden puolustajana. Tästä erityisen selkeänä osoituksena oli esimerkiksi vuonna 1775 perustettu Vaasan hovioike-

¹²¹ Juva 1955, 182–183.

¹²² KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789.

¹²³ Bergström 1993, 51.

¹²⁴ KA KFB: Concio Juridialis habita die III:tia Now: Anno 1789. Myös Chydenius näki yhteiskunnan vakauden rakentuvan sen jäsenten välisen keskinäisen luottamuksen varaan, minkä takia hän tuomitsi ankarasti väärän valan antamisen oikeudessa, Nordbäck 2009, 276.

¹²⁵ ”Ei sinun pidä väärää todistusta sanoman sinun lähimmäistäs vastaan.” 5. Moos. 5:20.

¹²⁶ LAG GSA v. 51: 6. Sönd: eft: Trinitat: (29.6.) 1788. Totuutta tuli puhua kaikissa tilanteissa sekä tuomioistuinten edessä että niiden ulkopuolella, vaikka tuomioistuinta käytettiin yleensä kahdeksannen käskyn pääasiallisena tarkentajana katekismuksissa, Nordbäck 2009, 264.

us sekä sen perustamiseen liittyvä voimakas symboliikka hallitsijasta valtakunnan lain ja alamaisten vapauden turvaajana.¹²⁷ Vaikka 1700-luvun lopulla alkoi näkyä merkkejä yhteiskunnallisen lainsäädännön maallistumisesta, kannatti pappissäätö edelleen hyvin pitkälle jumalallisen lain ja maallisen lain yhdensuuntaisuutta. Tämä johtui siitä, että maallinen yhteiskunta heijasteli Jumalan tahtoa, vaikka se koostui ihmisistä.¹²⁸ Maallisen esivallan nähtiin siis toteuttavan lainsäädännön kautta jumalallista järjestystä, minkä avulla Aurenius ja Widberg pyrkivät antamaan kriisiajan saarnoissaan esivallan toimille tarpeellisen legitimitetin. Koska sota oli raskas myös tavalliselle kansalle, oli esimerkiksi verorasituksia hankala ymmärtää ja hyväksyä. Maallisen esivallan toimia ei ole ollut helppo kuvata saarnoissa alamaisten hyvinvointia edistävinä.

Vaikka Aurenius ja Widberg kiinnittivät saarnoissaan suurta huomiota erityisesti kuninkaaseen ja hänen persoonaansa, he huomioivat myös maallisen esivallan yleisesti sekä sen muut edustajat. He mainitsivat Ruotsin kuningashuoneen kokonaisuutena, kun saarnoissa kehoitettiin rukoilemaan sen puolesta. Tämä korosti monarkistisen järjestelmän jatkuvuutta ja sen suurta symbolista merkitystä valtakunnan päänä. Kustavilaisella ajalla kuninkaallisen perheen perhetapahtumista raportoitiin kansalle myös kuninkaallisissa julistuksissa, mikä oli yleistynyt jo 1600-luvun aikana.¹²⁹

Aurenius pyysi kuninkaan veljelle, Södermanlandin herttua Kaaralle (myöhemmin kuningas Kaarle XIV) laivaston komentajana erityistä siunausta Jumalalta ja kertoi hänen taistelleen kuninkaan tavoin uhrautuvasti kansansa suojelukseksi.¹³⁰ Muiden lähteiden mukaan hän ei kuitenkaan taistellut erityisen uhrautuvasti, vaan laivaston amiraalin arvo oli hänellä vain nimellisesti. Käytännössä Ruotsin laivastoa johti Otto Henrik Nordenskjöld. Aureniuksen saarnoista korostettiin kuitenkin selkeästi Kaarlen symbolista merkitystä kuningashuoneen edustajana ja armeijan johtohahmona. Tämä kuvastaa sitä, kuinka sotaväki haluttiin henkilöidä tiettyjen korkea-arvoisten persoonien ympärille samalla tavoin kuin kuninkaan itsensä kohdalla on tullut jo ilmi. Myös useissa muissa aikalaiskirjoituksissa korostettiin hallitsijan ja hänen veljensä läsnäoloa sodan vaarojen keskellä, sillä herttua oli Ruotsin mahdollinen kruununperijä ja kuninkaallista verta.¹³¹ Koska Kaarle edusti herttuana hallitsijahuonetta, yhdistyi hänen erityiseen henkilöimiseensä teokraattinen ajattelu Jumalan paikalleen asettamasta amiraalista.

¹²⁷ Alm 2002, 137–138; Tandefelt 2008, 224–230.

¹²⁸ Nordbäck 2009, 118–120, 170–171, 228–229.

¹²⁹ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789; LAG GSA v. 50: Nyårs-dag (1.1.) 1790; KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga freden 1790. Ks. lisäksi Widén 2002, 129; Nygård 2005.

¹³⁰ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788; KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789.

¹³¹ Reuterswärd 2001, 254; Tandefelt 2008, 262–268.

Aurenius pyysi Jumalaa siunaamaan viisaudella myös ”*Waldakunnan Neuwonandaita*”. Näin korkeissa viroissa toimivien henkilöiden asema tunnustettiin ja Raamatusta löytyvän mallin mukaan heidän neuvojensa katsottiin voivan tuoda valtakunnalle menestystä.¹³² Widberg näki maallisen esivallan edustajien aseman yleensäkin kristillisten oppien mukaisena. Ihmisten tuli kritisoinnin sijaan pyytää Jumalaa siunaamaan sitä ja nöyryä sen hallintavallan alle. Widbergin mukaan ihminen ei täyttänyt kristitylle kuuluvia velvollisuuksia, mikäli hän ei toiminut tämän mukaisesti. Widberg näki maallisen esivallan ja sen edustajien turvaavan alamaisten olosuhteet jumaliselle ja vilpittömälle elämälle.¹³³

Tämä ajatus maallisen esivallan välttämättömyydestä oli linjassa luterilaisen opin kanssa. Esivallalle oli oltava kuuliainen yhteiskuntarauhan ja inhimillisen elämän perustarpeiden täyttymisen vuoksi. Esivaltaa vastaan sai nousta, mikäli se itsessään häiritsi uskonnon harjoitusta tai yhteiskuntarauhaa. Kritiikki ei kuitenkaan saanut kohdistua järjestelmään itseensä. Sodan kohdalla papiston voidaan kuitenkin katsoa ajatelleen yhteiskuntajärjestyksen enemmänkin suojelevan valtakuntaa kuin aiheuttavan sille ongelmia. Esivallan kunnioitus oli jo itsessään edellytys yhteiskunnan sisäiselle rauhalle. Kunnioitus ei kuitenkaan ollut päämäärä, vaan väline yhteiskunnallisen järjestyksen tavoitteluun.¹³⁴ Vaikka maallinen esivalta personoitui Aureniuksen ja Widbergin saarnoissa ennen kaikkea kuninkaaseen, tuli kristityn kuitenkin olla kuuliainen kaikille esivallan edustajille.

2.4 Maallinen hallitsija osana teokraattista yhteiskuntajärjestystä

Widberg kertoi, että Jumala kykeni hallitsemaan kädellään yksittäisten ihmisten lisäksi kokonaisia yhteiskuntia, mikä kuvasti Jumalan hallintavallan alle alistunutta maallista esivaltaa. Rukouksissaan sotatilan puolesta sekä Aurenius että Widberg mainitsivat myös konkreettisemmin, että Jumala kykeni nöyryyttämään maallisten hallitsijoiden sydämet ”vesiojien tavoin”. Hallitsijat olivat suoraan alisteisia Jumalan hallintavallalle.¹³⁵ Lähtökohta ajan ajattelussa oli, että kuningas oli Jumalan paikalleen asettama. Tästä huolimatta hän oli kuitenkin vain ihminen, jonka kuninkuuden hoitamiseen sisältyi normeja. Näihin kuului muun muassa hallitseminen Raamatun esimerkin mukaisesti. Ku-

¹³² KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789. Ks. Raamatusta esim. Sananl. 11:14.

¹³³ LAG GSA v. 53: Mar: Bebod: Dag (25.3.) 1789. Viranomaiset toimivat varhaismodernilla ajalla ainakin periaatteellisella tasolla kuninkaan vallan jatkeina, Nygård 2005, 41.

¹³⁴ Laasonen 1991, 206–207; Raunio 2001, 295–296; Laine E. M. & Laine T. 2010, 262.

¹³⁵ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788; KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788. Molemmat kirjoittajat viittasivat teksteissään raamatunkohtaan Sananl. 21:1.

ningas oli itsessään täysin kykenemätön onnistumaan virkatehtäviensä hoidossa, joten hän tarvitsi Jumalan siunauksen niissä onnistuakseen. Tämän ajattelutavan johdosta hattujen sodan aikaisissa saarnoissa oli nähtävissä jopa epäsuoraa kritiikkiä kuningasta vastaan, jonka nähtiin olleen olevan kykenemätön auttamaan kärsivää kansaansa. Tästä voidaan huomata samalla, kuinka keskeinen keino epäsuora viittaaminen poliittiseen tilanteeseen oli 1700-luvun saarnaretoriikassa.¹³⁶ Jumala siis hallitsi luterilaisen opin mukaan taivaallisen regimentin lisäksi myös maallista regimenttiä maallisen hallitsijan kautta. Maallinen hallitsija oli vahvasti sidoksissa Jumalaan ja hänen toimintaansa.

Aureniuksen saarnoissa Jumalan ja maallisen hallitsijan tahdot kietoutuivat yhteen erityisellä tavalla. Syntisyytensä edessä suomalaisten täytyi ”*seurata nijn hywin korkian Esiwallan, kuin paljota enemmän Jlan armollista tahtoa lyhykäisydesä ja yxinkertaisuadesä*”¹³⁷ sekä tehdä katumus- ja parannustyötä omista teoistaan. Alamaisten vanhurskas elämä Jumalan käskyjen mukaisesti oli koko valtakunnan edun mukaista ja sen myötä Aurenius näki, että maallinen hallitsija tahtoi alamaistensa etsivän Jumalan kasvoja.¹³⁸ Sodan kaltainen kriisitilanne kärjisti varhaismodernilla ajalla myös teologista ajattelua, koska oli tavallista ajatella Jumalaa aktiivisena toimijana ihmisten keskenään käymissä sodissa.¹³⁹ Näin ollen Aurenius halusi luoda tilanteesta uhkaavan mielikuvan, minkä mukaisesti Jumala kehotti kuninkaan kautta kansaa parannuksentekoon:

”– – taiwutta itämme tekemän parannuxen soweliaita hedelmitä. Tämä on Herran tahto, tämä on Kuningan tahto, erinomattain nyt päälleseisowaisen raskan ja werisen sodan alla. Kuningasten ja sotawäen miekat owat ruusun karwaiset werestä, ja maa tahto ikänkuin pakahtua koska hänen pitä nielemän tuhannen tuhansia ruumijta ja nijden kuohuwaista werta. Sentähden huuta Kuningas miecka kädesä ja Herra hänen suunsa kautta: Nijn – – pois, nijn kuin me kuolimme Aamu saarnan Textisä. Nijn waa ti Kuningas ja Herra hänen kauttans tänä Rukous- ja Katumuspäiwänä että meidän ensist pitä tekemän parannuxen soweliaita hedelmitä, ja sitte ojendaman meidän tielle eli elämämme pitämän hänen säätyjäns pyhyden harjoituxen alla – –”.¹⁴⁰

¹³⁶ Laine 1996, 165–166; Ekedahl 1999, 117; Nordberg 2007, 57.

¹³⁷ KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790.

¹³⁸ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790.

¹³⁹ Ks. esim. Laine 1996, 125–126; Vilkuna 2005, 327–330.

¹⁴⁰ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Apt. 3:19.

Widberg ei käyttänyt Aureniuksen tavoin suoraa teokraattista vertausta Kustaa III:sta, mutta hänen tekstinsä viestivät muuten samansuuntaisesta ajattelusta. Hän näki valtakunnan hallitsijan Vanhan testamentin kuninkaiden perillisenä, mikä oli tyypillistä 1700-luvun ajattelulle. Hallitsijoita oli tapana verrata Vanhasta Testamenteista löytyviin esikuviin, jolloin kuninkuus sai erityisen, pyhyyttä ja Jumalan antamaa viisautta korostavan vivahteen.¹⁴¹ Kuninkaan nähtiin olevan vastuussa Jumalalle alamaisistaan ja valtakunnastaan sekä hyvässä että pahassa, minkä avulla voitiin erottaa toisistaan hyvä ja huono kuningas. Vaikka papisto pitkälti puolusti esivallan toimia, asetti se hallitseville säädyille tiettyjä vaatimuksia asemassaan toimimisesta. Esimerkit hyvistä ja huonoista kuninkaista löydettiin helposti Vanhasta testamentista, jonka kertomukset olivat kirkkokansalle tuttuja.¹⁴² Widbergin saarnoissa yleinen esimerkki hyvästä kuninkaasta oli Daavid, huonosta puolestaan Manasse.

Valtiollisissa saarnoissa Kustaa III:n vertaaminen Daaviidiin oli yleistä jo hänen valtaannousunsa yhteydessä.¹⁴³ Omissa saarnoissaan Widberg korosti Daavidin olleen toiminnaltaan Jumalan mielen mukainen mies ja kirjoittamiensa psalmien kautta tunnettu henkilö vielä Widbergin aikoina. Widberg korosti Daavidilla olleen useita vihamiehiä siitäkin huolimatta, että Daavid oli kohdellut kyseisiä ihmisiä hyvin. Näin Widberg näki heidän vihansa oikeamielistä Daavidia kohtaan epäoikeudenmukaisena, mitä Widberg vertasi Kristuksen juutalaisilta saamaan kohteluun. Tämä toisaalta kuvasti sitä, että myös kuningas oli ihminen eikä hänkään ollut suojassa vastoinkäymisiltä. Widberg näki Jumalan kädenjäljen Daavidin psalmeissa, jolloin hän ajatteli Daavidin toimineen Jumalan sanansaattajana ja Kristuksen tulevien kärsimysten profetoijana. Widberg käytti Daavidista kuninkaana yleviä ilmauksia kuten kallis (*dyr*), suuri (*stor*) ja hurskas (*from*). Samalla Widberg kuvasi Daavidin olleen suuri Jumalan mies ja toisaalta myös Jumalan rakastama.¹⁴⁴ Samalla tavalla Ruotsin kuninkaaseen oli tapana liittää kuningas Daavidin tapaan aina automaattisesti syvä uskonnollisuus, vaikkei Kustaa III luultavasti ollutkaan todellisuudessa poikkeuksellisen uskonnollinen.¹⁴⁵

Huonon kuninkaan merkitys valtakunnalleen näkyi Widbergin saarnoissa vieläkin selkeämmin. Toisen Aikakirjan tekstin mukaisesti Manasseen hallinto ei ollut Jumalan mielen mukaista. Manassen esimerkin mukaisesti elänyt Israelin kansa eli Widbergin mukaan jopa pakanoita syntisempää elämää. Manassen ja hänen kansansa olivat profettojen varoituksista huolimatta kovakorvaisia, eivätkä he olleet kääntyneet pahoilta teiltään. Tämän johdosta assyrialaiset hyökkäsivät Israeliin ja veivät sekä kansan että kuningas Manassen Baabelin pakkosiirtolaisuuteen. Tämä oli Jumalan

¹⁴¹ Leufvén 1926, 14, 30–31; Laasonen 1991, 205; Ihalainen 2005, 361–362.

¹⁴² Granberg 1998, 239; Ullberg 2007, 179–180; Holtz 2009, 295–296.

¹⁴³ Ihalainen 2005, 361–362.

¹⁴⁴ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788; LAG GSA v. 55: 2. Dag Jul (26.2.) 1788 & (26.2.) 1789.

¹⁴⁵ Nygård 2005, 98–99.

sallima rangaistus heille. Widberg kertoi, kuinka vasta näiden tapahtumien jälkeen Manasse kääntyi Jumalan puoleen ja tunnusti hänelle syntinsä.¹⁴⁶ Samankaltaisten ajatusten mukaisesti esimerkiksi hovisaarnaaja Simon Isogaeus korosti suuren Pohjan sodan aikaisessa saarnassaan huonojen kuninkaiden olleen usein Israelin vihollisia.¹⁴⁷ Myös Kustaa III:sta esiintyi aikalaistensa keskuudessa ajatuksia, joiden mukaisesti Kustaa III oli Ruotsin kansan vapauden esteenä oleva tyrannimainen kuningas.¹⁴⁸ On kiinnostavaa, kuinka nimenomaan Jumalan voideltu nostettiin esimerkiksi huonosta kuninkaasta, jonka toiminta veti rangaistuksen koko kansan päälle. Toisaalta Manasse teki lopulta parannuksen, minkä johdosta Widbergin ei pitänyt häntä saarnoissaan läpeensä huonona ihmisenä.

Koska Jumalan nähtiin siunaavan hänen puoleensa kääntyviä ihmisiä, Widberg katsoi Daavidin hurskaan elämän koituneen koko Israelin siunaukseksi. Samalla tavoin Manassen antama esimerkki johdatti koko kansan tuhoon. Hallitsijoilla oli siis merkittävä rooli myös kansansa kohtalossa ja heidän katsottiin hoitavan myös valtakunnan ja Jumalan välistä suhdetta. Tässä mielessä on perusteltua olettaa kuninkaiden olleen myös Widbergin ajattelussa valtakuntien päitä ja uskonnollisia johtajia. Samoin he olivat omassa hallitustoiminnassaan tietynlaisia alamaistensa moraalinvartijoita, kuten kävi ilmi myös Aureniuksen saarnoista.

Maallinen esivalta oli itsessään Jumalan järjestämä, jolloin hallitsijan epäonnistuessa hallinnossaan vika oli hänen inhimillisessä persoonassaan. Itse järjestelmä oli sen sijaan hyvä ja sitä tuli noudattaa.¹⁴⁹ Maallinen esivalta koostui ihmisistä, jotka saattoivat toimia virheellisesti. Epäonnistunut hallitsija ei kuitenkaan tarkoittanut, että yhteiskunnallisessa järjestyksessä olisi ollut jotain vikaa ja uskon järjestelmää kohtaan olisi tullut horjua. Maallisen esivallan tuli vain pyrkiä hoitamaan sille asetetut tehtävät mahdollisimman hyvin.

Kuninkaasta käytettiin käsitettä Jumalan voideltu. Myös Kustaa III:n omissa kruunajaisissa suoritettiin voitotelurituuaali. Kansanomainen käsitys Jumalan henkisessä mielessä voitelemasta maallisesta hallitsijasta eli vahvana vielä 1700-luvun lopun Ruotsissa. Jumalan voidellun käsitettä käytettiin usein erityisesti Vanhan testamentin puolella, mistä se oli helppo siirtää myös Ruotsin kuninkaasta käytetyksi kielikuvaksi.¹⁵⁰ Aurenius kertoi, että Jumala on siunannut voitelemaansa Ruotsin kuningasta. Tämä nosti hänet erityiseen asemaan ja loi teokraattisen yhteiskunta-ajattelun mukaisesti kuvaa Jumalan itsensä valitsemasta hallitsijasta. Aurenius kertoi kuninkaiden ja ylhäisten ihmisten

¹⁴⁶ LAG GSA v. 52: 2. Store Böne-dag (10.5.) 1789.

¹⁴⁷ Ullberg 2007, 183.

¹⁴⁸ Alm 2002, 249–252.

¹⁴⁹ Raunio 2001, 295.

¹⁵⁰ Granberg 1998, 234, 238; Nygård 2005, 112.

voitelemisen virkoihin olleen yleisesti tunnettu tapa jo Raamatun aikoina, jolloin rituaali sai erityisen, Jumalan kansan perinteisiin viittaavan vivahteen.¹⁵¹

Widberg korosti Jumalan voidellun olevan erityinen ihminen ja asemansa johdosta kunnioitusta ansaitseva. Minkäänlainen kritiikki hallitsijaa ja maallista esivaltaa kohtaan ei ollut Widbergin mukaan suotavaa, mikä kuvastaa hyvin ajan papiston esivaltauskollisuutta.¹⁵² Widbergin samassa yhteydessä käyttämä majesteetin käsite korosti yhtäläillä hallitsijan asemaan liittyvää valtaa ja oikeutta, sillä majesteetti viittasi varhaismodernilla ajalla suvereniteettiin.¹⁵³ Toisaalta Widberg käytti saarnoissaan käsitettä Jumalan voideltu myös Jeesuksesta, josta puhuttiin Jumalan voideltuna myös Raamatussa. Widberg kertoi, että Jumalan erityisenä voideltuna Jeesus oli kaikkien maallisten hallitsijoiden yläpuolella. Näin Widberg teki selkeän eron voidellun Kristuksen ja voideltujen kuninkaiden välille.¹⁵⁴ Aurenius puolestaan kertoi Jeesuksen voitelen symboloineen sekä hänen kuninkuuttaan että pappeuttaan. Molemmat piirteet olivat johdettavissa myös maallisiin kuninkaisiin, vaikka Aureniuksenkin saarnoissa maalliset hallitsijat olivat selkeästi alisteisia Jeesukselle.¹⁵⁵ Koska Jumalan voidellun käsittettä käytettiin saarnoissa myös Jeesuksesta, kyseisen käsitteen käyttäminen maallisesta hallitsijasta kuitenkin vahvasti kuvaa kuninkaan erityisyydestä ihmisenä.

¹⁵¹ KA KFB: [...]nnit (1.1.) Anno 1789; KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga freden. 1790.

¹⁵² LAG GSA v. 53: Mar: Bebod: Dag (25.3.) 1789, “– – Det är derföre mer än önskeligt at förnimma sådane människor finnas i verlden de der sällan eller aldrig bedja för sig sjelf, än mindre för andra: de der ock ej allena icke bedja för sin Konung och Öfverhet, utan ock våga sig at lasta Herrans Smorda, försmäda Majestätet och hafva hvarjehanda sådane infall öfver sin Öfverhets göromål, som skola synas utmärka någon slags usel gwickhet men som verke: förråda ett rätt elakt hjerta.” Kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan 1. Tim. 2: 1–2.

¹⁵³ Lindberg 2006, 89–90.

¹⁵⁴ LAG GSA v. 55: 6. Botpsalmen. Skriftermål. Jule-afton (24.12.) 1788 & 1. S. e. Påsk (11.4.) 1790, ” – – at ehuru mycket och häftigt än många jordenes Herrar och Konungar skulle resa sig up emot Herran och Hans Smorda, samt söka förhindra Jesu Rikes ock Kyrkas tillväxt – –”, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Ps. 2:2. Simon Isogaeus siteerasi samaa raamatunkohtaa omassa saarnassaan vuonna 1701, mutta puhui Sylvia Ullbergin mukaan kyseisessä yhteydessä Jeesuksen sijaan kuningas Kaarle XII:sta Herran voideltuna, Ullberg 2007, 178. Ks. lisäksi Ekedahl 1999, 114.

¹⁵⁵ KA KFB: [...]nnit (1.1.) Anno 1789.

3 Poliittiset yhteisöt Ruotsin valtakunnassa

3.1 Jumalan valitsema Ruotsin kansa

Papistolla oli merkittävä rooli koko valtakunnan asukkaat käsittävän kansallisen ajattelun rakentamisessa 1700-luvun Ruotsissa. Kansallinen ajattelu sidottiin vahvasti osaksi valtionkirkon oppeja. Ruotsalainen papisto oli ollut jo aiemmin levittämässä kansan keskuuteen vahvasti Raamattuun sidottua kansallista ajattelua. Kun kosmopoliittisemmat patriotismin käsitteet saapuivat Ruotsiin, myös papisto alkoi muuttaa käsityksiään kansallisesta yhteisöstä. Säätyvallan aikana valtiollisiin saarnoihin alkoi tulla enenevässä määrin uudenlaista kielenkäyttöä. Koska papisto oli massojen tiedonvälittäjä ja opettaja, heidän ymmärryksensä valtiosta vaikutti myös yleiseen ajatteluun. Papisto oli avainasemassa luomassa käsityksiä modernimmasta nationalismista, joka syrjäytti hiljalleen myös Ruotsissa vanhakantaisemmat protestanttisen nationalismin käsitykset. Ruotsissa muutos oli 1700-luvun aikana kuitenkin vielä hyvin hidasta. Vuosisadan loppupuolellakaan luterilainen poliittinen käsitteistö ei syrjäytynyt edes valtiollisista saarnoista. Sen sijaan saarnoissa esitetyt valtiokäsitykset noudattelivat vielä pitkälti vanhoja kaavoja.¹⁵⁶

Uskonto oli keskeinen kansallisuuden määrittäjä. Vaikka uskonto ei itsessään ollut kansallista, sille annettiin epäsuora kansallinen kytkös samaistamalla Ruotsi Vanhan testamentin Israeliin. Vanhasta testamentista nousseet isänmaan (*fädernesland*), kansan (*folk*) ja valtakunnan (*rike*) käsitteet olivat yleisessä käytössä määrittämässä omaa kansallista yhteisöä. Uskonnollisella tavalla toisiinsa sidotun kansan eli Ruotsalaisen Israelin käsite oli itsessään näkymätön kulttuurinen konstruktio, jonka levittämiseen tarvittiin 1700-luvun yhteiskunnassa saarnastuolia. Vahvan valtionkirkon uskomukset, symboliikka ja seremoniat loivat valtakunnassa yhtenäisyyden tuntua. Ihmiset kokivat kuuluvansa tiettyyn ryhmään, jolloin valtionkirkko toimi maan asukkaita koossapitävänä voimana. Näin papisto loi omalta osaltaan protestanttista valtiota.¹⁵⁷

Protestanttisissa maissa verrattiin yleisesti 1700-luvulla yksittäistä kansaa Vanhan testamentin Israeliin, kun aiempina vuosisatoina Israelia oli verrattu lähinnä koko kristikuntaan. Käsitteenä Israel oli aikalaisten ymmärtämä. Se oli luontaisesti monitulkintainen, jolloin sitä voitiin käyttää myös saarnoissa useassa eri yhteydessä ja merkityksessä. Näin se oli erinomainen poliittisen propagandan väline. Vanhan testamentin Israelin tapaisen, Jumalan ja Ruotsin välisen konkreettisen siteen sijaan useat papit ajattelivat, että ruotsalaisilla ja israelilaisilla oli ennemminkin hengellinen yhteys Jumalan valittuna kansana. Tämä korosti oman kansan erityisasemaa muihin kansoihin nähden. Koko

¹⁵⁶ Ihalainen 2005, 441–442, 445–447; Ihalainen 2007, 39.

¹⁵⁷ Ekedahl 1999, 47–48; Ekedahl 2002, 63–65; Ihalainen 2005, 299–301, 428; Lindberg 2006, 129.

valtakunnan vertaaminen Israeliin oli erityisen tehokasta juuri Ruotsin kaltaisissa valtioissa, joissa oli vahva protestanttinen valtionkirkko. Kyse oli poliittis-uskonnollisesta yhtenäisvaltiosta, johon kuuluivat kaikki valtakunnan asukkaat. Kieli modernisoitui hitaasti, joten Ruotsin vertaaminen Israeliin ei hävinnyt poliittisesta kielestä säätyvallan aikana.¹⁵⁸

Kustaa III:n valtaannousun myötä Israel-retoriikka ja teokratia yleistyivät poliittisessa kielenkäytössä, mikä ilmeni myös saarnaretoriikassa korostuneena Ruotsin ja Vanhan testamentin Israelin vertaamisena. Toisaalta poliittinen kieli ei ollut muuttunut ruotsalaisen Israelin kohdalla niin paljo säätyvallan ajalla, että sen valjastaminen Kustaa III:n ajan monessa suhteessa luterilaista ortodoksia mukailevaan poliittiseen kieleen olisi ollut erityisen mutkikasta. Saarnoissa ruotsalaiseen Israeliin viitattiin usein läpi 1700-luvun aina kustavilaisen ajan loppuun saakka.¹⁵⁹ Kansan (*folk*) käsite oli myös venyvä varhaismodernilla ajalla, minkä johdosta sitä voitiin käyttää useissa eri yhteyksissä. Varsinkin saarnojen kaltaisessa uskonnollisessa aineistossa käsiteellä kuitenkin tarkoitettiin yleensä Vanhan testamentin Israelin kaltaista kansallista uskonyhteisöä, jolloin sen merkitys oli suhteellisen stabiili.¹⁶⁰

Sekä Aurenius että Widberg vertasivat Ruotsin tilannetta usein Vanhan testamentin Israeliin ja sen vaiheisiin. Koska Israel jakautui¹⁶¹ Vanhassa testamentissa, käytettiin saarnoissa myös jakautumisen seurauksena syntynyttä Juudan valtakuntaa Israelin kansaa tarkoittavana vertailukohtana. Ruotsin ja Israelin vertailun lisäksi erityisesti Aurenius viljeli saarnoissaan ahkerasti suoraa ruotsalaisen Israelin käsitettä sen raamatullisen synonyymien, ruotsalaisen Siionin¹⁶² muodossa. Sota-aika korosti valtakunnan kollektiivisuutta ulkoista uhkaa vastaan, jolloin Israeliin vertaaminen oli erityisen toimiva retorinen keino. Saarnoissa Ruotsin ja sen tilanteen vertaaminen Israeliin korostui erityisesti rukouspäivinä¹⁶³, joiden valtakunnallista luonnetta selvitettiin jo edellisessä luvussa.

Teologisessa mielessä varhaismodernilla ajalla ei puhuttu kehityksestä. Vanhan testamentin tapahtumat nähtiin täysin vertailukelpoisina myös 1700-luvun loppuun, vaikka tapahtumien yksityiskohdissa olikin eroja ruotsalaisten ja israelilaisten kohdalla. Jumalan ja ihmisen suhde oli ajasta riippumatta sama, jolloin raamatullisen kielen kautta pystyttiin ongelmitta selittämään oman ajan tapah-

¹⁵⁸ Ekedahl 1999, 18–21; Ihalainen 2005, 86–87, 90, 173, 583–584; Bregnsbo & Ihalainen 2011, 109–110.

¹⁵⁹ Ekedahl 2002, 57; Ihalainen 2005, 170; Ihalainen 2007, 27–30. Joachim Östlundin mukaan ruotsalaisen Israelin käsitettä ei sen sijaan juurikaan käytetty rukouspäiväjulistuksissa, minkä hän arvelee johtuneen käsitteen vahvemmassa sidoksesta valtiolliseen kirkkoon, kuin rukouspäiväjulistuksissa puheena olleeseen valtioon, Östlund 2007, 183.

¹⁶⁰ Lindberg 2006, 124–126.

¹⁶¹ Ks. Raamatusta 1. Kun. 12:16–19.

¹⁶² Käsitteen käytöstä ruotsalaisen Israelin synonyymina, ks. Ihalainen 2005.

¹⁶³ Varsinkin valtakuntaa kohdanneet vitsaukset olivat keskeisessä osassa rukouspäiväjulistusten tekstejä. Samojen rukouspäivien sisällä saatettiin kuitenkin kertoa sekä Jumalan rangaistuksesta syntiselle maalle ja sen vaatimasta parannusteosta että kiittää Jumalaa hänen antamistaan sotavoitoista, Malmstedt 1994, 170–171.

tumia. Jumalan nähtiin reagoivan ihmisen tekoihin siunaamalla tai rankaisemalla häntä. Kun metafora Jumalan valitusta kansasta oli sama sekä ruotsalaisilla että israelilaisilla, oli vertaaminen itse asiassa täysin loogista.¹⁶⁴ Israelin kansan toiminnan ja sen seurausten vertaamista Ruotsiin ja sen tapahtumiin ei pidetty ongelmana.¹⁶⁵

Aurenius pyysi Jumalaa siunaamaan ”meidän Ruotsin ja Suomen Zionatam, ja elkön koskan andakosen päivän tulla, koska meidän pitäis kaiwata nijtä meidän muuriemme päälle, jotka ilmoittawat meille Jlan tahdon ja neuwon meidän autudestamme”. Samassa saarnassa Aurenius rohkaisi kuuli-joitaan ylistämään Jumalaa, vaikka Aureniuksen mukaan he olivatkin ”surulliset ja murhelliset sie- lut Zionisa; te, jotka synnin, eli satanan, eli pahain ihmisten kiusausten ja vainomisen alla tähän asti olette itkenet ja valittanet”.¹⁶⁶ Ruotsin valtakuntaa, Pohjanlahden molemmin puolin, verrattiin siis kokonaisuutena suoraan Israeliin. Aureniuksen mainitsema Siion ei siis muodostunut ainoastaan alueella asuvista hurskaista ja hyvinvoivista yksilöistä, vaan käsitteelle annettiin ikään kuin Jumalan valitseman, laajemman yhteisön merkitys. Samalla tavoin kuin Israel oli kokonaisuudessaan Jumalan omaisuuskansa, nähtiin Ruotsin ja Suomen Siion nyt samalla tavalla kokonaisuudessaan Jumalan ennalta valitsemana. Lainauksesta näkyy hyvin käynnissä oleva sotatila, minkä johdosta viittaukset vihollisen piirittämiin kaupunginmuureihin tai pahojen ihmisten vainoon olivat ajankohtaisia.

Widberg nosti esiin Jumalan ja Israelin välisen erityisen liiton Vanhassa testamentissa. Hän puhui Kanaanin maasta, jonne Mooses johdatti Jumalan avulla israelilaiset Egyptin orjuudesta. Jumala oli luvannut kyseisen maan Israelin kansalle ja lupasi suojella kansaansa siten, etteivät muut kansat enää pääsisi sortamaan Egyptin orjuudessa kärsinyttä Jumalan omaisuuskansaa. Jumala kertoi suojelevansa kansaansa kaikkina maailman aikoina. Tätä Widberg vertasi Jumalan tekemään liittoon syntisen ihmisluonnon kanssa.¹⁶⁷ Widberg kertoi Jumalan luvanneen tehdä ikuisen liiton seurakuntansa jäsenten kanssa (*ett evigt Förbund med sin Församlings medlemmar*).¹⁶⁸ Widberg kertoi, että Israelin kanssa tekemänsä liiton tavoin Jumala suojeli myös sellaisia kansoja, joiden kanssa hän oli.¹⁶⁹ Uudenvuodensaarnassaan vuonna 1790 Widberg pyysi suoraan Jumalaa siunaamaan omaa kansaansa (*ditt folk*), millä hän tarkoitti ruotsalaisia.¹⁷⁰ Saarnaajat käsittivät Jumalan olevan Israelin tavoin liitossa myös kristityn Ruotsin kanssa.

¹⁶⁴ Leufvén 1926, 23; Ihalainen 2005, 89.

¹⁶⁵ Ks. esim. Ihalainen 2003, 87.

¹⁶⁶ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789.

¹⁶⁷ LAG GSA v. 55: 3. Botpsalm. Skriftermål. (28.2.) 1789.

¹⁶⁸ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (25.10.) 1789.

¹⁶⁹ LAG GSA v. 50: Fastlags-Söndag (22.2.) 1789, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan Jes. 8:10.

¹⁷⁰ LAG GSA v. 50: Nyårs-dag (1.1.) 1790.

Aureniuksen ja Widbergin saarnoissa yksittäisen kansan kohdalla korostettiin ennen kaikkea sen suhdetta Jumalaan. Sota nähtiin kansan syntisyydestä seuraavana jumalallisena rangaistuksena, jonka avulla kansaa pyrittiin ajamaan katumukseen ja parannuksentekoon. Katumus ja parannuksenteke veti jumalallisen rangaistuksen kansan yltä ja johti rauhaan. Nämä teemat toistuivat ruotsalaisissa saarnoissa aina 1600-luvun sodista lähtien ja olivat relevantteja teemoja vielä 1700-luvun loppupuolella. Ne toimivat osaltaan myös sotapropagandan välineinä. Varsinkin suuren Pohjan sodan jälkeen sotia kuvattiin ”Herran sodan” sijaan entistä useammin rasiuksena ja kansallisena uhkana. Sotatapahtumille oli aina löydettävissä selitys kansan syntisestä elämästä.¹⁷¹ Vaikka vitsaukset olivatkin sävyllään hyvin negatiivisia, ne liittyivät kuitenkin osaksi Jumalan kaitselmusta. Yhteisöä kohdanneet kriisit nähtiin osana Jumalan isällistä huolenpitoa ja hänen käyttämäänsä keinoinaan ohjata ihmisiä oikeaan kristilliseen elämään.¹⁷²

Kun Kustaa III:n sota syttyi, vuoden 1788 marraskuussa päivätyssä rukouspäiväjulistuksessa näkyy, kuinka sota pidettiin Ruotsille oikeudenmukaisena. Sodan syttymisen syynä korostettiin kansan syntien sijaan ulkopoliittikkaa.¹⁷³ 1700-luvun aikana sotiin ja muihin onnettomuuksiin alettiin hakea hiljalleen muitakin selittämistapoja, kuin tuonpuoleisen suoraa vaikutusta. Tästä huolimatta uskonnollinen selittämistapa vaikutti varsinkin rahvaan keskuudessa huomattavan pitkään.¹⁷⁴ Tämän mukaisesti Aurenius kertoi selkeästi, ettei Jumala kurittanut syntistä maata ja kansaa ilman syytä. Jumalalliseksi rangaistukseksi käsitettävä sota oli seurausta kansan omista teoista.¹⁷⁵ Vanhat sotaan liittyneet käsitykset vaikuttivat valtakunnan syrjäseuduilla vahvasti vielä 1700-luvun lopulla.

Ajatus, jonka mukaisesti Jumala rankaisi kokonaista maata sen synneistä nousi erityisesti Vanhasta testamentista. Jumala oli tehnyt kansansa kanssa liiton, jota ihmiset rikkoivat tekemällä syntiä profeettojen varoituksista huolimatta. Tämän johdosta Jumala rankaisi kansaansa vastoinkäymisillä, joita olivat yleensä sota, taudit ja nälänhätä.¹⁷⁶ Tämän mukaisesti saarnaajat käyttivät juutalaisten kohtaloa varoittavana esimerkkinä Ruotsin valtakunnan asukkaiden kohtalosta, mikäli he ylenkatsovat Jumalan sanaa ja elävät synnillistä elämää. Synnillistä elämää voitiin elää saarnojen mukaan monella tavalla, eikä siihen tarvittu juutalaisten tekemää konkreettista epäjumalien palvelemista. Syntistä elämää harjoittavan maan ja kansan kohtalon kerrottiin olevan sama kuin juutalaisilla, mikäli he eivät katuisi tekojaan. Koko israelilaisten asuinalue hävitettiin ja autioitettiin, tuhansia ihmi-

¹⁷¹ Leufvén 1926, 7–9; Widén 2002, 62; Forssberg 2005, 86–90; Ihalainen 2005, 171–173.

¹⁷² Nordbäck 2009, 60.

¹⁷³ Östlund 2007, 193–194.

¹⁷⁴ Vilkuna 2010, 155–156, 164.

¹⁷⁵ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789. Samanlaisesta ajattelutavasta isovihan aikana, ks. Vilkuna 2005, 241–242.

¹⁷⁶ Malmstedt 1994, 194–195.

siä tapettiin ja tuhansia vietiin pakkosiirtolaisuuteen vieraisiin maihin, kuten Aureninuksen ja Widbergin kuvauksista kävi ilmi.¹⁷⁷ Varsinkin Leppävirralla tarinat isovihan aikaisesta, laajamittaisesta suomalaisten vangitsemisesta ja siirrosta Venäjälle ovat lisänneet kuulijoiden korvissa hänen saarjojensa painoarvoa.¹⁷⁸

Widberg kertoi, ettei synty jäännyt kenenkään kohdalla rankaisematta. Rangaistuksen uhka oli kaikkien kansojen yllä.¹⁷⁹ Aurenin jakoi hänen kanssaan saman ajatuksen, sillä hänen mukaansa ihmisten syntisestä elämästä seurannut Jumalan rangaistus kohtasi juutalaisten lisäksi samalla tavalla sekä ihmisiä ennen vedenpaisumusta että Sodoman ja Gomorran asukkaita.¹⁸⁰ Aurenin myös vertasi kylmäkiskoisia suomalaisia Jumalaa tuntemattomiin pakanakansoihin, joiden ei katsottu kyenneen elämään Jumalan lain määrittämän ja oikeaksi katsotun ihmismoraalin mukaisesti.¹⁸¹ Myös Widberg korosti israelilaisten seuranneen naapurikansojensa esimerkkiä epäjumalanpalveluksessa, mikä johdatti heidät tuhoon.¹⁸² Sen sijaan Aurenin kertoi, että kuulijoiden tuli havahtua syntisyyteensä yhdessä ”Judan kansan kanssa”.¹⁸³ Kristittyyn Ruotsiin liitettiin Israelin tavoin ajatus erityisestä siteestä Ruotsin ja Jumalan välillä sekä vaatimus elää Jumalan mielen mukaista elämää.

Widberg kertoi, ettei erityinen valitun kansan status pelastanut juutalaisia rangaistukselta, kun he olivat eläneet Jumalan tahdon vastaisesti. Jumalattomasta elämästä seurasi Israelin kansalle rangaistus, minkä Jumala oli pakotettu antamaan heille. Samoin kuin Israelin kansa ei kuullut heitä varoitaneiden profeettojen, kuten Jesajan ja Jeremian, useita varoituksia Jumalan rangaistuksesta, moitti Widberg myös oman aikansa ihmisiä heidän kovakorvaisuudestaan.¹⁸⁴

Saarnoissa näkyi jo Raamatun aikoina vahvasti vaikuttanut käsitys perheen ja suvun jatkuvuudesta sekä niiden merkityksestä. Raamatullisen ilmaisun mukaisesti Aurenin kertoi Jumalan olevan kiiivas kostaja, joka etsiskeli ”Isäin pahat teot lasten päälle kolmandeen ja neljändeen polveen”,

¹⁷⁷ LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788; KA KFB: Concio Sacra Dominica 10:ma Trinit: (8.8.) Anno 1790; KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC. Suuren Pohjan sodan aikaan puhuttiin ruotsalaisten sotavankien kohdalla ”Siperian Baabelista”, Aurelius 1994, 52.

¹⁷⁸ Vilkuna 2005, 120–122.

¹⁷⁹ LAG GSA v. 52: 2. Store Böne-dag (10.5.) 1789, ”När det så illa och ömkeligt står till i ett land och bland ett folk, at ej en gang de ömaste Herrans varningar blifva aktade, då är ej heller gerna hemsökelsen långt borta.”

¹⁸⁰ KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790. Suomen vertaaminen syntisyydessään Sodomaan ja Gomorraan oli yleisesti käytetty raamatullinen ilmaus, jota myös esimerkiksi rahvaanrunoilija Tuomas Ragvaldinpoika käytti kirjoittamassaan sotavirressä vuonna 1789, Nygård 2005, 198.

¹⁸¹ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789. Ks. lisäksi Nordbäck 2009, 162, 165–166.

¹⁸² LAG GSA v. 52: 2. Store Böne-dag (10.5.) 1789.

¹⁸³ KA KFB: Concio Sacra Dominica XI:ma Trinit: (15.8.) Anno 1790, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Valit. 5:16.

¹⁸⁴ LAG GSA v. 50: Fastlags-Söndag (22.2.) 1789; LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788; LAG GSA v. 50: 3. Sönd: e: Trettonde:d: (25.1.) 1789.

vaikka toisaalta hän olikin rakastava ja hidas vihaan.¹⁸⁵ Widberg kertoi Manassen rukoilleen Jumalalta armoa ja nöyrytyneen isiensä Jumalan (*Fäders Gud*) edessä.¹⁸⁶ Widberg vertasi Jumalan Kristuksen seurakunnan kanssa tekemää liittoa Israelin kanssa tehtyyn liittoon, minkä johdosta hän siunasi oman seurakuntansa silloisten jäsenten lisäksi heidän lapsiaan.¹⁸⁷ Toisaalta Israelin kansan kerrottiin joutuneen Mooseksen johdolla 40 vuoden erämaavaellukseen sekä omiensa että isiensä syntien vuoksi.¹⁸⁸ Ihmisyhteisön luonne oli siis Jumalan silmissä kollektiivinen ja ajallisesti jatkuva. Yksilöiden teot vaikuttivat heidän itsensä lisäksi koko yhteisöön sekä heidän omassa ajassaan että tulevaisuudessa. Lisäksi yhteisön ajallinen suhde Jumalaan ei riippunut ainoastaan yhteisön sen jäsenten teoista. Tämä kuvastaa sitä, kuinka merkittävä rooli perinteillä oli sekä Raamatun aikoina että 1700-luvun lopulla.

Vaikka Jumalan antaman maallisen rangaistuksen käsitettä käytettiin kristikunnassa yleisesti, annettiin sille kuitenkin luterilaisessa perinteessä erityistä painoarvoa. Sekä Luther että Melanchton korostivat sitä huomattavasti omassa opetuksessaan.¹⁸⁹ Widberg puhui symbolisesti Jumalan lyövästä tai kostavasta kädestä sekä Jumalan kostonmieheksi, joiden hän näki olevan Ruotsin yllä. Hän kertoi Jumalan voivan käyttää koko luontoa ja kaikkia sen elementtejä kostonsa välineinä syntistä valtakuntaa, kaupunkia tai kansaa kohtaan. Jumala rankaisi kovakorvaista kansaa sen synneistä joko tarttuvilla taudeilla, hävittäville sotavoimilla, kalvavalla nälänhädällä tai muilla rangaistuksen muodoilla, jotka maallisen rangaistuksen muotoina symboloivat Jumalan kostavaa kättä.¹⁹⁰ Jumala ei siis ainoastaan sallinut kansansa kärsimyksiä, vaan hänestä luotiin aktiivisen kostajan kuva.

Sen sijaan synneistensä kääntyvälle kansalle Jumala antoi armonsa rauhanteon kautta, kuten oli tapana korostaa myös hattujen sodan aikaisessa saarnaretoriikassa.¹⁹¹ Aurenus käytti esimerkkinä syntistä Niiniven kaupunkia, joka vältti tuhon kollektiivisella katumuksellaan ja parannuksenteolla. Samalla tavalla Jumala veti rangaistuksen pois juutalaisten yltä oikeamielisen Hiskian tultua Juudan kuninkaaksi ja lepyttäessä Jumalan hänen mielen mukaisellaan toiminnalla.¹⁹² Widberg puolestaan kertoi, kuinka Manasse katui sekä hänen omaansa että koko Juudan syntistä elämää, mitkä olivat johdattaneet heidät Babyloniin. Tämän katumuksen johdosta Jumala veti lopulta rangaistuk-

¹⁸⁵ KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan 5. Moos. 5:9.

¹⁸⁶ LAG GSA v. 52: 2. Store Böne-dag (10.5.) 1789.

¹⁸⁷ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (25.10.) 1789.

¹⁸⁸ LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788.

¹⁸⁹ Malmstedt 1994, 195–196.

¹⁹⁰ LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788; LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (25.10.) 1789. Ks. lisäksi Ullberg 2007, 189.

¹⁹¹ Laine 1996, 125–126, 145, 166; Ihalainen 2005, 156–158, 167.

¹⁹² KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789; KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790. Ks. lisäksi Ekedahl 1999, 107.

sensa pois Juudan kansan yltä.¹⁹³ Kun Aurenius kertoi uskollisten esirukoilijoiden merkityksestä valtakunnalle, hän kietoi Israelin ja Ruotsin toiminnan suoraan yhteen. Hän kertoi Siionin ja Israelin huoneen säästyneen tuholta esirukoilijoiden toiminnan ansiosta. Aurenius arveli tämän tarkoittavan myös Ruotsin valtakunnan asukkaita. Valtakunnan omat hurskaat suojelivat näin valtakuntaa sota- väkeäkin paremmin. Rauhanteon jälkeen Aurenius vertasi heitä Abrahamin, Mooseksen ja Eliaksen kaltaisiin uskon isiin.¹⁹⁴

Värälän rauhan jälkeisissä kiitosjumalanpalveluksissa Aurenius ja Widberg kertoivat samansuuntaisesti siitä, kuinka Jumala itse varmisti Jerusalemin portit ja suojeli näin israelilaisia vihollisen hävitykseltä. Jumala vahvisti kaupungin muurit ja hankki Israelin rajoille rauhan. Samalla tavoin Jumala oli nyt saattanut rauhan Ruotsin rajoille ja teljennyt sen portit siten, ettei yksikään vihollinen ollut Ruotsille ylivoimainen. Widberg kertoi hartaasti toivotun rauhan tulleen yllättäen, mikä kuvasti luultavasti meneen kesän suurten taisteluiden aiheuttamaa epävarmuutta valtakunnassa. Varhaismodernin Ruotsin sotien jälkeisessä uskonnollisessa retoriikassa oli muutenkin yleistä käyttää kielikuvaa, jonka mukaisesti Jumala suojeli omiaan ja siunasi heitä rauhalla.¹⁹⁵

Aurenius yhdisti suoraan Ruotsin ja Israelin tapahtumat kertomalla kiitosrukouksensa alussa Psalmiin 147 sanoin, kuinka ”Jerusalem ja Israel Zionisa” ylistivät Jumalaa hänen tuodessaan valtakuntaan rauhan ja vahvistaessaan sen portit. Tämän mukaisesti Ruotsin kuninkaalla oli yhtäläinen syy kehottaa alamaisiaan ylistämään Jumalaa ”Ruotsin ja Suomen Zionisa”, kuten Daavid oli tehnyt omana aikanaan. Myös Widberg korosti kyseisen Psalmiin kuvastavan rauhasta iloitsevaa Ruotsia. Hän kertoi, kuinka Ruotsin Siion (*Svenska Zion*) oli velvoitettu kiittämään ja ylistämään Jumalaa hänen osoittamastaan armosta.¹⁹⁶ Rauhanteon jälkeisessä, valtakunnan yhtenäisyyttä erityisellä tavalla korostaneessa kiitosjumalanpalveluksessa myös Widberg viittasi tapojensa vastaisesti suoraan Ruotsin Siioniin. Tämä korostaa ensinnäkin kiitosjumalanpalvelusten tekstien pohjana toimineen psalmin vahvaa vaikutusta koko kiitosrukouksen retoriikkaan. Lisäksi viittaus kuvastaa kiitosjumalanpalvelusten erityistä, koko valtakunnan laajuisuutta korostanutta luonnetta.

¹⁹³ LAG GSA v. 52: 2. Store Böne-dag (10.5.) 1789, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunlukuun 2. Aik. 33 ja siteerasi apokryfikirjoihin kuuluvan Manassen rukouksen lukua 7. Apokryfikirjojen siteeraaminen Raamatun kaanoniin kuuluvi- en kirjojen ohessa oli tavanomainen ilmiö 1700-luvun saarnoissa, Leufvén 1926, 36.

¹⁹⁴ KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Sananl. 9:18; KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790. Samankaltaista retoriikkaa käytettiin hattujen sodan aikaan Pohjanmaalla, jossa sodasta välttyminen nähtiin osoituksena Jumalan armosta ”surevalle Siionille”, Laine 1996, 145. Ks. lisäksi Juva 1955, 116.

¹⁹⁵ KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga Freden 1790; LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790. Ks. lisäksi esim. Ekedahl 1999, 92.

¹⁹⁶ KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga Freden 1790, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Ps. 147:12-14.

Aurenius kertoi, että rauhanteon kaava toistui myös yksittäisen kristityn vaelluksen kohdalla. Hän viittasi Luukkaan evankeliumiin, jonka mukaisesti ihminen sai katumuksen ja parannuksenteon kautta osakseen Jumalan armon, jolloin Jumala veti vihansa pois yksittäisen ihmisen yltä.¹⁹⁷ Myös Widberg vertasi vihollisen kanssa saavutettua ulkoista rauhaa ruotsalaisten sisäiseen rauhaan Jumalan kanssa. Hänen mukaansa Jumalalla oli kädessään sota ja rauha sekä elämä ja kuolema. Tämän johdosta ruotsalaisten ei tullut Widbergin mukaan kantaa Jumalaa vastaan karsastuksen kilpeä (*afvog sköld*) sodan tematiikan mukaisesti.¹⁹⁸ Yksittäisen ihmisen ja koko valtakunnan parannuksenteon vaikutukset nähtiin samansuuntaisina.

Jumalan koston mahdollisuuden muistutettiin kuitenkin olevan läsnä myös ilon ja helpotuksen hetkellä. Kirkkokansaa varoitettiin rauhan tultua vääränlaisesta ja jumalattomasta ilonpidosta, minkä johdosta Jumalan kerrottiin voivan rangaista jälleen kansaansa. Samoin Aurenius näki kaikenlaisen nurinan ja kiittämättömyyden huonona asiana omassa saarnassaan, sillä ihmisten tuli nähdä rauhan tuomat valoisat puolet ja kiittää Jumalaa siitä, että hän oli varjellut heitä koko sodan ajan. Aurenius näki kiittämättömyyden voivan johtaa Jumalan lähettämään uuteen vitsaukseen.¹⁹⁹ Jos ihmiset sen sijaan pitäisivät Jumalan käskyt, Widberg kertoi Jumalan antavan rauhan vallita valtakunnassa ”vuolaan virran tavoin”.²⁰⁰

Ruotsin Siionin käsite on hahmotettavissa myös saarnoista nousevan paikallisyhteisön näkökulman kautta. Aurenius kertoi seurakuntalaisilleen, että Jumala oli ilahduttanut rauhalla erityisesti ”sinun weljiäs sekä raja mailla että sodasa olleita”. Nämä olivat joutuneet kärsimään suurimmin sodasta ja sen tuhoista. Aurenius käytti saarnassaan Ruotsin ja Suomen maata sekä Siionia synonyymeina, kertoen samalla Leppävirran seurakunnan olleen pieni osa siitä.²⁰¹ Siionin käsitettiin siis tarkoittavan koko Ruotsin valtakuntaa ja uskonyhteisöä pelkän yksittäisen seurakunnan sijaan.

Omassa kiitosrukouksessaan Widberg puhui kotikaupungistaan käsitteellä Göteborgin Jerusalem (*Gothenborska Jerusalem*), joka kiitti ja ylisti Jumalaa yhdessä muun Ruotsin Siionin kanssa.²⁰² 1700-luvun aikana Jerusalemin metaforaa käytettiin valtiollisissa saarnoissa sekä tarkoittamaan koko valtakuntaa että yksittäistä kaupunkia, jolloin metaforan merkitys oli venyvä. Käsite saattoi siis toimia synonyymina ruotsalaiselle Israelille, jolloin se merkitsi ennen kaikkea Jumalan toimin-

¹⁹⁷ LAG GSA v. 52: 2. Store Böne-dag (10.5.) 1789, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan Luuk. 24:47.

¹⁹⁸ LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790.

¹⁹⁹ KA KFB: Concio Sacra Dominica XIV:ta Trinit: (5.9.) Anno 1790; LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790. Papiston samankaltaisista näkemyksistä 1600-luvulla, ks. Laine 1996, 69.

²⁰⁰ LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790, kirjoittaja viittasi raamatunkohtaan Jes. 48:18.

²⁰¹ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790.

²⁰² LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790.

taa kyseisen yhteisön keskellä.²⁰³ Samansuuntaisia analogioita Widbergin saarnaan nähden esiintyi myös säätyvallan ajan valtiollisissa kiitosjumalanpalveluksissa. Esimerkiksi vuonna 1743 Jöran Wallinin saarnassa Tukholmaa kutsuttiin ”Ruotsin Jerusalemi”.²⁰⁴

Widbergin antamassa merkitysyhteydessä Jerusalemin metafora oli selkeästi yhdistettävissä Göteborgin kaupunkiin koko valtakunnan sijaan. Valtiollisissa saarnoissa Jerusalemiin yhdistetty yksittäinen kaupunki oli aina valtakunnan keskus eli Tukholma, jolloin käsitteeseen yhdistyi kaupungin poliittinen rooli koko valtakunnan keskuksena ja hallitsijan asuinpaikkana muinaisen Jerusalemin tapaan. Näin Widbergin lähtökohta käsitteeseen ei ollut niinkään valtapoliittinen, vaan hän viittasi Jerusalemiin ennemminkin vertauskuvallisesti. Seurakunta saattoi nyt iloita Jumalan antamasta rauhasta Jerusalemin asukkaiden tavoin, kuten rukouksen pohjana toimineessa Psalmassa kuvailtiin.

3.2 Kristuksen seurakunnan rajat

Kristuksen seurakunta oli keskeinen ajatusmalli kristillisessä teologiassa. Se tarkoitti kaikkien kristittyjen yhdessä muodostamaa, Jeesuksen hallitsemaa hengellistä yhteisöä, mitä myös Aurenius ja Widberg korostivat saarnoissaan.²⁰⁵ Lisäksi Aurenius ja Widberg käyttivät saarnoissaan yleisesti puhujan ja hänen yleisönsä välistä suhdetta korostavaa ”me”-pronominia. Sillä voitiin tarkoittaa sekä kyseisen seurakunnan että laajemman kansallisen yhteisön jäseniä. Saarnojen kaltaisissa uskonnollisissa yhteyksissä ”me”-pronominilla saatettiin tarkoittaa myös kristittyjä yhteen kokoavaa Jumalan seurakuntaa.²⁰⁶ Saarnoissa ”me”-pronominin merkitys riippui asiayhteydestä, mutta varsinkin puhuttaessa koko valtakuntaa koskevaan sotatilaan liittyvistä asioista käsitteellä oli laajempi, uskonnollisen yhteisön merkitys. Varsinaisen ”me”-pronominin lisäksi Widberg puhui saarnoissaan yhteisöllisestä (*samhälligt*)²⁰⁷ rukouksesta ja ylistyksestä. Aurenius puhui puolestaan rukouksesta ”yhdistetyillä sydämillä”²⁰⁸. Nämä sanonnat vahvistivat käsitystä kansallisen yhteisön uskonnollisesta ja seurakunnan omaisesta luonteesta.

²⁰³ Leufvén 1926 31; Ihalainen 2005, 151–161.

²⁰⁴ Ihalainen 2005, 157.

²⁰⁵ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: 2:da Advent: (7.12.) Anno 1788; LAG GSA v. 55: 6. Botpsalmen. Skriftermål. Jule-afton (24.12.) 1788 & 1. S. e. Påsk (11.4.) 1790. Ks. lisäksi Nordbäck 2009, 209.

²⁰⁶ Lindberg 2006, 139, 141.

²⁰⁷ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788; LAG GSA v. 51: 7. Sönd: e. Trinitat: (18.7.) 1790; LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790.

²⁰⁸ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790; KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga Freden 1790.

Saarnoissa Kristuksen seurakunnan käsitteeseen latautui siis selkeärajaisen yhteisön määritelmä, joka sulki ihmisiä Kristuksen seurakunnan ulkopuolelle. Varhaismodernilla ajalla Ruotsissa oli tavallista käsittää Kristuksen seurakunta tarkoittamaan Ruotsin omaa, oikeaoppista luterilaista kirkkoa. Esimerkiksi vuoden 1751 Uppsalan pappeinkokouksen synodaalisuudessa Lars Grundén puhui Ruotsin luterilaisen kirkon puhtasoppisuudesta ja kirkosta itsestään ”apostolisena ja evankelisena Jumalan seurakuntana”. Tämä korosti ajattelua ruotsalaisten valtionkirkon ja Kristuksen seurakunnan käsitteiden samansuuntaisuudesta 1700-luvun aikana. Valistusaatteiden tuomat ajatukset uskonnosta erotetusta kansallisesta ajattelusta eivät lyöneet Ruotsissa läpi aivan hetkessä.²⁰⁹

Luterilaisuus nähtiin 1700-luvulla edelleen keskeiseksi ruotsalaisuutta määrittäväksi tekijäksi. Säätyvallan ajan valtiollisissa saarnoissa kristillisuus ja ruotsalaisuus toimivat käytännössä synonyymeina, eikä poliittisen ja uskonnollisen yhteisön välille tehty eroa.²¹⁰ Kustaa III:n sodan aikana hovisaarnaaja Olof Enerothin saarnaretoriikassa alkoi näkyä merkkejä modernisoituvasta kansallisesta ajattelusta, joka oli erotettu uskonnosta. Kyseisenlaisella retoriikalla oli kuitenkin sodan aikana luultavasti osin propagandistisia tarkoituksia, sillä sodan jälkeen hänen saarnoissaan vaikuttivat jälleen vanhakantaisemmat ajattelutavat yhteiskunnasta.²¹¹

Puhdasta oppia julistava luterilainen kirkko oli osa kansallista ajattelua. Pietismistä ja puoluekiistoista huolimatta säätyvallan ajan valtiollisissa saarnoissa korostettiin usein valtion uskonnollista yhtenäisyyttä.²¹² Esimerkiksi hattujen sodan aikaisissa saarnoissa korostettiin valtakunnan uskonnollisen yhtenäisyyden merkitystä koko valtakunnan menestykselle ja hyvinvoinnille. Valtakunnan sisäisen yhtenäisyyden ja jumalanpelon nähtiin tuovan rauhan ja ehkäisevän Ruotsia tuhoutumasta Vanhan testamentin Israelin tavoin.²¹³ Ruotsissa pietismin ja muiden kristillisten kirkkokuntien vaikutusta kavahdettiin julkisella tasolla. Erityisesti papisto pysyi 1740-luvulta lähtien muita säätyjä vahvemmin pietismin vastustajana, vaikka myös sen piiristä löytyi ymmärtäjiä liikkeelle. Vaikka uskonnollisen toleranssin ajatukset nousivat valtakunnassa entistä suurempaan keskusteluun vuosisadan loppupuolella, luterilaisen kirkon sisällä erilaisia herätysliikkeitä vastustettiin ja niihin suhtauduttiin epäluuloisesti.²¹⁴ Papiston ajatuksissa vaikutti ortodoksian aikaan pohjautuva periaate puhtaasta luterilaisesta opista, jota Ruotsin luterilaisen kirkon haluttiin säilyttävän, vaikka käsityk-

²⁰⁹ Leufvén 1926, 65–67. Arkkipiispa Erik Benzeliuksen nuorempi puhui 1700-luvun alkupuolella luterilaisesta kirkosta todellisena Kristuksen seurakuntana, josta katolinen kirkko itse asiassa erosi, Aurelius 1994, 90–91. Ks. lisäksi Ekedahl 1999, 43–44.

²¹⁰ Nordin 2000, 254; Ihalainen 2005, 224–225, 228–229.

²¹¹ Ihalainen 2007, 31–32.

²¹² Leufvén 1926, 142–145; Ihalainen 2005, 234–236.

²¹³ Ihalainen 2005, 232; Winton 2007, 205–207, 213–217.

²¹⁴ Lenhammar 2000, 50, 53, 111; Ihalainen 2005, 295–297; Nordbäck 2009, 85–87.

set puhtaasti luterilaisen opin sisällöstä vaihtelivatkin.²¹⁵ Luterilainen valtionkirkko nähtiin kustavilaisella ajalla edelleen yhtenä yhteiskunnan peruspilarina, jonka asemaa myöskään vuoden 1781 toleranssiediktin seurauksena toimintavapautta saaneet toisuskoiset eivät saaneet uhata.²¹⁶

Pietistiset ajatukset alkoivat 1700-luvun aikana rajata Jumalan lasten käsitettä. Jumalan lapsia ei välttämättä pidetty enää kollektiivisesti kansaa tarkoittavan Ruotsin lasten synonyymeina. Kaikki eivät välttämättä nähneet jumalattomasti eläviä ihmisiä enää Jumalan lapsina. Tämä korosti yksilön henkilökohtaisen uskon merkityksen vahvistumista. Vanhemmat ajattelumallit eivät kuitenkaan hävinneet aivan hetkessä papiston käsityksistä.²¹⁷ Widberg viittasi vuoden 1790 uudenvuodensaar-nassaan kristilliseen seurakuntaan (*Christen församling*). Hän pyysi sille Jumalan siunausta, jotta sen alueella saataisiin julistaa Jumalan sanaa puhtaasti ja vääristelemättä. Tällä hän viittasi luterilaiseen uskoon. Widberg myös toivoi Jumalan johdattavan kristillisen seurakunnan sisällä syntisiä luokseen, jotta näistä voisi tulla osa pyhien yhteisöä (*helga manna samfund*).²¹⁸ Näin kristillinen seurakunta ei käsittänyt ainoastaan jumalaapelkääviä Widbergin ajattelussa. Sen sijaan kristillinen seurakunta oli laajempi ihmisyhteisö, johon kuuluivat myös jumalattomasti elävät ihmiset. Tämän yhteisön sisällä oli puolestaan oma, Jumalan mielen mukaisesti elävien ihmisten yhteisö, joka sulki ulkopuolelleen osan kristillisestä seurakunnasta.²¹⁹

Aureniuksen saarnoissa näkyi selkeä käsitys Ruotsin valtakunnan ihmisten jakamisesta jumalaapelkääviin ja ”suruttomiin” ihmisiin. Jumalaapelkäävät eivät olleet hänen mukaansa suruttomien tavoin syyllisiä valtakuntaa kohdanneeseen jumalalliseen rangaistukseen. Ainakin tässä mielessä hänen luterilaiseen ortodoksiaan pohjautunut maailmankuvansa oli saanut selkeitä vaikutteita ihmisen henkilökohtaista uskoa korostaneesta pietismistä.²²⁰ Jumalan silmissä kansalliseen yhteisöön kuuluvien ihmisten keskuudessa oli siis eroja. Aurenius ei nähnyt pelkän valtionkirkon jäsenyyden pyhitävien ihmistä edes ulkoisesti.

Widbergin voidaan katsoa tarkoittaneen kristillisellä seurakunnalla nimenomaan luterilaista kirkkoa. Hän kertoi, kuinka kaikkien kansojen joukosta juutalaisilla oli se etuoikeus, että Jumala oli heidän keskellään. Kristityt kuuluivat nyt samalla tavalla Jumalan oikeauskoiseen (*Rätt-troende*) kirkkoon ja seurakuntaan.²²¹ Hän puhui oikeamielisistä kristityistä (*Rättsinniga Christna*), jotka

²¹⁵ Granberg 1998, 82, 151; Nordbäck 2009, 21.

²¹⁶ Granberg 1998, 78–84; Lenhammar 2000, 140–146, 149; Nordin 2000, 262–263.

²¹⁷ Ekedahl 2002, 66–69; Ihalainen 2005, 168–169.

²¹⁸ LAG GSA v. 50: Nyårs-dag (1.1.) 1790.

²¹⁹ Vrt. Aurelius 1994, 47; Ihalainen 2007, 28.

²²⁰ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788; KA KFB: Concio Sacra Dominica XI:ma Trinit: (15.8.) Anno 1790; KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790. Ks. lisäksi Juva 1955, 213.

²²¹ LAG GSA v. 54: Pingest-dag (23.5.) 1790.

harjoittivat kristinoppia oikealla tavalla. Kun Widberg puhui myöhemmin samassa saarnassaan valtakunnasta, hän mainitsi sen asukkaat oikeina, yksimielisyyden siteen omaavina kristittyinä.²²² Tämä sulki toisuskoiset pois Jumalan valitun kansan statuksesta. Widbergin ajattelussa ei siis ollut kyse universaalissa mielessä kristikunnassa. Widberg yhdisti Jumalan israelilaisille antaman parannuksenteon käskyn suoraan Kristuksen seurakunnan elämänohjeisiin, kun hän vertasi Babylonin vankeutta kristittyjen hengelliseen vankeuteen.²²³ Tämä vahvisti käsitystä Jumalan samanlaisesta toiminnasta vanhan ja uuden omaisuuskansansa keskuudessa.

Widberg puhui sodan ajan tapahtumiin sopivasti kristittyjen maanpäällisessä elämässään käymästä taistelusta, millä on ollut saarnaushetkellä myös konkreettisemmän sodankäynnin vivahde. Widberg korosti sitä, kuinka jokainen Jeesuksen oma joutui elämässään jollain tavalla Jeesuksen vihollisten hyökkäysten tai vainojen kohteeksi. Regimenttiopin käsitysten mukaisen, Jeesuksen maanpäällisen valtakunnan kerrottiin kuitenkin olevan niin vahva, etteivät mitkään vihollisten toimet tai juonet pystyisi murtamaan sitä. Toisaalta edes helvetin portit eivät olleet mahdottomia murtaa Kristuksen seurakunnalle.²²⁴ Kristuksen seurakunnan voidaan ymmärtää tarkoittaneen tämän hengellisen metaforan kautta ruotsalaisia. Ulkovallat olivat puolestaan pahoja ja todellisten kristittyjen vihollisia.

Vastoin universaalien kirkon ideaa varhaismodernilla ajalla nähtiin yleisesti Jumalan tahtona ja järjestyksenä se, että samaakin uskoa tunnustavilla kansoilla oli omat valtionsa ja hallitsijansa.²²⁵ Suhautuminen ulkomaisiin uskonveljiin vaihteli. Ruotsalaisissa valtiopäiväsaarnoissa ei säätyvallan ajalla koettu juurikaan yhteyttä muiden protestanttien kanssa, vaan luterilaisuus käsitettiin ennemminkin ruotsalaisuudeksi. Ulkomailla olevia uskonveljiä kohtaan ei tunnettu kovinkaan usein sympatiaa. Sen sijaan Ruotsi käsitettiin useammin lähinnä omaksi luterilaiseksi saarekkeekseen. 1700-luvun sotien aikaan Ruotsissa korostettiin yleisesti kansallisen protestantismin puolustamista yli-

²²² LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788, “*Böj ock alles våra hjertan till inbördes enighet och lät aldrig tvedrägts djefvulen få sönderläta det samdräktighets band, hvarmed vi alle såsom rättte Xstne bore vara förenade.*”

²²³ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (25.10.) 1789, : “*Det skal wara min lust, at jag må göra dem godt. Så lyder, M. W. Å. den märkelige utlåtelse hvare den nådefulle Herren i himmelen genom Profeten Jeremias yttrar sig till det syndefulla Judafolket, under det han håller på at förkunna detta folket den hugneliga förlossning som dem af nåde skulle vederfaras, ur den svåra fångenskap, hvare de för sina synder skull, skulle bortföras: i och med hvilken utlåtelse denna Himmelska Herren gifver detta Judiska folket, den fägnande försäkran, at sedan de voro ur sin fångenskap förlossade och hem i sitt fädernesland tillbakakomne, så skulle det vara hans lust, hans fägnad och glädje at få meddela den alt slags godt både i timelig och andelig måtto. Sedan Herren förut hade förkunnat detta Judafolket den anförda Förlossningen ur den Babyloniska fångenskap, så lät han derpå tillika gifva dem en tröstefull föreställning, ej allena om den föllä belägenhet, hvare de efter sin tillbakakomst skulle blifva försatte i timeligt måtto, utan ock om det lycksaliga tillstånd, hvare den Christen Församlingen skulle varda försatt uti Nya Test:ts tidevarf, sedan den utlofvade världens Frälsare var kommen i köttet, samt i sin antagne mandom hade funnit en evig förlossning ur den andelige Fångenskap, hvare hela människoslägtet var råkad.*”, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan Jer.32:41.

²²⁴ LAG GSA v. 50: Fastlags-Söndag (22.2.) 1789, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Jes. 8:10.

²²⁵ Nordin 2000, 169.

kansallisen sijaan.²²⁶ Myös Kustaa III korosti omassa retoriikassaan ja toiminnassaan kansallista protestantismia.²²⁷ Toleranssi toisuskoisia kristittyjä kohtaan ja suvaitsevammat käsitykset ulkomailla asuvista luterilaisista kuitenkin lisääntyivät kustavilaisella ajalla. Myös papiston keskuudessa alettiin siis ainakin jossain määrin hylätä vanhaa ajattelutapaa erityisesti ruotsalaisesta uskosta, joka määritteli valtakunnan ainutlaatuisuutta.²²⁸

Widberg puhui saarnoissaan kristikunnasta ainoastaan puhuessaan väärästä ehtoollisen nauttimisesta. Hän piti mainitun kaltaista toimintaa aikansa vaarallisimpana epäjumalanpalveluksena. Koska ehtoollinen oli keskeinen luterilaisen kirkon sakramentti ja Widberg puhui samassa yhteydessä kristityistä Jumalan nykyisenä omaisuus kansana, kristikunnan oli käsitteellä hänen tapauksessaan hyvin vahva kansalliseen kirkkokuntaan viittaava leima.²²⁹ Aurenin näkemys kristikunnasta oli puolestaan ylikansallisempi. Hän rukoili Jumalalta, ettei hän antaisi sodan tulen levitä koko kristikuntaan. Hän nimittäin kertoi kuulijoilleen sodan syntyneen jo muissakin valtakunnissa.²³⁰ Aurenin kertoi, kuinka ”se näyttää jo niin pimiäldä Xstikunnassa”, millä hän viittasi Raamatussa kerrottujen lopunaikojen lähestyvän. Siksi hän pyysi Jumalaa pysymään ”tämän syndisen kansan ja sugun tykönä”, sekä paikallistasolla Leppävirran seurakunnan tykönä. Tästä huolimatta kristikunta ja kansa eivät toimineet ainakaan suoranaisesti toistensa synonyymeina.²³¹ Kun Aurenin moitti kristittyjä syntisestä elämästä, hän puhui siitä koko kristikunnan tasolla. Hänen mukaansa kristityt, jotka antoivat Perkeleen johdattaa itseään harhaan olivat suruttomassa elämäntyylissään verrattavissa kristikunnan ulkopuolisiin ihmisiin.²³² Aurenin mukaan oikeauskoisia kristittyjä saattoi siis olla muuallakin maailmassa, eikä hän rajoittunut tarkoittamaan kristityillä ainoastaan oman valtakunnan asukkaita. Kristikunta ei siis käsittänyt ainoastaan Ruotsin valtakunnan kirkkoa, vaan kristikunta oli sen sijaan laajempi ja ylijäräinen uskonnollinen yhteisö.

Aurenin korosti saarnoissaan Widbergin saarnojen tavoin järjestäytyneen kirkollisen toiminnan merkityksen oikeaoppisen kristillisyyden harjoittamiselle. Hän nosti esiin venäläismiehityksen valtakunnan rajapitäjissä aiheuttamat vaikeudet kirkollisten toimitusten harjoittamisessa. Aurenin kertoi miehityksen estäneen jumalanpalvelusten asianmukaisen pitämisen, sekä tämän kautta Juma-

²²⁶ Ihalainen 2005, 225–227, 237–238, 288–294.

²²⁷ Alm 2002, 108–109; Tandefelt 2008, 253–254.

²²⁸ Ihalainen 2007, 37–38.

²²⁹ LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788.

²³⁰ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788. Esimerkiksi vuoden 1746 rukouspäiväjulistuksessa puhuttiin samalla tavalla sodan tulesta kristikunnassa. Samoin kyseisessä julistuksessa puhuttiin Jumalasta, joka suojeli ”meitä”, Östlund 2007, 121.

²³¹ KA KFB: Concio Sacra et Simpliciss: Dom: 18. p: Trinit: (21.9.) 1788.

²³² KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789.

lan palvelemisen sanan ja sakramenttien kautta.²³³ Augsburgin tunnustuksen mukaisesti kirkon tehtävänä oli toimia uskovien yhteisönä jakamalla sanaa ja sakramenteja. Kriteeri oikeaoppisen kirkon ykseyteen oli yksimielisyys edellä mainittujen sisällöstä, mutta ihmisten asettamien traditioiden, jumalanpalvelusmenojen ja seremonioiden yhdenmukaisuus ei ollut välttämätöntä. Tämän mukaisesti sanasta ja sakramenteista eri mieltä olleet ihmiset eivät voineet kuulua Kristuksen kirkkoon, minkä Luther käsitti tarkoittavan laajassa mielessä kristittyjen yhteisöä.²³⁴ Puhtaan luterilaisen opin merkitys nähtiin ensiarvoisen tärkeäksi myös Aurenituksen saarnoissa.

Aurenituksen näkökulma kirkollisten toimitusten harjoittamiseen nivoutui mielenkiintoisella tavalla jumalalliseen rangaistukseen. Rangaistus esti kansaa harjoittamasta oikeaoppista kristillisyyttä ja tekemästä parannusta elämässään, vaikka se olisi ollut rangaistuksen poistumisen edellytys. Tilanteen kaoottisuus oli osa rangaistusta, jolloin valtakunnan kohtaloa verrattiin jälleen juutalaisten²³⁵ kohtaloon. Toisessa saarnassaan Aurenitus kertoi oman pitäjänsä näkökulman asiaan. Hän muistutti ihmisiä kiittämään siitä, että Jumala oli pidätellyt ainakin vielä vihollista miehittämästä heidän omaa pitäjäänsä. Tämän johdosta Jumalan sana pystyttiin saarnaamaan puhtaasti ja selkeästi, sekä kalliit sakramentit saatiin asianmukaisesti jaettua ihmisille.²³⁶ Myös Leppävirta oli joutunut pikkuvihan aikana vihollisten hyökkäyksien kohteeksi. Hyökkäysten johdosta muun muassa tammikuussa 1742 jouduttiin keskeyttämään jumalanpalvelus ja lähtemään vihollista pakoon.²³⁷ Aurenituksen on täytyntä kuulla näistä tapahtumista, jolloin hänen huolensa asianmukaisen jumalanpalveluselämän häiriintymisestä oli epäilemättä todellinen.

Vaikka Aurenitus ei suoraan sanonut vihollisen polttavan ja tuhoavan kyliä, oli kansalla kuitenkin aiempien 1700-luvun kriisien kokemusten perusteella syytä pelätä sellaisia tapahtumia. Kirkolla ja kirkkorakennuksella oli keskeinen merkitys paikallisyhteisöjen uskonnollisissa käsityksissä, mikä näkyi hyvin isovihan aikaan. Kirkkorakennukset olivat keskeisiä paikkoja paikallisyhteisöissä. Toiminnallaan ne olivat keskeisiä pahan torjuntajoukkoja. Kun paha valtasi ja tuhosi kirkon, yhteisön yhteyden Jumalaan koettiin heikentyneen. Jos jumalanpalvelus nimittäin vietettiin muualla kuin kirkkorakennuksessa, niissä ei koettu saavutettavan yhtä väkevää yhteyttä Jumalaan. Tämän johdosta Jumalaa myös osattiin kiittää alueilla, joilla kirkkojen häpäisemiseltä oli säästyty.²³⁸

²³³ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789, joko Aurenitus tai Bergh on jostain syystä yllivannut kyseisen kohdan, joten varmuudella ei voida sanoa, onko tämä tekstinosa lopulta päätynyt leppävirtilaisten korviin.

²³⁴ Gassman & Hendrix 2005, 163–166.

²³⁵ Jerusalemin temppeli ryöstettiin ja hävitettiin useita kertoja Vanhassa testamentissa, ks. esim. 2. Kun. 25.

²³⁶ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789.

²³⁷ Laine 1996, 149, 157.

²³⁸ Vilkuna 2005, 51–59, 159–160.

Luterilaisen ortodoksian aikaisessa ajattelussa sakramenteilla ja niiden toimittamisella oli hyvin keskeinen osa ihmisen uskonelämässä ja parannuksenteossa. 1700-luvun vakiintuneessa luterilaisessa ajattelussa korostettiin ihmisen syntymistä uudestaan nimenomaan kasteen kautta. Tämän johdosta pietismin korostama ihmisten henkilökohtaisen parannuksenteon käsitys kuulosti kummalliselta.²³⁹ Kaste oli lisäksi keskeinen kansallisuuden määrittäjä. Tämän suomalaiset saivat kokea esimerkiksi isovihan aikaan, kun venäläiset kastoivat heitä ortodoksiseen uskoon ja pyrkivät näin katkaisemaan heidän mentaalisia siteitään Ruotsiin.²⁴⁰ Myöskään myöhemmin 1700-luvulla käsitykset eivät muuttuneet, vaan esimerkiksi Vanhan Suomen alueen siirryttyä Venäjän vallan alle pitivät paikalliset asukkaat edelleen tiukasti kiinni luterilaisesta uskosta. Sen koettiin määrittävän vahvasti heidän paikallisyhteisöjään ja korostavan heidän erillisyyttään Venäjästä.²⁴¹

Samalla tavalla ehtoollisen sakramentti nähtiin yhtenä kulmakivenä ihmisen uskonelämälle. Lutherin ajattelussa Kristuksen ruumis ja veri olivat todella läsnä ehtoollisessa. Kristuksen todellinen läsnäolo ehtoollisessa johti siihen, että ehtoollinen oli yhteydessä syntien anteeksiantamukseen. Tämä korosti ehtoollisen väärin nauttimisen turmiollisuutta. Luterilaisessa ajattelussa ehtoollinen yhdisti ihmistä Kristukseen, mutta synnytti samalla yhteyden ehtoolliseen osallistuneiden kesken. Kristuksen seurakuntaan kuuluvat ihmiset sekä tukivat toisiaan että jakoivat taakkojaan muiden ehtoollisyhteyteen osallistuneiden kristittyjen kanssa.²⁴² Ehtoolliselle menevän ihmisen mielenlaatu oli asia, jotka kirkko korosti usein luterilaisen ortodoksian ajalta lähtien. Ehtoolliskäynneistä vain ”tavan vuoksi” varoiteltiin usein. 1700-luvulla ehtoollinen evättiin ihmisiltä entistä harvemmin ja ehtoollinen alettiin käsittää entistä vahvemmin osaksi yksilöllistä uskonelämää. Tästä huolimatta ehtoolliselle ei päästetty edelleenkään julkijumalattomasti eläviä ihmisiä. Ehtoollinen myös käsitettiin edelleen yhteisöllisesti merkittäväksi asiaksi.²⁴³ Sekä Aurenus että Widberg moittivat kovin sanoin ehtoollista väärin nauttivia kristittyjä. He vertasivat tämän kaltaista toimintaa muun muassa epäjumalanpalvelukseen ja juutalaiset tuhoon johdattaneeseen syntielämään.²⁴⁴ Nämä vertaukset korostivat sakramenttien keskeistä roolia ajan luterilaisessa ajattelussa.

²³⁹ Leufvén 1926, 110–111; Leufvén 1927, 110.

²⁴⁰ Vilkuna 2006, 112–114.

²⁴¹ Rähä 2012, 200–202. Vaikka ortodoksisuus yhdistettiin venäläisyyteen, virallisissa yhteyksissä ortodoksien erilaisen uskonnon ei kuitenkaan korostettu määrittävän Vanhan Suomen alueella sitä, koettiin heidän kuuluvan paikallisyhteisöihin. Uskontoon liittyvät erot olivat selviä, eikä niitä ollut siten tarvetta tai halua korostaa erikseen, Rähä 2012, 204–205.

²⁴² Jolkkonen 2001, 272–275; Gassman & Hendrix 2005, 148.

²⁴³ Laasonen 1991, 164–165, 233, 324.

²⁴⁴ LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788; KA KFB: Concio Sacra Dom: Palmarum (28.3.) Anno 1790; KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC.

1700-luvun lopulla ortodoksian ajan sakramenttikäsitykset alkoivat toki jossain määrin heiketä. Tämä näkyi useiden saarnaajien kohdalla sakramenttien merkityksen vähenemisenä osana kristityn uskonelämää, sekä lisääntyneenä henkilökohtaisen uskon korostamisen.²⁴⁵ Vaikka kirkko oli erityisesti Suomessa joutunut jo isovihan jälkeisinä aikoina taistelemaan kirkon arvovaltaa rapauttavia herätysliikkeitä vastaan, alkoi hengellinen liikehdintä uhata vasta vuosisadan loppupuolella valtionkirkon asemaa.²⁴⁶ Aurenituksen saarnoissa asianmukaisten luterilaisten kirkonmenojen harjoitus nähtiin kuitenkin keskeisenä osana pitäjän ja sen kautta koko yhteisön toimintaa. Paikallisyhteisö oli samalla uskonnollinen yhteisö. Koska Aurenitus korosti asianmukaisia kirkollisia toimituksia osana elävää kristillisyyttä, voidaan hänen katsoa suhtautuneen melko torjuvasti toisuskoisuuteen. Hän korosti venäläisten häiritsevän asianmukaisia jumalanpalvelusmenoja miehityksellään, joten Aurenitus ei ole voinut pitää venäläisiä ainakaan hyvinä ja Jumalan mielen mukaisesti toimivina kristittyinä. Näin Aurenituksen käsitys oikeasta kristillisyydestä ei ollut välttämättä sidottu valtiollisiin tai kansallisiin rajoihin, mutta hän ei toisaalta ajan yleisen ajattelutavan mukaisesti pitänyt kaikkia kirkkokuntia samanvertaisina.

Aurenitus korosti joulunajan saarnassaan vuonna 1788, kuinka venäläiset ”ei Jlasta mitän tiedä”.²⁴⁷ Samoin Aurenitus kertoi erään hengellisestä sodankäynnistä kertovan saarnansa lopussa, kuinka kristityt kävivät Jeesuksen johdolla kaikkia hengellisiä vihollisiaan vastaan, vaikka ne olisivat olleet kuinka voimakkaita tahansa.²⁴⁸ Kuten Widbergin hengellisestä sodankäynnistä kertoneen saarnan, myös tämän vertauksen voidaan ymmärtää olleen sidottu vallitsevaan kriisitilanteeseen. Näin Aurenitus ei pitänyt venäläisiä kristittyinä, vaikka kristittyjen käsite olikin hänen saarnoissaan ylitajainen.

Aurenitus käytti Kristuksen seurakunnan käsitettä saarnoissaan ainoastaan yleisellä tasolla.²⁴⁹ Vaikka Aurenitus ei tarkemmin määritellyt Kristuksen seurakunnan rajoja, hän puhui kuitenkin Jeesuksen antamasta lähetyskäskystä helatorstain teeman mukaisesti. Tämän myötä hän kertoi, kuinka Jeesus asetti papit opettamaan ihmisiä ja ottamaan heitä kasteen sakramentin kautta Kristuksen seurakunnan jäseniksi.²⁵⁰ Tämä viittasi siihen, että Kristuksen seurakunta muodostui järjestäytyneestä kirkkoinstituutiosta. Toisuskoisuus ja kirkkoinstituution ulkopuolisuus sulki pois Kristuksen

²⁴⁵ Leufvén 1927, 44–55.

²⁴⁶ Vilkuna 2005, 481–485; Karonen 2008, 334.

²⁴⁷ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788. Myös Vanajan kirkkoherra käytti Kustaa III:n sodan aikana samanlaista retoriikkaa venäläisistä, Suolahti 1925, 562.

²⁴⁸ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: Invocavit (1.3.) Anno 1789.

²⁴⁹ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: 1:ma Pasch: (19.4.) Anno 1789; KA KFB: Concio Sacra Testa Ascensionis Christi (13.5.) Anno 1790; KA KFB: Concio Sacra Dominica XVII:ma Trinit: (26.9.) Anno 1790. Jälkimmäinen saarna on kirjoitettu ruotsiksi. Kyseisen saarnan suomenkielisestä versiosta on säilynyt vain alkuosa.

²⁵⁰ KA KFB: Concio Sacra Testa Ascensionis Christi (13.5.) Anno 1790, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan Matt. 28:18–20.

seurakunnan jäsenyydestä. Aurenus korosti siis kristittyjen välisen hengellisen yhteyden²⁵¹ sijasta kristittyjen tunnustuksellista yhteyttä. Näin Kristuksen seurakunnalla oli hänenkin ajattelussaan vahva luterilainen pohjavire.

3.3 Ruotsalaiselle yhteisölle vastakkaiset piirteet

1700-luvulla veri nähtiin yhteiskuntaa perheenomaisesti yhdistäväksi tekijäksi, jolloin ideaalitalanteeksi nähtiin ihmisen juurtuminen siihen yhteisöön, jonka parissa hän oli syntynyt ja kasvanut. Tämä johti siihen, että ulkomailta muuttaneiden kohdalla nostettiin esille ongelmat lojaaliudesta uudelle esivallalle sekä uuden asuinyhteisön yhteiselle hyväälle.²⁵² Oli tavallista pitää oman valtakunnan yhteisöön kuulumattomia vieraina. Stuart Hallin mukaan ihmisten oman minuuden rakentamisessa oli keskeistä se, että omia piirteitä verrattiin vieraina pidettyihin asioihin. Näin muodostui vastakkainasettelu.²⁵³ Ruotsalaisuudella oli rajat, joiden avulla rakennettiin käsityksiä ruotsalaisille ominaisista piirteistä. Vieraina pidetyt ihmisryhmät antoivat vertailukohtaa siitä, mitä ruotsalaisten ei koettu olevan. Sodan ajan saarnoissa tämä vastakkainasettelu muodostui ennen kaikkea Ruotsin valtakunnan vihollisten ja heidän toimintansa kautta. Viholliset nähtiin lähtökohtaisesti pahoina, mikä korosti ruotsalaisiin liitettyjä positiivisia piirteitä. Toinen saarnoista noussut vieras ihmisryhmä oli saarnaajien oman ajan juutalaisväestö.

Vanhassa testamentissa Israelin vihollisia kuvailtiin yleisesti Jumalan koston välineiksi, eikä heidän toiminnalleen nähty erityistä poliittista agenda. Vaikka heidät nähtiinkin usein melko luonteenpiirteettöminä, heitä kuvailtiin kuitenkin eri puolilla Vanhaa testamenttia pahoina, vihamielisinä, juonikkaina, petollisina ja ylpeinä, mutta toisaalta voimallisina. Jo 1600-luvulla oli tavallista korostaa Vanhasta testamentista nousseen retoriikan tavoin Ruotsin valtakunnan vihollisten ikuista pahuuttaan ja pahantahtoisuuttaan Ruotsille. Tämän johdosta sodan vaara oli aina olemassa sukupolvesta toiseen.²⁵⁴

Kustaa III:n sodan aikaisissa kirjoituksissa oli yleistä puhua venäläisten barbaarisuudesta ja raakalaismaisesta käytöksestä. Kirjoituksissa viitattiin erityisesti ruotsalaisten kokemuksiin aiemmista sodista, sekä painotettiin usein varsinkin savolaisia ja heidän konkreettista pelkoaan venäläisten

²⁵¹ Vrt. esim. Aurelius 1994, 149.

²⁵² Nordin 2000, 353–354.

²⁵³ Ks. Hall 2002.

²⁵⁴ Forsberg 2005, 80, 90–97.

toiminnasta.²⁵⁵ Sen sijaan sodan aikaisista kuninkaallisista julistuksista ainoastaan yhdestä Karjalassa luetusta julistuksesta kaikui varsinainen ”ryssäviha”. Kyseisessä julistuksessa kuvattiin tuhoja, joita venäläisjoukot olivat jo aiheuttaneet tai uhkasivat aiheuttaa suomalaisten keskuudessa.²⁵⁶ Tämä voi olla yksi selitys Aurenin ja Widbergin vihollisen toiminnasta käyttämän retoriikan eroihin. Vaikka sota oli konkreettisesti läsnä myös Widbergin asuinseuduilla erityisesti syksyllä 1788, puuttui vihollisten tarkempi kuvaileminen hänen saarnoistaan lähes kokonaan. Hänelle viholliset olivat pääasiassa neutraalin vertauskuvallisesti ”paksuja pilviä ruotsalaisten hyvinvoinnin taivaalla” (*tjocke molnskyar – – på vår välfärds himmel*). Muuten hän lähinnä toivoi saarnoissaan – ottamatta sen kummemmin kantaa sodan oikeutukseen – Jumalan taivuttavan sekä Ruotsin että sen vihollisten hallitsijoiden sydämet rauhantekoon.²⁵⁷

Sen sijaan Savon alueella venäläiset olivat sodan aikana todellinen uhka. Pelko 1700-luvun aiempien kriisien tapahtumien toistumisesta oli vahvasti läsnä. Näin myös venäläiset ja heidän toimintansa saivat Aurenin saarnoissa huomattavasti Widbergin saarnoja selkeämmät piirteet. Aurenin näki venäläisten sodan aikaisen toiminnan hyvin negatiivisena. Hän kuvasi venäläisiä raakalaisina, jotka tunkeutuvat maahan ainoastaan surutta surmaamaan ihmisiä sekä polttamaan heidän asuinajansa.²⁵⁸ Aurenin tunnusti pahana näkemänsä Venäjän mahtavaksi valtakunnaksi. Tämän mukaisesti Venäjä oli suuri uhka Ruotsin valtakunnalle ja sen asukkaille, jolloin sitä tuli myös pelätä.²⁵⁹ Hän puhui vihollisten ”julmasta wallasta”, mikä yhdistyi osaltaan aiempien 1700-luvun kriisien Suomea ja suomalaisia tuhonneisiin miehityksiin.²⁶⁰ Vuoden 1788 tapaninpäivän saarnan viittaus Matteuksen evankeliumiin on kuvannut epäilemättä hyvin myös leppävirtalaisten tunteita uhkaavasta tilanteesta. Viittauksen mukaisesti Jumalaa pyydettiin pidättelemään vihollisjoukkoja sen aikaa, ettei väestön tarvitsisi lähteä vaivalloiselle pakomatkalta talvisaikaan.²⁶¹ Myös Widberg puhui vertauskuvallisesti israelilaisista, joita kehoitettiin vihollisten tullessa pakenemaan kaikessa kiireessä

²⁵⁵ Boberg 1967, 71–75.

²⁵⁶ Reuterswärd 2001, 262–263.

²⁵⁷ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788. Samankaltaista vertauskuvaa käytettiin myös hattujen sodan aikaisessa saarnaretoriikassa, Leufvén 1926, 9.

²⁵⁸ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788; KA KFB: [...]nuit (1.1.) Anno 1789. Myös hattujen sodan aikana oli yleistä käyttää kielikuvaa, jonka mukaisesti venäläiset tuhosivat kaiken ”tulella” ja ”miekalla”, Laine 1996, 164.

²⁵⁹ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788 & KA KFB: [...]nuit (1.1.) Anno 1789, ”Woimalliset viholliset seisowat waldakunnan rajoilla ja uhkawat sitä häwityksellä”. Ks. lisäksi Tarkiainen 2009, 29–30.

²⁶⁰ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789.

²⁶¹ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Matt. 24:20. Samaan raamatunkohtaan viitattiin myös hattujen sodan aikaisissa saarnoissa, Laine 1996, 144.

vuorille. He eivät ehtisi käydä edes kotona hakemassa tavaroitaan.²⁶² Vihollisen miehitystä pidettiin vakavana asiana myös Uddevallan alueella, jossa tilanne oli edelleen epävakaa tanskalaisista ja heidän sotatoimistaan johtuen.

Aikaisempien 1700-luvun kriisien kokemukset vaikuttivat kansan mielissä tarinoiden muodossa. Tämän johdosta esimerkiksi isovihan aikainen silmitön suomalaisten tappaminen vaikutti Aurenin retoriikkaan.²⁶³ Suomalaisten omien kokemusten lisäksi varoitukset vihollisen tuhopoltoista olivat johdettavissa juutalaisten kohtaloon. Jerusalemin hävityksessä keskeinen tapahtuma oli kaupungin temppelein hävittäminen ja polttaminen. Tämä oli myös symbolisesti erittäin traaginen tapahtuma, koska kyseessä oli Jumalan asuinsija kansansa keskellä. Myös Vanhassa testamentissa vihollisjoukot hävittivät ja polttivat usein Israelin kaupunkeja.²⁶⁴

Aurenius näki jo venäläisten ulkoisen olemuksen hyvin petomaisena. Hän kertoi maahan tunkeutuneista vieraista, joilla oli ”hambat ja torahambat niin kuin Jalopeuralla”.²⁶⁵ Kansan keskuudessa eli 1700-luvulla yleisesti tarinoita isovihan aikaan venäläisten mukana hyökänneistä kalmunkeista sekä heidän siveettömyydestään ja väkivaltaisuudestaan. Aurenin tapa kuvata venäläisten pelottavaa ulkomuotoa vahvistaa käsitystä, jonka mukaisesti edellisten kriisien ajoilta periytyneet käsitykset venäläisistä vaikuttivat vahvasti 1700-luvun paikallisyhteisöissä.²⁶⁶

Aurenius yhdisti sotaan ja venäläisten miehitykseen mittavan verenvuodatuksen ja kuoleman läsnäolon. Niitä aiheuttivat sotatoimet ja sodan tuomat vitsaukset, jotka kauhistuttivat ihmisiä.²⁶⁷ Sota venäläisiä vastaan yhdistettiin kuolemaan, mikä kuvasti venäläisiä selkeästi tuhoajina, ei rauhanomaisina miehittäjinä:

”Sota on nyt Suomen maalla. Mutta mikäs on sota? Jo, yxi lewottomuus, rangaistus ja tuska. Me wärisemme hämmästyxestä, koska me ajattelem sen päälle. Sota mahdetan

²⁶² LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan Mark. 13:14–16.

²⁶³ Vilkuna 2005, 21–22, 59–67.

²⁶⁴ Vanha Suomalainen Virsi- ja Evankeliumikirja 2001, 669. Ks. Raamatusta esim. 2. Aik. 36:19, Jes. 1:7, Jer. 2:15.

²⁶⁵ KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789.

²⁶⁶ Laine 1996, 164; Vilkuna 2005, 523.

²⁶⁷ KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790, “*Teroitettu miecka hääly meidän päämme päällä. Tuliset hijlet eli nuolet lendelewät meidän rajoillamme ja jo meidän rajaimme sisällä. Werinen maa, weriset haawat ja epäluokuiset kuolleitten ruummit kauhistawat jo vielä eläwiä ihmisiä. Tauti, nälkä ja maan rasiuxet ja muut ahdistuxet uloslewittäwät itsensä enemmän ja enemmän ja uhkawat saatta maan autioxi.*”

myös, niinkuin kuolema, kutsutta peljästyksen Kuningaksi, joka, kusa ikänäns kulke edes, tuopi edelläns hirmun ja kauhistuksen, niin myös jättä jällellens sentähden.”²⁶⁸

Aurenius piti venäläisten toimintaa erityisen raakana ja silmittömänä, ja puhui usein suomalaisten järjestelmällisestä murhaamisesta.²⁶⁹ Murhaaminen oli terminä huomattavasti surmaamista vahvempi, jolloin venäläisten toiminta sai saarnoissa huomattavasti epäinhimillisempiä piirteitä. Sota ei ollut vain rintamalla taistelutilanteeseen kuulunutta vastustajien surmaamista, vaan suunnitelmallista siviiliväestöön kohdistuvaa tappamista. Aurenius tehosti sanomaansa puhumalla Jerusalemin ja sen asukkaiden piinallisesta ja kaottisesta kohtalosta, kun juutalaiset eivät olleet kovakorvaisuudessaan kuulleet Jeesuksen varoituksia. Myös Jerusalemin asukkaat kuolivat miekkaan ja nälkään.²⁷⁰ Aurenius kehotti kuulijoitaan lukemaan kotonaan koko Virsi- ja Evankeliumikirjasta löytyvän kertomuksen Jerusalemin hävityksestä, minkä avulla hän pyrki luomaan uhkakuvan myös suomalaisten mahdollisesta kohtalosta.²⁷¹ Tämä kuvastaa sitä, kuinka painava tarve Aureniuksella oli varoittaa kansaa venäläisten toiminnasta.

Aurenius tiesi mistä puhui. Hän oli itse saanut kokea miehityksen kauhut pikkuvihan aikana, kun hänen perheensä lähti niukoissa oloissa pakoon venäläisiä ja heidän miehitystään. Kesälahti, joka oli Aureniuksen kotipitäjä, miehitettiin ja sen kirkko poltettiin.²⁷² Hänen isänsä oli puolestaan ollut isovihan aikaan Jämtlannissa asti paossa venäläismiehitystä.²⁷³ Aureniuksen henkilökohtaiset kokemukset ovat osin värittäneet hänen retoriikkaansa miehityksen kauhukuvista.

Venäläisiä Aurenius ei pitänyt sotilaallisesti ruotsalaisia ylivoimaisempina. Hän pyysi Jumalaa tekemään tyhjiksi ”kaikki vihollisen kavalat koettelemukset; joka, koska hän näki ettej sotaaseillans taitanut mitän woitta, on sekannuxen kautta etsinyt häwittä meidän sotawäkemme.”²⁷⁴ Koska venä-

²⁶⁸ KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789.

²⁶⁹ Esim. KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788; KA KFB: [...]nnit (1.1.) Anno 1789; KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789.

²⁷⁰ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788; KA KFB: Concio Sacra Dominica 10:ma Trinit: (8.8.) Anno 1790. Jälkimmäisessä saarnassa viitataan suoraan Virsi- ja Evankeliumikirjan kertomukseen Jerusalemin hävityksestä. Kyseisestä saarnasta kuitenkin löytyy samalle päivälle kaksi eri versiota, joista toisesta viittaukset Virsi- ja Evankeliumikirjaan puuttuvat kokonaan. Näin ollen ei voida varmuudella sanoa, ovatko kyseiset viittaukset lopulta päätyneet leppävirtalaisten korviin.

²⁷¹ KA KFB: Concio Sacra Dominica 10:ma Trinit: (8.8.) Anno 1790. Vanha Suomalainen Virsi- ja Evankeliumikirja yleistyi suomalaisen väestön keskuudessa 1700-luvun aikana, mutta varsinkin Leppävuiran kaltaisilla syrjäseuduilla vähävaraisemmalla väestöllä ei ollut välttämättä varaa hankkia sitä vielä vuosisadan lopullakaan, Laasonen 1991, 335–336.

²⁷² Cederberg 1915, 303–304; Laine 1996, 148.

²⁷³ Kotivuori 2005, Matias Aurenius (4814).

²⁷⁴ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788 & KA KFB: [...]nnit (1.1.) Anno 1789. Ks. lisäksi Boberg 1967, 78 sekä Nordin 2000, 161–162.

läiset eivät kyenneet Aurenituksen mukaan voittamaan ruotsalaisia rintamalla, heidän oli täytynyt turvautua vähemmän kunniakkaisiin keinoihin saadakseen ruotsalaisten yhtenäiset rivit murtumaan. Ei olekaan kaukaa haettava yhdistää tätä ajatusta Liikkalan nootin ja Anjalan liiton aiheuttamaan sisäpoliittiseen kriisiin, johon Aurenitus näki myös venäläisten osallistuneen aktiivisesti. Tämänkaltaista ajattelua kuvasti myös vuoden 1789 neljännen rukouspäivän saarna, jossa Aurenitus kertoi hajaannuksen sotaväen ja sen päällystön piirissä tapahtuneen nimenomaan ”vihollisen kansa”.²⁷⁵

Ruotsissa yksi venäläisten vihollisuuden piirre oli heidän ortodoksinen uskonsa. Lisäksi Ruotsin valtakunnan itäosissa asui paljon ortodokseja, jonka kanssa luterilainen valtaväestö joutui usein kahnauksiin 1700-luvun aikana. Erityisesti kriisien aikana kysymys ortodoksinen väestön lojaaliudesta ruotsalaista esivaltaa kohtaan nousi ajoittain kysymysmerkiksi. Toisaalta luterilaisten ja ortodoksien yhteiselo sujui suhteellisen rauhallisesti ja uskontokunnat oppivat vuosisadan kuluessa myös suvaitsevaisuutta ja elämään sovussa keskenään.²⁷⁶ Ortodoksinen usko kuitenkin nähtiin uhkana Ruotsissa myös Kustaa III:n sodan aikana. Esimerkiksi huhtikuussa 1789 *Dagligt Allehandan* kirjoituksessa kerrottiin, kuinka Uudenkaupungin rauhassa Venäjän alle siirtyneiden alueiden uskonnollinen elämä oli huonoissa kantimissa. Useat seurakunnat olivat jo ajautuneet lähelle ”pakanallista pimeyttä”.²⁷⁷

Venäläisten toisuskoisuus luterilaisiin ruotsalaisiin verrattuna ei ollut erityisen tärkeä teema tutkimisani saarnoissa. Aurenitus kuvaili seurakuntalaisilleen venäläisiä julmiksi ryöväreiksi ja vihollisiksi, ”jotka ei Jlasta mitän tiedä, joilla ei ole yhtän helleyden kipinätä, mutta käywät murhaten ja polttain, koska he pääsewät rajain yli maan sisälle”.²⁷⁸ Widberg kertoi puolestaan vertauskuvallisesti Kristusta ja hänen kirkkoaan vastaan nousevista maallisista kuninkaista.²⁷⁹ Tämän voidaan ymmärtää viittaneen myös Jumalan seurakunnan, eli Ruotsin valtakunnan vihollisiin.

Ennen kaikkea vihollisten toiminta osoitti heidän jumalattomuutensa. Tämän johdosta heitä ei pidetty ainakaan oikeamielisinä kristittyinä, joiden toiminnassa olisi ollut mukana Jumalan siunausta. Jumalan salli heidän toimia kostonsa välineinä, mutta sen ei voida katsoa johtuneen venäläisten omasta hurskaudesta. Sen tarkemmin edes Aurenituksen saarnoissa ei kuitenkaan tartuttu venäläisten toisuskoisuuteen. Siihen liitetyt negatiiviset käsitykset tulivat esille ennemminkin rivien välistä silloin, kun puhuttiin puhtaasta luterilaisesta opista. Hänen saarnoissaan ei puhuttu myöskään valtakunnan sisällä asuvista ortodokseista. Sen sijaan hän asetti valtakunnan väestön yhtenäisesti luteri-

²⁷⁵ KA KFB: *Concio Sacra Die IVta poenitentia* (25.10.) Anno 1789.

²⁷⁶ Laasonen 1991, 370–373.

²⁷⁷ Boberg 1967, 76.

²⁷⁸ KA KFB: *Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi* (26.12.) 1788.

²⁷⁹ LAG GSA v. 55: 6. Botpsalmen. *Skriftermål*. Jule-afton (24.12.) 1788 & 1. S. e. Påsk (11.4.) 1790.

laisen uskon alle, eikä huomioinut tässä suhteessa todellisuutta vastaavia tunnustuksellisia eroja valtakunnan asukkaiden välillä.

Aureniuksen puoliveli Johan Lagus kuului professori Jakob Tengströmin ja Porvoon piispa Zachris Cygnaeuksen kanssa vuoden 1800 valtiopäivillä uskonnollisesti vapaamielisempään pappiskategoriaan, joka ei nähnyt katolilaisten tai ortodoksisten katekismusten julkaisemisen olevan vaaraksi Ruotsin luterilaiselle kirkolle.²⁸⁰ Voi siis olla, että myös puhdasta luterilaista uskoa ajattelussaan puolustanut Aurenius oli oppinut sietämään ortodoksisen väestön erilaisuutta, eikä nähnyt sitä vää-
räoppisuudesta huolimatta erityisenä vaarana valtakunnalle. Todennäköisesti nämä läheiset sukulai-
set ja opiskelutoverit eivät omanneet toisuskoisista aivan vastakkaisia näkemyksiä, mikäli he ovat
pitäneet toisiinsa yhteyttä ollessaan itäsuomalaisten seurakuntiensa kirkkoherroina. Myös Aureni-
uksen karjalaiset juuret sekä suhteellisen lähellä asunut ruotsalainen ortodoksiväestö ovat voineet
osaltaan hillitä hänen kielenkäyttöään. Todennäköisesti hän ei ole tahtonut ruveta turhanpäiten suu-
tuttamaan ihmisiä saarnoillaan ja aiheuttamaan sen myötä levottomuuksia muutenkin epävakaan
kriisitilanteen aikana.

Ruotsin kanssa samaa luterilaista uskoa tunnustanut Tanska yhdistettiin Ruotsin ja Jumalan vihollis-
seksi jo 1600-luvun sotien aikaan. Ajattelutapa oli voimissaan vielä 1700-luvun aikana. Myös Kus-
taa III puhui sodan aikana Tanskan vihollisuuden historiallisesta perinnöstä. Kun hän puhui Taa-
lainmaan talonpojille syksyllä 1788 ja pyrki saamaan heidät mukaan sotaponnistuksiin ikivanhaa
vihollista vastaan, hän mainitsi alueen talonpoikien taistelleen aikanaan Kustaa Vaasan puolella
Kristian II:sta vastaan.²⁸¹ Yleisesti Kustaa III:n sodan aikaisissa kirjoituksissa tanskalaisiin kiinni-
tettiin kuitenkin huomattavasti vähemmän huomiota kuin venäläisiin.²⁸²

Tanskalaiset miehittivät Uddevallan aluetta syksyllä 1788. Tämän johdosta Widberg yhdisti Ruotsin
valtakunnan vihollisiin venäläisten lisäksi myös tanskalaiset, vaikka hän ei juuri puhunutkaan saar-
noissaan suoraan Ruotsin valtakunnan vihollisista. Yhdessä saarnassaan hän kuitenkin puhui – ni-
meltä mainitsematta – Ruotsin ympärillä asuvista vihollisista (*dess omkringboende fiender*). Vihol-
lisilla Widbergin voidaan ymmärtää tarkoittaneen Venäjän lisäksi Tanskaa. Widberg vertasi tanska-
laisia ja venäläisiä Juudan kuningaskuntaa ympäröiviin valtakuntiin, jotka suunnittelivat toimillaan
Juudan tuhoa. Tämän vertauksen avulla hän kuitenkin kertoi, että vihollisten juonittelut Ruotsia

²⁸⁰ Laasonen 1991, 381.

²⁸¹ Laine 1996, 62; Ekedahl 1999, 74; Nygård 2005, 74–76; Tandefelt 2008, 300–301.

²⁸² Boberg 1967, 80–83.

kohtaan olivat turhia, ellei Jumala ollut päättänyt sallia Ruotsille vitsauksia.²⁸³ Nordinin mukaan Ruotsissa ei voitu puhua tanskalaisia vastaan puhua evankelisen opin puolustamisesta, vaan vapaudesta puhuttiin oikeudellisella tasolla.²⁸⁴ Aiemmin selitetyn mallin mukaisesti Ruotsissa ei kuitenkaan juuri tunnettu sympatiaa muita luterilaisia kohtaan. Oli tavallisempaa puhua erillisestä ruotsalaisesta uskonyhteisöstä, joka sulki ulkopuolelleen myös tanskalaiset.²⁸⁵ Widbergin saarnoissa Jumala siis oli sodassa ruotsalaisten puolella, eikä hän ollut mieltynyt luterilaista uskoa harjoittavaan Tanskaan. Tanskalaisten mahdollinen sotamenestys johtui tanskalaisten hurskauden sijaan ruotsalaisten syntisestä elämästä.

Oli tavallista puhua jo 1600-luvun suurvaltasodista alkaen Jumalan käyttävän ketä tahansa Ruotsin valtakunnan vihollista oman kostonsa välineenä, vaikka viholliset itsessään nähtiin jumalattomina.²⁸⁶ Widberg kertoi, etteivät israelilaiset olleet itsessään ylivoimaisia vihollisiinsa nähden. Heidän yllään ollut Jumalan siunaus toimi heidän suojanaan vihollisia vastaan. Vasta kun Jumala poisti siunauksen heidän yltään, viholliset pystyivät valloittamaan Israelin. Kun Widberg puhui Jerusalemin hävityksestä, hän kertoi kuinka jumalattomasti toimiva Rooman armeija oli kauhistus sekä Jumalan että juutalaisten silmissä. Widberg kuitenkin korosti, ettei roomalainen sotavoima voinut koskaan olla juutalaisille niin suuri kauhistus, kuin juutalaisten synnit olivat Jumalan silmissä. Tämän takia Jumala käytti roomalaisia kostavan kätensä välineenä.²⁸⁷

Vaikka Aurenius näki omissa saarnoissaan venäläiset samalla tavalla Jumalan rangaistuksen toteuttajana, hän korosti samanaikaisesti saarnoissaan toisaalta Ruotsin oman sotaväen toimintaa Jumalan armon välikappaleena. Hän katsoi ruotsalaisten sotamenestyksen johtuneen siitä, että Jumala oli toiminut Ruotsin armeijan kautta. Samoin Aurenius pyysi saarnoissaan Jumalaa kulkemaan jatkos-

²⁸³ LAG GSA v. 50: Fastlags-Söndag (22.2.) 1789, ”Ehuru hemliga anläggningar än dess omkringboende fiender kunna göra till det folkets skada och det rikets förderf: ehuru oförmodadt de än må fatta det beslut till at fiendte: angripå det Landet, så kunna de likväl aldrig vinna sin afsigt, så länge Härarnes Herre som bor i högden, icke finner för godt at låta deras anslag hafva framgång; utan så länge kan väl beslutas ett råd, man der varder intet af. Något sådant som härmed äger likhet hafva ock vi, både med häpnad och fögnad, nyligen fått erfara; med häpnad, då vi af fiendens anfall förmärkte hvad beslut som var fattat: men med fögnad, då vi sago, huru, genom Försynens nådiga styrelse, det beslutna rådet vardt om intet. Och Ock at här funnos någon betydlig mängd af sådane Guds utkorade vänner ibland oss, de der liksom Esaias få kunde stirra i bön och suckan för sina medbröder, at äfven framdeles alla fiendteliga råd och beslut, anfall och försök emot vårt älskade Fädernesland måtte på samma vis göras fruktlösa och varda om intet!” Kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan Jes. 8:10.

²⁸⁴ Nordin 2000, 165.

²⁸⁵ Ihalainen 2005, 298.

²⁸⁶ Widén 2002, 63.

²⁸⁷ LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788, kirjoittaja viittasi tekstissään profetioihin Jerusalemin tuhosta raamatunkohtien Dan. 9:26 ja Matt. 21:20 avulla. Ks. lisäksi Winton 2007, 207–208.

sakin Ruotsin sotaväen edellä ja auttamaan sitä saavuttamaan voiton vihollisista.²⁸⁸ Aurenin mukaan Ruotsin sotaväki toi menestyksekkäällä toiminnallaan kunniaa Jumalalle.²⁸⁹

Sotatilanne vaikutti saarnojen retoriikkaan. Lutherin ajatusten mukaan lähimmäisenrakkaus ei valikoinut kohdettaan. Kaikki ihmisten välinen rakkaus oli Jumalan lahjoittamaa. Koska ihminen oli itsessään kykenemätön tekemään lähimmäiselleen hyvää, kaikki lähimmäisille osoitettu rakkaus oli itse asiassa rakkautta ”vihollista” kohtaan. Ihmisen tuli siis aina rakastaa lähimmäistään, vaikkei tältä olisi voinut odottaa vastarakkautta.²⁹⁰ Tätä Widberg korosti juuri ennen sodan alkamista kesälä 1788 pitämässään saarnassa. Hänen mukaansa myös valtakunnan ulkopuoliset ihmiset ja toisuskoiset olivat kristityn lähimmäisiä. Kristityn tuli rakastaa myös vihamiehiään (*ovänner*) ja kiivaimpia vihollisiaan (*hätskaste fiender*) ihmisinä.²⁹¹ Samankaltaista retoriikkaa ruotsalaisen uskonyhteisön ulkopuolelle kohdistuvasta lähimmäisenrakkaudesta Widberg ei käyttänyt enää sodan aikana. Tämä korostaa sitä, kuinka myös luterilaisuuden keskeisimpiin oppirakenteisiin liittynyt saarnaretoriikka kiristyi sodan aikana poliittisista syistä.

Rauhan tultua vihollisesta käytetty retoriikka muuttui. Heidän pahaa olemustaan ei korostettu erityisesti enää Savossakaan. Sen sijaan Aurenin puhui neutraalisti saavutetusta rauhasta ”meidän Waldakundamme Naapurin Venäläisen kanssa”. Toisaalta saarnassa kiitettiin Jumalaa, joka oli vapahdannut kuninkaan, hänen veljensä ja koko sotaväen ”werisestä Saunasta, murhamiekasta, ja suuresta ahdistuksesta”, mikä viittaa siihen, etteivät sodan kauheudet olleet kuitenkaan unohtuneet aivan hetkessä.²⁹² Samoin Widberg puhui ainoastaan viileän ilmoitusluontoisesti Ruotsin ja Venäjän välille solmitusta rauhasta, mitä hän piti itsessään voittona ruotsalaisille. Hän korosti Jumalan suojanneen sekä kaupunkia että maan rajoja vihollisen hyökkäyksiltä. Tästä näkyi käsitys venäläisistä sodan aktiivisena hyökkääjänä ja Ruotsista puolustajana, mikä toimi osaltaan juuri käydyn sodan oikeuttajana. Saarnassaan Widberg muistutti varmimmaltakin tuntuvan maallisen rauhan olevan aina epävakaa. Tämä kuvastaa sitä, ettei hänenkään luottonsa venäläisiin ollut täysin varauksetonta.²⁹³ Saarnaajat eivät siis nähneet paluuta rauhanomaiseen yhteiseloon naapurivaltakunnan kanssa täysin kit-

²⁸⁸ KA KFB: *Concio Sacra et Simplificissima 2 Feria Navitatis Christi* (26.12.) 1788; KA KFB: *Concio Sacra et Simplificissima Die poenit: III:tia* (19.7.) Anno 1789; KA KFB: *Concio Sacra Die IVta poenitentia* (25.10.) Anno 1789; KA KFB: *Concio Sacra Die poenit: II:da* (2.5.) Anno MDCCXC. Ks. lisäksi Lenhammar 2000, 169.

²⁸⁹ KA KFB: *Concio Sacra Die IVta poenitentia* (25.10.) Anno 1789.

²⁹⁰ Raunio 2001, 293–294, 299; Gassman & Hendrix 2005, 200; Nordbäck 2009, 225.

²⁹¹ LAG GSA v. 51: 4. Sönd: e: Trinitat: (15.6.) 1788 & (27.6.) 1790.

²⁹² KA KFB: *Tacksägelse til Gud för den hugneliga freden* 1790.

²⁹³ LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790, “*På hvad sätt äre vi skyldige at ådagalägga vår glädje och tacksägelse för detta at Herren genom denne Freden har gjort både våra Stadsporter och Landsgränсор, fasta och säkra för fiendens hotande anfall?*”

kattomana, vaikkei heillä rauhan tultua ollutkaan erityistä tarvetta korostaa venäläisten arkkihollisuutta ja jumalattomuutta.

Ruotsalaisen yhteisön poissulkevuutta voidaan tarkastella myös sen avulla, miten saarnaajat suhtautuivat juutalaisiin. Sekä Aurenius että Widberg puhuivat usein kristityistä Jumalan uutena omaisuuskansana. Aurenius kertoi, että Jeesuksen tekemän uuden liiton myötä erityisen Jumalan kansan status oli siirtynyt juutalaisilta kristityille. Aurenius syytti juutalaisia siitä, että he torjuivat Jeesuksen ja hänen opetuksensa. Ainoastaan Jeesuksen vastaanottaneet juutalaiset saivat tulla Jumalan lapsiksi ja hänen armovaltakuntansa osallisuuteen. Näin juutalaiset menettivät erityisasemansa Jumalan silmissä.²⁹⁴ Sen sijaan kristityt olivat nyt Jumalan uusi elatuskansa (*fosterfolk*).²⁹⁵ Juutalaiset vangitsivat, tuomitsivat ja kiduttivat Jeesusta, vaikka Aurenius kertoi osan juutalaisista tehneen tämän tyhmyydessään tai tietämättömyydessään. Juutalaiset tappoivat Jumalan oman Pojan, mistä heidän päällään oli edelleen kirouksenomainen ”weren-wika”.²⁹⁶ Aurenius luokitteli juutalaiset tämän myötä samaan kategoriaan Pontius Pilatuksen ja pakanoiden kanssa, mikä teki juutalaisista Jumalan vihollisia.²⁹⁷

Sen sijaan Widberg ei ottanut saarnoissaan suoraa kantaa oman aikansa juutalaisten asemaan Jumalan silmissä. Sen sijaan kertoi, kuinka Vanhan testamentin aikaan ei-israelilaiset olivat Jumalalle vieraita samaan tapaan, kuin Widbergin omana aikana ilman Jumalaa ja Kristusta elävät olivat Jumalalle vieraita. Ihmisten oli mahdollista tulla ainoastaan Kristuksen kautta pyhiksi kansalaisiksi ja osaksi Jumalan perhettä (*helga namna medborgare och Guds husfolk*).²⁹⁸ Kristityt olivat nyt Jumalan omaisuuskansaa (*egendoms folk*), kuten juutalaiset olivat aikoinaan olleet. Widbergin mukaan kristityt olivat nyt myös oikeutettuja vielä suurempaan Jumalan siunaukseen, kuin juutalaiset olivat aikoinaan.²⁹⁹ Widberg toi saarnoissaan esille ainoastaan epäsuorasti oman aikansa juutalaisten aseman Jumalalle vieraina.

Kustavilaisen ajan uskontopoliittinen tilanne on saattanut vaikuttaa Aureniuksen ja Widbergin juutalaisista käyttämän kielen eroihin. Vuonna 1781 julkistettu toleranssiedikti laajensi valtakunnan

²⁹⁴ KA KFB: Dominica post Natalem Christi (25.12.) Anno 1789.

²⁹⁵ KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790; KA KFB: Concio Sacra Dominica XVII:ma Trinit: (26.9.) Anno 1790. Kirjoittaja siteerasi teksteissään raamatunkohtaa Ps. 95:7.

²⁹⁶ KA KFB: Concio Sacra Dom: Palmarum (28.3.) Anno 1790. Ks. lisäksi Ekedahl 1999, 134.

²⁹⁷ KA KFB: Concio Sacra et Simpliciss: Dom: 18. p: Trinit: (21.9.) 1788.

²⁹⁸ LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Ef. 2:19. Ks. lisäksi Lindberg 2006, 112.

²⁹⁹ LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788, ”*Mer än önskeligt vore det at icke tecken till samma ömkeliga förfall både i Religion och Christendom förmärktes ibland oss nu, som ibland Judarne då. Vi Christen kunne med skäl anse oss för Guds egendoms folk nu, liksom Judarne då. Och vi äre lyckelige ägare af samma Guds uppenbarade ord och himmelska lära som Judarne, och det både i långt ymnogare mått och klarare ljus än de.*” Omaisuuskansan käsitteestä säätyvallan ajan rukouspäiväjulistuksissa, ks. Östlund 2007, 182–183.

uskonnollista kenttää. Ulkomailta tulleille toisuskoisille kristityille sallittiin asumisen lisäksi uskonnollinen ja taloudellinen toiminta Ruotsissa. Toleranssiediktiä seurasi vuonna 1782 annettu ohjesääntö juutalaisten kohtelusta. Sen mukaisesti Göteborgista tuli yksi niistä valtakunnan kaupungeista, johon juutalaiset saivat muuttaa sekä harjoittaa uskontoaan ja tietyin rajoituksin elinkeinojaan. Göteborgin läheisyydessä sijaitsevalla Marstrandin saarella juutalaiset olivat puolestaan saaneet asua jo 1770-luvulla. Syyt näille asetuksille olivat uskonnon sijasta ennen kaikkea taloudelliset, mutta esimerkiksi Widbergin esimiehen, Göteborgin hiippakunnan piispa Johan Wingårdin tiedetään noudattaneen varsinkin toleranssiediktiä aktiivisesti hiippakunnassaan.³⁰⁰ Tämä on saattanut johtaa siihen, ettei esimerkiksi asumisoikeuden saaneista juutalaisista voinut välttämättä puhua saarnoissa enää jyrkän negatiiviseen sävyyn ainakaan Göteborgissa. Leppävirta oli puolestaan maalaisseurakunta pitkän matkan päässä valtakunnan suurista keskuksista, eikä juutalaisia asunut lähi- maillaakaan. Näin ollen ei ole ihme, että Aurenin teksteissä näkyi huomattavasti jyrkempi suhtautuminen juutalaisiin kuin kansainvälisessä ja Eurooppaan päin suuntautuneessa Göteborgissa, jossa Widberg oli joutunut opettelemaan yhteiseloa heidän kanssaan.

3.4 Hallitsijan yhdistämä valtakunta

Pappien saarnoista voidaan hahmottaa heidän käsityksensä valtakunnasta ja sen rakenteesta. Varhaismodernilla ajalla oli yleistä hakea malli valtiokäsityksille Vanhasta testamentista. Kirkkokansatunsi raamatulliset metaforat, joten papiston oli helppo käyttää niitä. Varhaismodernin ajan retorikassa vertauksia ja vastaavuutta pidettiin tehokkaina, minkä myötä oman kansan vertaaminen raamatulliseen esimerkkiin nähtiin kuulijoiden kannalta ymmärrettävimpänä opetusmuotona. Toisaalta valtion käsitteellistämiseen ei ollut vielä 1700-luvulla muita todellisia vaihtoehtoja kuin Vanhan testamentin Israel. Myös tämä selittää osaltaan sen laajaa käyttöä. Vanhan testamentin antama kuva valtiosta oli huomattavasti selkeämpi kuin Uudessa testamentissa, jossa kansallinen retoriikka oli kokonaisuudessaan ongelmallisempaa. Vertauksia varhaiskristillisiin valtiokäsityksiin käytettiin saarnoissa harvemmin.³⁰¹

Aikansa oppineistona papisto tunsi myös Roomasta löytyvät vertailukohtat omalle valtakunnalle ja patriotismille, sillä roomalaisella kirjallisuudella oli 1700-luvun Ruotsissa merkittävä rooli koulu-

³⁰⁰ Granberg 1998, 81, 84–87; Lenhammar 2000, 147, 158.

³⁰¹ Ihalainen 2005, 88–89, 148.

tuksessa. Antiikin klassikoiden vaikutus näkyi jonkin verran myös ajan postilloissa, mistä se saattoi siirtyä ainakin jossain määrin myös tavallisen kansan korviin, vaikkei se tiennyt kyseisten ajatusten taustasta sen enempää.³⁰² Tavalliselle kansalle Raamatun kertomuksista tuttu Israel oli kuitenkin huomattavasti Roomaa tehokkaampi vertailukohta, minkä johdosta myöskään Aureniuksen tai Widbergin saarnoissa ei ollut viittauksia klassikoihin. Vanhan testamentin Israelin liittyi myös Jumalan aktiivinen toiminta. Tämän johdosta Israelin esimerkki on toiminut huomattavasti parempana käsitteellistäjänä oman valtakunnan tilanteeseen, kuten luvussa 3.1 on osoitettu.

Valtakunnan (*rike*) käsitteellä korostettiin alueiden kuulumista yhteisen hallitsijan käskyvallan piiriin, vaikka ajan kuluessa valtakunnan käsite ei välttämättä enää samalla tavalla assosioitunutkaan kuninkaan henkilökohtaiseen persoonaan kuin 1500-luvulla. 1600-luvulla valtakunnalla tarkoitettiin kuitenkin ainoastaan emämaan aluetta, kun taas valloitusmaat olivat erillinen osa valtakuntaa. Suomen käsitettiin yleensä kuuluvan varsinaiseen emämaahan, vaikka ajoittain siitä myös puhuttiin valloitusmaiden tavoin provinssina. Koska valtakunnan käsite viittasi sekä tiettyyn maantieteelliseen alueeseen että sitä yhdistävään hallitsijaan, sitä käytettiin usein virallisissa asiakirjoissa. Esimerkiksi poliittisissa traktaateissa sitä käytettiin kuitenkin harvemmin.³⁰³ Valtakunnan käsitteellä oli kuitenkin maalliseen hallitsijaan viittaava vivahteensa vielä 1700-luvulla, ja tietyissä asiayhteyksissä se yhdistettiin vahvemmin hallitsijaan. Saarnojen kaltaisissa teologisissa aineistoissa jatkuvat viittaukset taivaalliseen valtakuntaan viittasivat Jumalan hallintavaltaan, jolloin maallisesta valtakunnasta puhuminen herätti regimenttiopin mukaisesti mielikuvan sitä hallitsevasta maallisesta esivallasta.

Valtakunnan käsite näkyi saarnoissa monessa eri yhteydessä. Maailmaa hahmotellessaan Aurenius ja Widberg puhuivat luonnon valtakunnasta (*naturens rike*), minkä keskuudessa Jumala toimi luomistyönsä kautta.³⁰⁴ Ennen kaikkea valtakunnan käsitettä käytettiin kuitenkin silloin, kun puhuttiin Jumalan taivaallisesta valtakunnasta, kuten luvussa 2.1 on esitelty. Widberg erotti taivaallisen ja maallisen valtakunnan toisistaan esimerkiksi puhumalla hengellisestä valtakunnasta (*andelige rike*) ja maallisesta valtakunnasta (*borgerliga rike*).³⁰⁵ Käsitteellä *borgerliga rike* tarkoitettiin nimenomaan maallista valtiota, mikä oli Jeesuksen hallitseman armon valtakunnan sijaan maallisen hallitsijan johtama yhteiskunta. Käsite juonsi juurensa latinan *societas civilis* –käsitteestä, missä korostui yhteisöllisyyden lisäksi vapauden saavuttaminen, kun kansa luovutti hallintavallan esivallalle. Tämä

³⁰² Lindroth 1981, 197, 208; Nordin 2000, 154–155; Ihalainen 2009, 255; Laine E. M. & Laine T. 2010, 302–304.

³⁰³ Nordin 2000, 42–43, 45, 268–269; Saastamoinen 2003, 21.

³⁰⁴ KA KFB: [...]nnit (1.1.) Anno 1789; LAG GSA v. 54: Helg: Tre-Enigh: Dag (18.5.) 1788 & (30.5.) 1790. Widberg jakoi luonnon valtakunnan vielä erikseen kivien-, eläinten- ja kasvien valtakuntiin (*sten-, djur- och växt-rike*), kuten ajan luonnontieteissä oli tapana tehdä, ks. esim. Lindroth 1981, 31–66.

³⁰⁵ LAG GSA v. 50: Fastlags-Söndag (22.2.) 1789.

korostui erityisesti säätyvallan ajalla keskeisenä osana poliittista järjestystä.³⁰⁶ Maallisen esivallan rooli oli Widbergille tärkeä osa valtakuntaa, mitä hän korosti puhumalla erikseen maallisen esivallan hallitsemasta valtakunnasta (*Jordiska Öfverhets Rike*) kontrastina Jumalan hallitsemalle hengelliselle valtakunnalle.³⁰⁷ Kun saarnoissa puhuttiin maallisista valtakunnista, käsitettä käytettiin tarkoittamaan kaikkia valtakuntia, vaikka saarnoissa puhuttiinkin lähinnä Ruotsin valtakunnasta. Käsitettä käytettäessä Ruotsin valtakunnan sisäisiä alueita ei eritelty millään tavalla, jolloin sillä tarkoitettiin sekä Aureniuksen että Widbergin saarnoissa yleisesti valtakunnan kaikkia, saman esivallan hallintoon kuuluneita osia.³⁰⁸

Ruotsin valtakunta oli monesta erilaisesta osasta koostuva, kulttuurisesti ja etnisesti kirjavasta väestöstä muodostuva konglomeraattivaltio ajan eurooppalaisten valtioiden tapaan. Tämä korostui erityisesti 1600-luvun aikana, kun valloitusmaita liitettiin osaksi Ruotsia.³⁰⁹ Toisaalta varsinkin suurvalta-ajan päättymisen jälkeen Ruotsin valtakunta oli sisäisistä eroistaan huolimatta poikkeuksellinen homogeeninen valtio Euroopan mittakaavassa. Valtakunta oli hyvin yhtenäinen uskonnon, oikeusjärjestelmän, talouden ja kielen osalta, vaikka Suomen alueen rahvas erosikin kielensä puolesta valtakunnan länsipuolen väestöstä. Useilla muilla tuon ajan Euroopan valtioilla ei ollut sisäisesti muuta yhteistä kuin hallitsija. Myös Ruotsissa hallitsija yhdisti asukkaita uskonnon tavoin, eikä kansallista identiteettiä nähty itsessään erityisen merkityksellisenä asiana.³¹⁰ Valtakuntaan liitetyjä alueita pyrittiin kuitenkin sitomaan myös mentaalisesti emämaahan, mikä näkyi esimerkiksi 1600-luvulla, kun Skoonea ruotsalaistettiin. Papistolla oli merkittävä rooli näissä ruotsalaistamisprosesseissa.³¹¹ Widberg yhdisti valtakunnan käsitteeseen koko valtakunnan alueella asuneen etnisen kansan (*folkslag*), joten hänen ajattelustaan valtakunnan käsitteeseen liittyi ainakin jossain määrin myös etninen kansallisuus.³¹² Aureniuksen saarnoissa ei puhuttu samaan tapaan etnisesti yhtenäisestä valtakunnan väestöstä, mikä kielii valtakunnan suomalaisten ja ruotsalaisten asukkaiden välisiin eroihin liittyneistä käsityksistä.

Luterilaisessa Ruotsissa oli Kustaa Vaasan ajoista saakka yleistä korostaa hallitsijan valtaa. Kustaa III:n aikana tämän kaltainen retoriikka lisääntyi entisestään.³¹³ Valtion käsite personoitiin saarnoissa

³⁰⁶ Nordin 2000, 328; Lindberg 2006, 71–74.

³⁰⁷ LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790.

³⁰⁸ Esim. LAG GSA v. 51: 4. Sönd: e: Trinitat: (15.6.) 1788 & (27.6.) 1790; KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788.

³⁰⁹ Gustafsson 2008, 62–73.

³¹⁰ Karonen 2008, 333; Forssberg 2005, 269–270; Nygård 2005, 31, 121.

³¹¹ Bogren 1937, 319–322; Nordin 2000, 72.

³¹² LAG GSA v. 54: Then 1ste Acten (16.2.) 1790, ” – af de många och svåre straffdomar hvarmed Han för syndens skull har hemsökt både hela Riken, hela folkslag, stora Städer och många enskilde människor – ”.

³¹³ Ihalainen 2005, 361.

vahvasti hallitsijan vallan ympärille. Widberg yhdisti kuninkaan ja valtakunnan sanapariksi, samalla tavoin kuin hän yhdisti isänmaan yleisemmällä tasolla maallisen esivallan hallintoon.³¹⁴ Valtakunnan käsitteellä ja valtakuntaa hallitsevalla kuninkaalla oli selkeä yhtäläisyys, jolloin Widberg yhdisti nämä instituutiot suoraan toisiinsa liittyviksi. Widberg käsitti ruotsalaisuuden muodostuvan ennen kaikkea sitä yhdistävästä hallitsijasta, jolloin valtakunnan väestön sisäiset erot olivat merkityksettömiä seikkoja.

Aureniuksen saarnoissa valtakunnan käsitteelle annettiin poliittisen yhteisön vivahde kertomalla juuri solmitun rauhan teemaan sopivasti, että rukous tuo "siunauxen maahan ja rauhan Waldakundaan".³¹⁵ Siunaus maalle viittasi selkeämmin valtakunnan asukkaiden onnelliseen elämään. Valtakunnan rauhalla oli tässä tapauksessa puolestaan selkeämpi yhteys Ruotsin poliittiseen tilanteeseen. Valtakunnan käsitteellä viitattiin siis selkeästi valtakunnan asukkaita yhdistävään instituutioon, joka nähtiin ennen kaikkea poliittisena toimijana. Samassa saarnassa Aurenius yhdisti valtakunnan käsitteen Vanhan testamentin Israelissa kuninkaan käskyvaltaan. Aurenius liitti käsitteen vahvasti kuningas Hiskian poliittiseen toimintaan kertomalla, kuinka Hiskia käski koko Juudan valtakunnan asukkaita kokoontumaan pääsiäisen viettoon ja lepyttämään näin Jumalan vihan.³¹⁶ Alamaisten muodostama kokonaisuus oli siis kansa, mutta valtakunta liittyi hallitsijan valtaan ja toimintaan.

Kriisitilanteen aikana keskeinen valtakunnan hyvinvoinnin turvaaja oli Ruotsin sotaväki, jonka tehtävänä oli Aureniuksen mukaan "urhollisesti sotia Waldakunnan warjeluxexi ja suojeluxexi vihollisen päällekkarkamisia vastaan". Sotaväki oli merkittävä yhteiskunnallinen instituutio, jonka lojaalisuus oli tärkeää. Aurenius rukoili Jumalaa, että tämä estäisi "heidän [sotaväen] ja heidän Päämiestens seasa kaicki petolliset neuwot vihollisen kansa Kuningasta ja Waldakunda vastaan".³¹⁷ Aurenius viittasi saarnassaan suoraan Anjalan liittoon, minkä hän näki kapinaksi sekä kuningasta että valtakuntaa vastaan. Sodan aikana tätä näkökohtaa korostettiin muissakin yhteyksissä vielä pitkään sen jälkeen, kun Anjalan liitto kuivui kokoon syksyn 1788 aikana.³¹⁸ Separatismiin osallistuneet tahot puolestaan näkivät kuninkaan rikkoneen hallitsijanvalansa, jossa hän lupasi taata yhteiskunnan hyvinvoinnin, ja sotineen itse toiminnallaan johtamaansa valtakuntaa vastaan. Separatistitkaan eivät kuitenkaan kyseenalaistaneet kuninkaan asemaa valtion päänä.³¹⁹ Kuninkaan toimia kritisoinut reto-

³¹⁴ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788, "Herre du all välsignelses ursprung och uphof, välsigna nådigt både Konung och Rike, både Öfverhet och Fädernesland!"

³¹⁵ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790. Papiston käyttämästä retoriikasta kolmikymmenvuotisen sodan jälkeen, ks. Laine 1996, 69.

³¹⁶ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunlukuun 2. Aik. 30.

³¹⁷ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenitentia (25.10.) Anno 1789. Myös hattujen sodan aikaisissa saarnoissa käytettiin samankaltaista retoriikkaa liittyen sotaväen toimintaan valtakunnan ja kuninkaan puolesta, Laine 1996, 133–134.

³¹⁸ Boberg 1967, 54–55; Reuterswärd 2001, 253.

³¹⁹ Wolff 2008, 99–101, 108, 113.

riikka oli kuitenkin sodan aikana vähäistä valtakunnassa ja varsinkin sen vahvasti kuningasmielisen papiston keskuudessa.³²⁰

Valtakunnan menestys oli siis kriisitilanteen aikana pitkälti kiinni sotaväen toiminnasta. Saarnoissaan Aurenius esitti pelon sotaväen kääntymisestä kuningasta ja valtakuntaa vastaan. Instituutiona sotaväki nähtiin siis kaksiteräiseksi miekaksi. Anjalan liittokirje vaikutti mielipiteisiin myös Savossa, minkä johdosta sotsväeltä perättiin uskollisuutta ja hallitsijalle. Hallitsijaa vastaan kääntyminen nähtiin teokraattisen ajattelutavan mukaisesti kääntymisenä koko valtakuntaa vastaan. Tämä korostaa, kuinka valtakunnan käsite sidottiin nimenomaan sitä hallitsevaan kuninkaaseen ja hänelle osoitettavaan uskollisuuteen.

Vaikka maallinen valtakunta yhdistettiin kuninkaaseen, oli valtakunta viime kädessä riippuvainen Jumalan siunauksesta. Maallinen regimentti oli alisteinen taivaalliselle hallitsijalle. 1700-luvun lopulla Ruotsissa korostettiin usein Jumalan vaikutusta Ruotsin valtakunnan taloudelliseen ja poliittiseen elämään.³²¹ Aurenius ja Widberg eivät kuitenkaan ottaneet saarnoissaan juuri kantaa Jumalan toimintaan valtakunnan taloudellisessa ja poliittisessä elämässä. Jumalan toiminnan alaisena poliittisena yhteisönä valtakunta tuli näkyviin saarnoissa lähinnä silloin, kun puhuttiin sen kohtaamasta rangaistuksesta. Esimerkiksi Widberg korosti surkean maan ja valtakunnan (*vårt arma land och rike*) kohtaloa Jumalan rankaisevan käden alla.³²²

Rauhanteon jälkeen Aurenius ja Widberg näkivät Jumalan suojelleen valtakuntaa sodan aikana. Widbergin saarnassa Jumalan rankaiseva käsi oli muuttunut koko sodan ajan jatkuneeksi Jumalan suojelukseksi ja varjelukseksi.³²³ Aurenius puolestaan kehotti kuulijoitaan kiittämään Jumalaa, joka oli ”saattanut rauhan Waldakundam ääriin”.³²⁴ Valtakunnassa järjestettyjen sodanaikaisten ja sodanjälkeisten kiitosjumalanpalvelusten tarkoituksena oli kiittää Jumalaa sotamenestyksestä, mutta samalla kyseisten tapahtumien avulla vahvistettiin kuninkaan ja maallisen esivallan asemaa alamaisten silmissä. Niiden avulla hallitsija pystyi säilyttämään uskottavuutensa alamaistensa silmissä ja näyttämään, kuinka Jumala on sekä hänen että valtakunnan puolella vaikeina aikoina.³²⁵ Valtakunnan sotaan johtaneita syntejä ei enää korostettu Aureniuksen ja Widbergin kiitosjumalanpalvelusten

³²⁰ Suolahti 1925, 533–538; Boberg 1967, 64; Bregnsbo & Ihalainen 2011, 112.

³²¹ Malmstedt 1994, 206; Alm 2002, 166; Ihalainen 2005, 231, 233.

³²² LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (25.10.) 1789.

³²³ LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790, “– – då vill och skall Herren bekröna oss med all välsignelse och lycksalighet, då skall det vara Hans lust at göra oss godt och som en ömsind Fader hafva ständig omvårdnad om hela vårt Rike – –”.

³²⁴ KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga Freden 1790.

³²⁵ Tandefelt 2008, 277–278, 283, 286.

saarnoissa. Jumala oli toiminnallaan estänyt valtakuntaa tuhoutumasta. Hän oli siis mieltynyt sitä hallitsevaan kuninkaaseen ja esivaltaan, joihin valtakunnan käsite linkittyi saarnoissa keskeisesti.

1700-luvun poliittisessa kulttuurissa kansallisten lojaliteettien ilmaukset eivät olleet yksiselitteisiä. On esitetty, että identiteetti muodostui tuon ajan monikerroksisessa yhteiskunnassa monesta muustakin kuin vain kansallisesta ajattelusta. Eri tapauksissa korostettiin identiteetin valtakunnallista, kansallista, alueellista, paikallista tai säätyisidonnaista tasoa. Myös poliittisessa keskustelussa viitattiin siihen yhteisöön, mikä oli kyseisessä tilanteessa tarkoituksenmukaisinta. Vaikka kaikki olivat Ruotsin kruunun alamaisia, valtakunnan sisällä oli erilaisia alueellisia ja kielellisiä yhteisöjä, joihin ihmiset kuuluivat. Näin esimerkiksi suomalaisten yhteenkuuluvuus oli osin retorinen väline, jolla pyrittiin ajamaan tiettyyn ryhmään kuuluvien etua. Samalla tavalla ihmiset korostivat kuulumistaan maallisen hallitsijan vallan alle, vaikkeivät olisikaan pystyneet samaistamaan itseään valtakunnan länsiosan asukkaisiin.³²⁶ Ihmiset siis korostivat olevansa Ruotsin valtakunnan hallitsijan alamaisia, vaikka he eivät olisi tunteneetkaan itseään ruotsalaisiksi.

Valtakuntaa pienemmistä alueellisista kokonaisuuksista käytettiin maan (*land*) käsitettä, jolla oli valtakuntaa pienempi poliittinen merkitys. Sillä tarkoitettiin käytännössä samaa asiaa kuin kansakunnalla, jolloin se merkitsi valtakunnan yhden kulttuurillisen alueen asukkaita. Näin Suomesta puhuttiin usein maana sekä virallisissa että arkipäiväisissä yhteyksissä. Samalla tavalla myös Ruotsista voitiin joissain yhteyksissä puhua jotakuinkin nykyisen Ruotsin alueen kokoisena maana koko valtakunnan aluetta tarkoittavan merkityksen sijaan. Useissa yhteyksissä maan sijasta käytettiin maakunnan (*landskap*) tai sen synonyymien provinssin (*provins*) käsitteitä. Varhaismodernilla ajalla kyseisillä käsitteillä tarkoitettiin joko yksittäistä maakuntaa tai lääniä. Vaihtoehtoisesti niillä voitiin erottaa valloitusmaat valtakunnan muista alueista. Suomen käsitettiin kuuluvan emämaahan eli valtakuntaan, mutta varhaismodernilla ajalla Suomesta käytettiin joissain yhteyksissä myös provinssiin viittaavaa käsitettä.³²⁷ Tutkimissani saarnoissa käytettiin maan ja maakunnan käsitteitä, mutta provinseista ei sen sijaan puhuttu kertaakaan.

Widberg käytti maan käsitettä useassa saarnassaan ja tarkoitti sillä Ruotsin valtakunnan aluetta. Hän kuitenkin tarkoitti valtakunnan aluetta ennemminkin maantieteellisesti, jolloin käsitteen poliittinen vivahde oli hieman pienempi.³²⁸ Käsite ei kuitenkaan ollut tuolla ajalla epäpoliittinen. Tämä kävi ilmi Aurenin saarnoista, joissa hän puhui maasta usein yhdessä kansan käsitteen kanssa. Tätä

³²⁶ Nordin 2000, 285; Saastamoinen 2003, 20; Nurmiainen 2009, 208–209; Rähä 2012, 218–221.

³²⁷ Nordin 2000, 43–44, 280–281.

³²⁸ Esim. LAG GSA v. 53: Mar: Bebod: Dag (25.3.) 1789, “*Och helt vist är äfven detta at göra böner och förböner för sin Konung och sitt lands Öfverhet –*”.

käsiteparia käytettiin Joachim Östlundin tutkimusten mukaan paljon varsinkin säätyvallan ajan rukouspäiväjulistuksissa. Käsiteparin vanhakantainen uskonnollinen merkitys sen jäsenten välisestä poliittisesta ja moraalisesta siteestä korostui myös kustavilaisen ajan rukouspäiväjulistuksissa.³²⁹ Aurenius käytti omissa saarnoissaan maan käsitettä hieman eri tavalla kuin Widberg, mihin palataan seuraavassa alaluvussa.

Vuoden 1776 suomenkielisessä Bibliassa maakunta toimi ikään kuin maan synonyymina. Sillä voitiin tilanteesta riippuen tarkoittaa kokonaisen valtakunnan alueeseen viittaavaa aluetta tai vaihtoehtoisesti yksittäistä, pienempää maantieteellistä aluetta. Maakunnan käsite oli siis melko venyvä ajan uskonnollisessa kielessä. Kaarle XII:n ruotsinkielisessä Raamatussa näissä kohdissa puolestaan käytettiin yleensä maan (*land*) käsitettä.³³⁰ Näin myöskään Widberg ei juuri viljellyt saarnoissaan maakunnan käsitettä. Hän käytti maakunnan käsitettä ainoastaan kerran, kun hän puhui Vanhan testamentin Israelista ja vertasi sen kohtaloa muihin alueisiin ja heimoihin.³³¹ Maakunnan käsite tarkoitti hänen ajattelussaan tietyn, yhtenäiseksi ymmärretyn kansanryhmän tai heimon asuinalueita.

Aurenius puolestaan käytti saarnoissaan useammin maakunnan käsitettä. Hän ei suoraan eritellyt rajoja käsitteellä tarkoitamalleen alueelle, mutta asiayhteyksistä voidaan kuitenkin tehdä johtopäätöksiä. Hän kertoi eräässä saarnassaan, kuinka ”sentähden witsa Jla maakunda monilla rasiutuxilla” ja totesi myöhemmin, kuinka ”Sota on nyt Suomen maalla”. Maakunta tarkoitti hänen saarnoissaan Suomen aluetta kokonaisuudessaan.³³² Hän käytti maakunnan käsitettä myös Jerusalemin hävityksen aikaisesta Israelin alueesta, jolloin Israel merkitsi valtakunnan sijaan roomalaista provinssia.³³³ Aurenius ymmärsi maakunnan käsitteen, Widbergin tavoin, yhtenäiseksi ymmärretyn kansanryhmän asuinalueeksi. Aurenius näki suomalaiset israelilaisten tavoin etnisesti yhtenäisenä kansanryhmänä. Sen sijaan suomalaisten ja ruotsalaisten välillä oli ero. Myös tähän asiaan perehdytään seuraavassa alaluvussa.

Paikallisyhteisö näkyi saarnoissa ennen kaikkea oman seurakunnan ja paikallisyhteisön asukkaille kohdistettuina rukouksina ja kehotuksina. Aurenius kehotti monessa saarnassaan nimeltä mainiten Leppävirran seurakunnan jäseniä parannuksentekoon, jolloin hän korosti erityisesti pitäjän ihmisistä koostunutta, rajattua paikallisyhteisöä.³³⁴ Widberg toi samaan tapaan esille Göteborgin kaupungin ja

³²⁹ Esim. KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790. Ks. lisäksi Östlund 2007, 183, 189.

³³⁰ Ks. Raamatusta esim. Est. 3:12–14 sekä Saarn. 10:16–17.

³³¹ LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788, ”Så gick det med Jerusalem, och Judalandet; så har det gått med flere andra landskap och folkslag både förut och sedan.”

³³² KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789.

³³³ Esim. KA KFB: Concio Sacra Dominica 10:ma Trinit: (8.8.) Anno 1790.

³³⁴ Esim. KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789; KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga freden 1790.

sitä ympäröivän maaseudun asukkaat, joille hän pyysi erikseen Jumalalta siunausta koko valtakunnan alueen ohessa.³³⁵ Käyttäessään jo aiemmin käsiteltyä Jerusalemin käsitettä Göteborgista tuli Widbergin saarnoista esille kaupunkiyhteisö erityisessä uskonnollis-poliittisessa mielessä.³³⁶ Ruotsalainen Siion koostui Jumalan valituista, joita Jumala katsoi kollektiivisesti ja jotka olivat sekä hänen rankaisevan että suojelevan kätensä alla. Samaan asiaan viitanneen käsitteen käyttäminen yksittäisestä kaupungista teki siitä rajatun yhteisön, joka erottui omana paikallisyhteisönään myös Jumalan silmissä ja johon sisältyi käsitys keskinäisestä yhteenkuuluvuudesta.

3.5 Suomi ja valtakunta

1700-luvun oli tavallista puhua erikseen Ruotsista ja Suomesta sekä yleisessä puhetavassa että virallisissa kirjoituksissa ja kuninkaallisissa käskyissä. Ruotsi ja Suomi ymmärrettiin kahdeksi eri alueeksi valtakunnan sisällä. Käsitteet eivät olleet toisaalta täysin vakiintuneita. Joissain yhteyksissä Ruotsilla voitiin tarkoittaa koko valtakuntaa, mutta joissain yhteyksissä ainoastaan valtakunnan läntistä osaa. Suomella voitiin puolestaan tarkoittaa joko pelkästään Varsinais-Suomen aluetta tai koko valtakunnan itäosaa. 1700-luvulla Suomella tarkoitettiin kuitenkin lähestulkoon aina jälkimmäistä. Suomi mainittiin erikseen myös ajan rukouspäiväjulistuksissa, minkä johdosta käsitteen käyttö oli luontevaa myös ajan saarnoissa. Rukouspäiväjulistuksissa Suomesta saatettiin puhua myös suuriruhtinaskuntana, mitä Aurenius ei kuitenkaan tehnyt saarnoissaan.³³⁷

Suomalaisuus määriteltiin varhaismodernilla ajalla yleensä kulttuurin perusteella ja ennen kaikkea suomenkielisyyden kautta. Suomessa asuneet ruotsinkieliset käsitettiin yleensä ruotsalaisiksi. Suomessa syntyneiden oletettiin yleensä automaattisesti myös osaavan suomen kieltä, minkä takia Suomessa syntyneitä kutsuttiin suomalaisiksi. Erityisesti puhuttu kieli teki siis eron valtakunnanosien välille, mutta poliittisesti ja sosiaalisesti Suomen alue oli yhtenäinen Ruotsin kanssa. Vaikka Suomen alue joutui 1700-luvun aikana kärsimään valtakunnan kieli- ja turvallisuuspolitiikan vuoksi, voidaan Ruotsin ja Suomen suhteen katsoa silti toimineen suhteellisen kitkattomasti. Ajan ajatteluvan mukaisesti ei toisaalta nähty mitään syytäkään sortaa jotain valtakunnan kansanryhmää heidän etnisyytensä takia.³³⁸ Itse asiassa Venäjän uhan takia Suomen alueeseen kiinnitettiin Ruotsissa

³³⁵ LAG GSA v. 50: Nyårs-dag (1.1.) 1790.

³³⁶ LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790.

³³⁷ Nordin 2000, 45–46, 279–280; Villstrand 2009, 36–37, 241–245.

³³⁸ Nordin 2000, 282–283, 325, 327.

1700-luvun aikana entistä enemmän huomiota. Suomen aluetta kehitettiin merkittävästi eri elämänalueilla ja pyrittiin näin sitomaan entistä tehokkaammin Ruotsiin.³³⁹ Suomi nähtiin tärkeänä osana valtakuntaa ja erityisesti sen sotilaallista puolustamista.³⁴⁰

Widberg ei erotellut omissa saarnoissaan valtakuntaa koostuvaksi eri osista. Ruotsin puolella tähän ei ole luultavasti ollut erityistä tarvetta, sillä sen sijaan saarnoissa korostettiin valtakunnan alueen kuulumista kuninkaan valtaan. Aurenius toi saarnoissaan Suomen esiin omana, valtakunnan sisäisenä alueena. Hänen saarnoissaan maakunnan käsite yhdistyi meneillään olevan sodan vuoksi vahvasti Suomen alueen kohtaamiin vaikeuksiin ja kärsimyksiin. Vaikka Aurenius puhui saarnoissaan koko valtakunnan ihmisten synneistä, hän korosti joissain kohdin myös nimenomaan Suomen alueen ihmisten syntistä elämää ja siitä seurannutta rangaistusta.³⁴¹ Aurenius toi esille myös sen, kuinka erityisesti Suomen rajaseudut olivat joutuneet kärsimään. Hän näki, että rajapitäjien kärsimykset olivat paikallisille rangaistus ja Leppävirran kaltaisille, toistaiseksi sotatoimilta säästyneille seuduille varoitus. Tässä yhteydessä hän korosti koko kansan eläneen syntistä elämää, minkä tähden kuitenkin vain osa kansasta oli joutunut toistaiseksi kärsimään.³⁴² Toisaalta rajaseudulla asuneiden ihmisten joukossa oli hurskaita yksilöitä, jotka olivat joutuneet kärsimään kanssaveljiensä tekojen tähden.³⁴³ Jumalan antaman maallisen rangaistuksen voimakkuus ei siis perustunut kaikkien ihmisten kohdalla heidän henkilökohtaisiin tekoihinsa.

Kun leppävirtalaisia kehoitettiin parannuksentekoon yksittäisenä seurakuntana, saarnoissa tuotiin kuitenkin esille heidän syntisyytensä vain osana laajemman, Suomen tai valtakunnan väestön syntisyyttä. Samalla tavalla silloin kun Aurenius korosti suomalaisten syntistä elämää, hän ei välttämättä erottanut sitä koko valtakunnan syntisestä elämästä. Kyse saattoi olla edellisen tapaisesta rangaistuksesta suomalaisille ja varoituksesta muulle valtakunnalle. Suomalaiset eivät siis välttämättä eläneet syntisemmin kuin muutkaan valtakunnan asukkaat. Koska Suomi joutui kuitenkin kärsimään sodan vitsauksista muita alueita enemmän, Aurenius näki luultavasti oleelliseksi ja luontevaksi ko-

³³⁹ Alm 2002, 110–111, 115–116; Tandefelt 2008, 146–148, 167–170.

³⁴⁰ Nordin 2000, 270; Karonen 2008, 395–398; Villstrand 2009, 235–237.

³⁴¹ Esim. KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788; KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789; KA KFB: Dominica XIII. Trinit: (29.8.) Anno 1790.

³⁴² KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789, joko Aurenius tai Bergh on jostain syystä yliviivannut kyseisen kohdan, joten varmuudella ei voida sanoa, onko tämä tekstinosa lopulta päätynyt leppävirtalaisten korviin. Leppävirran alue oli syksyyn 1789 mennessä joutunut kuitenkin kärsimään sotatoimien sijaan nälästä ja taudeista, joista Aurenius ei kuitenkaan tässä yhteydessä puhunut, Hovi 1988, 162.

³⁴³ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790. Isovihän jälkeisinä aikoina juuri tämänkaltaisen ajattelun takia Suomen alueella alettiin korostaa enenevässä määrin ihmisen yksilöllistä uskoa. Ihmiset alkoivat turhautua ajatukseen, jonka mukaisesti kollektiivinen rangaistus kohtasi sekä jumalattomia että hurskaita yksilöitä heidän omista teoistaan riippumatta. Muutos pois kollektiivisuutta korostaneista käsityksistä tapahtui paikallisyhteisöissä kuitenkin hyvin hitaasti, Juva 1955, 174–176.

rosta erityisesti valtakunnan itäisen puoliskon ihmisten syntistä elämää sekä sen vuoksi juuri heidän ylleen tullutta rangaistusta.

”Suomen maasta” puhuttiin Aurenituksen saarnoissa vain muutamassa kohdassa yksittäin ilman Ruotsia. Tällöinkin sanavalintaa käytettiin pääasiassa sen takia, sodan kärsimysten nähtiin rajoittuneen Suomen alueelle.³⁴⁴ Aurenitus mainitsi kerran myös ”Sawo-Suomen” alueen ja tarkoitti sillä ilmeisesti rajatummin Itä-Suomen sotatoimialueita, jonne kuningas oli saapunut johtamaan sotaväkeä.³⁴⁵ Sen sijaan saarnoissa puhuttiin yleisesti ”Suomen ja Ruotsin maasta”. Sanaparilla pyrittiin korostamaan Jumalan toimintaa koko Ruotsin valtakunnassa, jolloin korostui valtakunnan ja sen asukkaiden kollektiivisuus. Jumala siis näki koko valtakunnan alueen yhtenäisenä yhteisönä, vaikka saarnoista nousikin ajoittain esille nimenomaan suomalaisten syntinen elämä.³⁴⁶ Kansallisuus muodostui Aurenituksen saarnoissa useasta kerroksesta. Paikallistasolla leppävirtaiset nähtiin suomalaisina, mikä yhdisti heidät Suomen alueeseen. Käsitös suomalaisuudesta ei kuitenkaan sulkenut pois sitä, että valtakunta oli kokonaisuus, johon myös leppävirtalaiset kuuluvat:

”Sentähden O maa! O kansa! te ihmiset täsäkin suruisesa Suomen maasa, peljätkät Herra, peljätkät Herra, ja älkät unhottako Hänen töitäns. Tulkat Hänen eteens, tulkat tekin tämän Seurakunnan jäsenet, te rackat sanan kuuliat suuresa kokoukses, Ach! tulkat Herran eteen, rukous- ja kijos-veisulla edes tänä vijmeisenä Rukous- ja kijos-päivänä. Ehkä Hän vitsa ja kuritta meitä, nijn Hän myös yhtä hyvin sen alla on tehnyt ja teke meille paljon hyvä.”³⁴⁷

Aurenitus puhui rajapitäjien ihmisistä leppävirtalaisten veljinä, mikä korosti alueellisen yhteenkuuluvuuden lisäksi tunnetta väestöllisestä yhteenkuuluvuudesta.³⁴⁸ Aurenituksen käsityksissä suomalaisuus ei ollut myöskään sidoksissa valtakunnan silloisiin rajoihin. Aurenitus rukoili, että Jumala antaisi ”meidän sotaasemme kautta Sinun kunnias tulla edesautetuxi, ja meidän maamme warjeluxi

³⁴⁴ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788; KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789; KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789.

³⁴⁵ KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC. Tämänäyttypisiä ilmauksia käytettiin varhaismodernilla ajalla muulloinkin korostamaan henkilöiden useasta kerroksesta muodostunutta kansallista ajattelua, Nordin 2000, 284–285.

³⁴⁶ Esim. KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789; KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC. Esimerkiksi Daniel Juslenius korosti isovihan aikana erityisesti Suomen aluetta Israeliin verrattavana yhteisönä, Vilkuna 2005, 334.

³⁴⁷ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789.

³⁴⁸ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789.

ja lisätyxi”.³⁴⁹ Tällä Aurenius saattoi viitata Uudenkaupungin ja Turun rauhoissa menetettyyn Vanhan Suomen alueeseen, jolloin hän toivoi alueen takaisinliittämistä Ruotsin valtakuntaan. Samalla tavalla esimerkiksi Porvoon lukion lehtori Magnus Jacob Alopaeus piti heinäkuussa 1788 kuninkaalle puheen, jossa hän toivotti Kustaa III:lle menestystä Ruotsin vanhojen provinssien vapauttamiseen Venäjän vallan alta. Näin Alopaeuksen mukaan luterilaiset uskonveljet, maanmiehet ja sukulaiset tulisivat jälleen kuulumaan samaan valtakuntaan. Samoin entisen Viipurin hiippakunnan vanha laajuus oli hänen mielestään sekä luonnollista että toivottavaa. Hän näki sodan Venäjää vastaan oikeutettuna.³⁵⁰ Myös Aurenius on siis luultavasti jakanut nämä Alopaeuksen ajatukset, joiden mukaisesti Vanhan Suomen väestö kuului omien maanmiestensä yhteyteen ja oli muun Suomen tavoin luonnollinen osa Ruotsin valtakuntaa.

Aurenius puhui saarnoissaan ”Suomen ja Ruotsin asuvaisista”, jotka Jumala oli ottanut siipiensä suojaan ja suojeli heitä tällä tavoin sodan aiheuttamilta kärsimyksiltä.³⁵¹ Aurenius käytti myös paljon käsitettä ”Suomen ja Ruotsin lapset”.³⁵² Käsitteellä tarkoitettiin Ruotsissa kansaa, joka sai nauttia hyvästä uskonnosta ja hallinnosta. Kyse ei ollut kielestä tai etnisyydestä, vaan käsitteellä tarkoitettiin kaikkia valtakunnan alamaisia, joiden yhteiseksi velvollisuudeksi nähtiin Jumalan ja isänmaan rakastaminen. Ruotsin puolella puhuttiin yleensä ainoastaan Ruotsin lapsista (*Swea barn*), mutta Aurenius näki Ruotsin lapsien koostuvan kahdesta erillisestä osasta.³⁵³ Vaikka Aureniuksen käyttämä käsite korosti valtakunnan väestön sisäisiä eroja, se painotti toisaalta valtakunnan yhtenäisyyttä kuninkaan vallan alla.

Kuninkaasta oli yleistä käyttää 1700-luvulla isänmaan ja alamaisten suojelua korostanutta maan isän käsitettä. Puhuminen Suomen ja Ruotsin lapsista kuvasti käänteisesti tätä ajattelutapaa. Vaikka Aurenius ja Widberg eivät puhuneetkaan saarnoissaan kuninkaasta maan isänä, käsitettä kuitenkin käytettiin Kustaa III:n sodan aikaisessa saarnaretoriikassa myös Suomen puolella. Myös Kustaa III puhui itsestään kyseisellä käsitteellä.³⁵⁴ Sen sijaan Aurenius puhui kansasta käsitteellä ”Hänen alamaisens Ruotsin ja Suomen maasa”, mikä korosti hallitsijan valtaa alamaisiinsa nähden.³⁵⁵ Alamaisen (*undersåte*) käsite oli varhaismodernilla ajalla yleinen, yksittäisestä valtakunnan asukkaasta

³⁴⁹ KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC.

³⁵⁰ Tarkiainen 2009, 18.

³⁵¹ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789; KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC. Vrt. Raamatussa Luuk. 13:34. Asumainen oli varhaismodernilla ajalla suhteellisen neutraali, yhteiskunnan jäsentä tarkoittanut käsite, minkä lähimpiä ruotsinkielisiä vastineita olivat ”invånare”, ”inbyggare”, ”boman” tai ”landbo”, Lindberg 2006, 99.

³⁵² KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC; KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790.

³⁵³ Ekedahl 2002, 62–63; Ihalainen 2005, 165–168.

³⁵⁴ Suolahti 1925, 559; Laine 1996, 166; Alm 2002, 120, 126–128.

³⁵⁵ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790.

käytetty käsite. Sillä tarkoitettiin varhaismodernilla ajalla erityisesti ihmisen suhdetta hallitsijaan. Käsite korosti enemmän ihmisen velvollisuuksia hallitsijaansa kohtaan, kuin hänen oikeuksiaan yksilönä. Kansalaisen (*medborgare*) käsite yleistyi 1700-luvun aikana alamaisen synonyyminä, kun se merkitsi aiemmin jonkin tietyn kaupungin asukkaiden välistä suhdetta. Kansalaisen käsite korosti hallitsijasuhteen sijaan enemmän ihmisten keskinäistä yhteenkuuluvuutta.³⁵⁶ Tutkimissani saarnoissa maallisen yhteiskunnan jäsenistä puhuttiin edelleen alamaistenä. Tämä kertoo yhteiskunnallisiin suhteisiin liittyneiden käsitysten hitaasta muutoksesta paikallistasolla sekä siitä, kuinka vahvasti hallitsijan suvereniteettia korostettiin koko valtakunnan alueella.

Aureniuksen ajattelussa suomalaisuus ja Ruotsin kuninkaan valta sopivat mutkattomasti yhteen. Vaikka Ruotsin ja Suomen välillä nähtiin varhaismodernilla ajalla ero, valtakunta käsitettiin tästä huolimatta yhdeksi, jakamattomaksi alueeksi, joka kulminoitui sitä hallitsevaan kuninkaaseen. Suomen käsittäminen omana kokonaisuutenaan ja kuningasmielisyys eivät siis sulkeneet toisiaan pois, vaan Ruotsille vannottiin uskollisuutta Suomessakin. Kuninkaalle vannottu uskollisuus korostui erityisesti vähemmän valtakunnan julkisessa politiikassa mukana olleen talonpoikaisväestön keskuudessa.³⁵⁷ Ajan papisto näki Suomen ja Ruotsin toimivan yhden hallitsijan alaisuudessa tekemättä alueiden välille poliittisessa mielessä sen suurempaa eroa.³⁵⁸ Tämä kuvastaa hyvin myös Aureniuksen kansallista ajattelua. Suomi oli hänen ajattelussaan erottamaton osa kuninkaan hallitsemaa valtakuntaa, mutta sillä oli kuitenkin oma, Ruotsista erottuva alueellinen ja kansallinen merkityksensä.

3.6 Tunteenomainen isänmaa

Valtion tai valtakunnan käsitteisiin sisältyi ennen kaikkea vallankäyttö, mutta isänmaan käsite oli puolestaan etnis-territoriallinen. Siinä oli kyse sekä maasta että sen asukkaista, ja siihen sisältyi positiivinen tunnelataus. Nämä tunteet liittyivät maahan, sen luontoon, ihmisiin ja muistoihin.³⁵⁹ Ihalaisen mukaan isänmaan käsitteeseen sisältyi 1700-luvun valtiollisissa saarnoissa sekä yhtenäisen valtio että isänmaallinen ihminen, joka oli lojaali yhteisölleen ja sen yhteiselle hyvälle.³⁶⁰ Isänmaan käsitettä käytettiin ajan poliittisessa kielessä useissa eri yhteyksissä. Tämä korostaa sitä, että

³⁵⁶ Nordin 2000, 96–97.

³⁵⁷ Nordin 2000, 308, 340–341; Nygård 2005, 199–200; Wolff 2008, 109–111.

³⁵⁸ Suolahti 1925, 559–561.

³⁵⁹ Lindberg 2006, 143.

³⁶⁰ Ihalainen 2005, 428.

käsitteen merkityserot olivat suhteellisen pieniä valtakunnan asukkaiden keskuudessa.³⁶¹ Ruotsissa ihmisen isänmaana voitiin pitää joko hänen syntymäpaikkaansa tai paikkaa, johon hän oli muuttanut myöhemmin asumaan. Tässä suhteessa käsitteelle ei tehty erityisen näkyvää rajausta.³⁶²

Kansakuntaa tarkoittava *nation* merkitsi aiemmin tietyn, valtakunnan sisäisen alueen ihmisiä, samoin kuin käsitteen ruotsalaisempi muunnos *fosterland*. 1760-luvulle tultaessa *fosterland* oli kuitenkin muuttunut tarkoittamaan valtiollisissa saarnoissa samaa kuin asiaa isänmaa. Vanhemman, raamatullisen *fädernesland* -käsitteen käyttö pysyi silti yleisempänä ruotsalaisissa saarnoissa. *Nationia* ei juurikaan käytetty Ruotsista poliittisena käsitteenä 1700-luvulla. Erityisesti valtiollisissa saarnoissa kyseisen käsitteen käyttö rajoittui poikkeustapauksiin, ja sitä käytettiin oman maan sijaan enemmänkin vieraista valtioista ja kansoista. Kuitenkin vain Ruotsi ja Jumalan valittu kansa Israel nähtiin *fädernesland* -nimityksen arvoisina, samoin kuin Rooma joissain tapauksissa.³⁶³ Aurenus ja Widberg käyttivät isänmaasta uudempien käsitteiden sijaan vanhempaa *fädernesland* -käsitettä. He puhuivat isänmaasta ajallisiin asioihin liittyvien teemojen kohdalla, jolloin korostui sota ja koko valtakunnan laajuisen yhteisön kokema uhka.

Widbergin saarnoissa isänmaa tarkoitti valtakunnan rajojen sisäpuolella asuvia ihmisiä. Widberg pyysi Jumalaa varjelemaan tahtonsa mukaisella tavalla heidän menestystään. Widbergin saarnoista on siis hahmotettavissa suoraan hänen käsityksensä alueellisesti yhteneväisestä isänmaasta ja valtakunnasta.³⁶⁴ Vaikka Aurenuksen saarnoissa Suomen alueella oli selkeästi Ruotsista erottuva merkityksensä, hän ei omissa saarnoissaan yhdistänyt isänmaan käsitettä suoranaisesti vain Suomen alueeseen. Hän kytki saarnoissaan yhteen taistelemisen kuninkaan ja isänmaan puolesta, jolloin hänen voidaan olettaa tarkoittaneen isänmaan käsitteellä koko valtakunnan aluetta.³⁶⁵ Myös kuninkaan omassa propagandassa korostui sodan aikana vahvasti ajatus sotaväestä taistelemassa kuninkaan johdolla isänmaan ja sen suojeluksen puolesta, mikä auttoi hallitsijaa saamaan varsinkin jo valmiiksi kuningasmielisen aatelittoman kansan tuen toimilleen.³⁶⁶ Tämänkaltainen valtakunnan ja sen asukkaiden yhtenäisyyden retoriikka korostui vahvasti myös ajan rukouspäiväjulistuksissa.³⁶⁷

³⁶¹ Nurmiainen 2009, 73–74.

³⁶² Nordin 2000, 342–344.

³⁶³ Nordin 2000, 225–229; Ihalainen 2005, 433–441; Lindberg 2006, 76–77.

³⁶⁴ LAG GSA v. 50: Nyårs-dag (1.1.) 1790, ”*Välsigna hela vårt kära Fädernesland med all den frid, välgång och lycksalighet inom alla dess gräntor som du Sjelf finner vara oss nödig och nyttig!*”

³⁶⁵ KA KFB: Concio Sacra et Simplificissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788, ”*Tee Päämiehet yximielisixi wäken-sä kansa, että sinun woimas sydämmillisen auxhuutamisen alla miehullisesti sotiman Kuningan ja Isänmaan edestä.*”; KA KFB: Concio Sacra et Simplificissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789, ”*— auta heidän sotawäkeens yhdistetyllä miekalla urhollisesti sotimaan heidän ja Isänmaan edestä, pois estä kaiken eripuraisuden ja kapinan hengen, lähettä heille awun korkeudesta ja wahwista heitä hänen wäkewällä käsiwarrellans.*”

³⁶⁶ Suolahti 1925, 563–564; Alm 2002, 113; Karonen 2008, 414; Tandefelt 2008, 297–298.

³⁶⁷ Reuterswärd 2001, 247–248, 254, 267.

1700-luvun isänmaanrakkauden retoriikassa oli kyse Ruotsin valtakunnan ja sen asukkaiden rakastamisesta, eikä vain yhteisen kielen tai kulttuurin omaavien rakastamisesta 1800-luvun nationalismiin tapaan. Määrittävänä tekijänä nähtiin ennen kaikkea luterilainen kirkko.³⁶⁸ Tämän mukaisesti Aurenius johti isänmaan käsitteen Vanhan testamentin Israelista siteeraamalla Raamatun kaanonin ulkopuolista Siirakin kirjaa, jonka mukaisesti Jumalan toivottiin antavan rauhan Israelille. Sitaatissa Aurenius on kuitenkin kirjoittanut Israelin kohdalle ”isänmaa”, minkä mukaisesti Aurenius kaipasi meneillään olevan sodan loppumista.³⁶⁹ Tämän mukaisesti Aureniuksen voidaan olettaa tarkoittaneen isänmaalla koko sotaa käyneen valtakunnan aluetta, mitä myös Israelilla tarkoitettiin.

Widberg puhui saarnoissaan suoraan israelilaisten isänmaanrakkaudesta. Hän kertoi israelilaisten kaipuusta omaan isänmaahansa pakkosiirtolaisuuden aikana. Näin käsitteeseen voitiin yhdistää käsitys ihmisen kodista ja siitä ympäristöstä, jonka keskuudessa hän oli kasvanut ja johon hän oli oppinut elämässään kiintymään.³⁷⁰ 1700-luvulla myös valtiollisissa saarnoissaan haettiin isänmaanrakkauden esikuvia Vanhan testamentin Israelista.³⁷¹ Meneillään olevan poliittisen tilanteen lisäksi myös isänmaallisuuden kaltainen tunne siis sidottiin Raamattuun ja sen kertomuksiin.

Varhaismodernilla ajalla isänmaanrakkaus käsitettiin uskonnolliseksi ja luonnolliseksi velvollisuudeksi. Regimenttioppiin perustuvaan käsitykseen yhteiskuntajärjestyksestä alkoi tulla sekulaarimpia elementtejä, jotka vaikuttivat saarnoissa käytettyyn kieleen. Säätyvallan ajan loppupuolella yhteisen hyvän retoriikka yleistyi selkeästi valtiollisissa saarnoissa. Sen mukaisesti hyvän luterilaisen kansalaisen ominaisuuksiin kuului jumalanpelon lisäksi rakkaus isänmaata ja yhteistä hyvää kohtaan, jolloin isänmaanrakkaus nähtiin jokaisen ruotsalaisen velvollisuutena. Näin alettiin entistä enemmän korostaa ihmisten keskinäistä rakkautta, minkä nähtiin tuottavan hyvinvointia koko valtakunnalle ja sen asukkaille.³⁷² Myös Kustaa III oli itse kiinnostunut määrittelemään isänmaan käsitettä uudelleen omista rojalistista tarkoituseristään lähtien.³⁷³ Isänmaan ja sen asukkaiden yhteisen hyvän käsitteet olivat hänen omassa retoriikassaan vahvasti pinnalla.³⁷⁴ Tämän myötä yhteisen hyvän käsite näkyi selkeästi aiempaa useammin myös 1700-luvun lopun rukouspäiväjulistuksissa.³⁷⁵

³⁶⁸ Ekedahl 2002, 60.

³⁶⁹ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789, kirjoittaja siteerasi tekstissään apokryfikirjan kohtaa Siir. 50:22–24.

³⁷⁰ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (25.10.) 1789, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan Jer. 32:41.

³⁷¹ Ihalainen 2005, 431, 433.

³⁷² Leufvén 1926, 161–165; Ihalainen 2005, 485–491; Nordbäck 2009, 115.

³⁷³ Ihalainen 2005, 491–492.

³⁷⁴ Nordin 2000, 361–362; Wolff 2008, 106; Nurmiainen 2009, 65.

³⁷⁵ Östlund 2007, 165.

1700-luvun modernit käsitykset isänmaanrakkaudesta vaikuttivat kuitenkin pääasiassa säätyläisten piirissä.³⁷⁶ Aureniuksen ja Widbergin paikallistason saarnoissa ei puhuttu varsinaisesta modernimasta isänmaanrakkaudesta, johon kuului erottamattomasti yhteinen hyvä. Aureniuksen ja Widbergin yhteisen hyvän retoriikka keskittyi enemmänkin seuraavassa luvussa käsiteltäviin maallisen kutsumuksen toteuttamiseen ja kristittyjen väliseen lähimmäisenrakkauteen, eivätkä he erityisesti sitoneet lähimmäisenrakkautta yhteiskunnan hyvinvointiin tai isänmaanrakkauteen erottamattomasti liittyneeksi asiaksi.

Sen sijaan isänmaan käsitteeseen liittyi siihen kohdistuva rakkaus selkeämmin kuin valtakunnan käsitteeseen. Myös Aureniuksella ja Widbergilla isänmaan käsite lähti ennen kaikkea siihen liittyvästä tunteesta. Sodanaikaisissa rukouspäiväjulistuksissa näkyi rakkaus isänmaata kohtaan. Rukouspäiväjulistuksessa 29.11.1788 rakkauden isänmaahan kerrottiin vahvistavan sekä hallitsijan ja alamaisten välistä että valtakunnan asukkaiden keskinäistä sidettä.³⁷⁷ Samoin Kustaa III:n omassa retoriikassa esiintyi usein rakkaus isänmaata ja valtakuntaa kohtaan, mikä korosti samalla tavalla hallitsijan ja alamaisten välistä vahvaa sidettä.³⁷⁸ Saman, kollektiiviseen tunteeseen perustuneen retoriikan mukaisesti myös Widberg kertoi Jesajan kaltaisten esirukoilijoiden voivan pelastaa heidän rakkaan isänmaansa (*vårt älskade Fädernesland*) vihollisilta.³⁷⁹

Vuoden 1776 rukouspäiväjulistuksessa osana isänmaanrakkautta korostettiin esivallan rakastamista. Tähän rakkauteen kuului erityisesti kuuliaisuus esivallalle ja laille, mutta rakkauden korostettiin lähtevän pakollisuuden sijaan vapaaehtoisuudesta. Ajan rukouspäiväjulistuksissa korostettiin yhä useammin eräänlaista kansalaisvelvollisuutta uskonnollisen velvollisuuden sijaan. Käsitys valtakunnan asukkaiden välisistä suhteista nousi Jumalan kanssa solmitun liiton rinnalle.³⁸⁰ Widbergille isänmaa oli asukkaiden keskinäisestä yhteenkuuluvuudesta lähtevä kokonaisuus, jolloin sen yhteydessä puhuttiin yleisemmin esivallasta personoimatta sitä ainoastaan kuninkaaseen. Hän siis käsitti esivallan tarpeen yhteiskunnallisen järjestyksen ylläpitäjänä nousevan ainakin jossain määrin yhteisön itsensä sisältä. Tässä tapauksessa ei siis korostunut niin selkeä hallitsija-alamaissuhde. Widberg korosti valtakunnan asukkaiden tunteita ja rakkautta isänmaataan kohtaan, jolloin hän korosti jossain määrin myös heidän keskinäistä rakkauttaan.³⁸¹

³⁷⁶ Nurmiainen 2009, 111.

³⁷⁷ Östlund 2007, 189.

³⁷⁸ Alm 2002, 124.

³⁷⁹ LAG GSA v. 50: Fastlags-Söndag (22.2.) 1789.

³⁸⁰ Östlund 2007, 188–190, 205–207.

³⁸¹ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788, ”Herre du all välsignelses ursprung och uphof, välsigna nådigt både Konung och Rike, både Öfverhet och Fädernesland!”

Aureniukselle isänmaa ei ollut ainoastaan oman kansan tai Israelin kansan kotimaasta käytetty käsite. Aurenius kertoi kaukaisen maan tietäjistä, jotka Jeesuksen synnyttyä lähtivät seuraamaan taivaalta löytynyttä merkkiä ja osoittamaan kunnioitusta Jeesus-lapselle. Aurenius kertoi, kuinka tietäjät ”ylenannoit Isänmaansa ja sen pakanallisen pimeyden” lähteäkseen katsomaan syntynyttä Kunin-gasta, mitä hän vertasi syntisen ihmisen kääntymykseen Jeesuksen puoleen omasta pakanallisesta elämäntyylistään.³⁸² Isänmaa ei siis ollut ainoastaan Jumalan kansan luvattu maa, vaan myös pakanat saattoivat tuntea kiintymystä ja yhteenkuuluvuutta omaan kansaansa ja asuinalueeseensa. Kun tietäjät lähtivät omiensa keskeltä pitkälle matkalle, se kertoo Aureniuksen vertauksessa ennen kaikkea Jeesuksen voimasta, joka vetää ihmisiä puoleensa. Viittauksesta näkyi toisaalta, kuinka pakanankin kerrottiin voivan tuntea suurta kiintymystä isänmaahansa, jolloin hän ei hylännyt sitä aivan mitättömästä syystä. Tässä mielessä Aurenius osoitti aiemmalle 1700-luvulle epätyypillisempää ajattelua, jonka mukaisesti muidenkin kuin vain ruotsalaisten, israelilaisten tai roomalaisten valtiot nähtiin isänmaan käsitteen arvoisina.

Erityisesti Vanhan testamentin Israelista kumpuava luvattun maan retoriikka oli yksi Aureniuksen ja Widbergin keinoista kuvailla saarnoissaan isänmaata. Aurenius puhui vertauskuvallisesti taivaallisesta Kanaanin maasta. Maailmassa ihmiset elivät vielä synnin orjuudessa, kuten juutalaiset Egyptissä. Taivaassa kristittyjä odotti kuitenkin heidän oma luvattu maansa.³⁸³ Myös Widberg puhui saarnateksteissään taivaasta kristittyjen luvattuna maana. Hän kuvaili, kuinka Mooses näki Nebonvuorelta silmiensä edessä avautuvan Kanaanin maan, eli Jumalan israelilaisille lupaaman maan. Tätä hän vertasi kristittyyn. Kristitylle Raamattu toimi linssinä, jonka kautta hän näki taivaallisen Kanaanin maan (*det himmelska Canaan*), eli kristittyjen luvattun maan.³⁸⁴ Tämä kuvasti sitä, kuinka positiivinen tunnelataus kotimaahan, ja sen kautta isänmaahan, liittyvässä käsitteessä oli. Se nähtiin hyväksi ja ihmisille onnellisuutta tuovaksi asiaksi, jollainen myös Kanaanin maa oli orjuudesta vapautetulle Israelin kansalle. Käsitteeseen sisältyi myös uskonnollista latausta, jonka mukaisesti koko isänmaan idea oli lähtöisin Jumalasta ja se oli hänen lahjansa ihmisille.

1700-luvulla taivaallisen isänmaan käsite oli hyvin keskeinen erityisesti Hollannin kalvinisteille. Maalliset isänmaat olivat ainoastaan lyhyitä välivaiheita. Niiden sijasta ihmisten tuli tavoitella tulevaa, eli parempaa ja iankaikkista taivaallista isänmaata. Ruotsissa hovisaarnaaja Abraham Petterssonin saarnassa kuninkaallisille vuonna 1751 näkyi, kuinka taivaallisen ja maallisen isänmaan käsitteiden nähtiin olevan sidoksissa toisiinsa. Pettersson kertoi, ettei taivaallisen isänmaan tavoite mis-

³⁸² KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Testo Epiphania (6.1.) Anno 1790, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan Matt. 2:1-11. Kyseisestä saarnasta löytyy sekä suomen- että ruotsinkielinen versio.

³⁸³ KA KFB: Concio Sacra Testo Ascensionis Christi (13.5.) Anno 1790.

³⁸⁴ LAG GSA v. 51: 7. Sönd: e: Trinitat: (18.7.) 1790, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan 5. Moos. 34:1.

sään tapauksessa sulkenut pois kuuliaisuutta maalliselle isänmaalle ja esivallalle. Hän vertasi valtakunnan laajuista poliittista yhteisöä kotitalouteen ja sen välisiin perhesuhteisiin. Ruotsikin oli siis kristityn väliaikainen isänmaa matkalla kohti iankaikkisuutta.³⁸⁵

Tarkastelemissani saarnoissa suora taivaallisen isänmaan käsite esiintyi yhdessä Widbergin saarnassa, jossa sen periaatteet noudattivat Pettersonin ajatuksia. Widbergin mukaan ihmisillä oli maan päällä tiettyjä hyvän elämän velvollisuuksia, joihin kuului enemmän tai vähemmän myös elämä maallisen isänmaan jäsenenä. Tästä huolimatta taivaallinen isänmaa oli kristittyjen todellinen isänmaa, joka oli tarkoitettu heidän ensisijaiseksi asuinsijakseen. Sitä kristittyjen tuli myös ensisijaisesti tavoitella.³⁸⁶ Taivaallisessa isänmaassa oli korjattu kaikki maallisen isänmaan puutteet.

1700-luvulla isänmaanrakkauden käsityksissä korostettiin enenevässä määrin asukkaiden onnellisuutta, mikä näkyi esimerkiksi Anders Chydeniuksen ajattelussa. Chydeniuksen mukaan yksi lähtökohta isänmaanrakkaudelle oli, että tunteelle täytyi olla otolliset olosuhteet. Jotta ihminen voisi rakastaa isänmaataan ja kutsua sitä isänmaakseen, sen täytyi olla kaikille kansalaisille hyvä paikka elää.³⁸⁷ Isänmaahan liittyivät siis hyvinvoinnin ja hyvän elämän kaltaiset positiiviset piirteet. Näin Widbergin saarnassa esiintynyt käsitys taivaallisesta isänmaasta ihmisten todellisena kotina vahvisti käsitystä myös maallisesta isänmaasta paikkana, jossa ihminen tunsi elämänsä onnelliseksi ja jonka kanssa hän tunsi yhteenkuuluvuutta.

³⁸⁵ Ekedahl 2002, 58–59; Ihalainen 2005, 232–233, 423–425.

³⁸⁶ LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790, ” – – at de vid vägens slut och lefnadens ända må väl hinna fram till och lyckes komma in i deras rätta hemvist och Fädernesland i himmelen och således slippa till at med verlden förgås. Och skola vi en gång verkes komma till detta vårt rätta och himmelska Fädernesland, hvartill vi alla äro ännade, så måste vi – ”.

³⁸⁷ Nordbäck 2009, 353.

4 Valtakunnan asukkaiden keskinäiset suhteet

4.1 Ihmisen maallinen kutsumus ja yhteiskunnallinen hierarkia

Jumalalta saadun kutsumuksen täyttäminen oli keskeinen osa kristillistä teologiaa. Luterilaisessa ajattelussa korostettiin hyvin vahvasti maallisen eli jokapäiväisen työn tekemistä osana Jumalalta saadun kutsumuksen täyttämistä. Augsburgin tunnustuksessa Melanchthon nosti maallisen kutsumuksen hengellisen kutsumuksen rinnalle. Hengelliseen kutsumukseen kuului Kristukseen kohdistunut usko ja luottamus. Sen lisäksi ihmisen tuli kuitenkin pyrkiä tekemään maailmassa hyviä tekoja täyttääkseen koko Jumalalta saadun kutsumuksensa. Ihmisen tuli palvella Jumalaa omalla paikallaan ollakseen todellinen kristitty. Melanchthon ei sinällään moittinut katolilaisessa perinteessä korostettua erakkomaista maailmasta vetäytymistä tai pelkästään uskonnolliseen kutsumukseen antautumista. Ne eivät kuitenkaan olleet kristillisen elämän kannalta yhtään arvokkaampia kuin eläminen maailman keskellä tekemällä maallista työtä, menemällä naimisiin ja hankkimalla lapsia.³⁸⁸

Maallisen kutsumuksen merkitys näkyi erityisen selkeästi Widbergin saarnoissa. Ihmisen tuli hänen mukaansa ymmärtää Kristuksen seurakunnan jäsenyyteen liittyneen hengellisen kutsumuksensa lisäksi myös ajallinen kutsumuksensa siinä tehtävässä, jota hän maallisen yhteiskunnan jäsenenä toteutti. Regimenttiopin mukaisen armon valtakunnan jäsenen kutsumukseen kuului elämä ihmisenä ja yhteiskunnan hyödyllisenä jäsenenä (*nyttig medlem*) maallisessa yhteiskunnassa.³⁸⁹ Ihmisen paikka omassa ammatissaan, oli se sitten tavallinen työmies tai esivallan edustaja, oli Jumalan palvelemista omalla paikallaan. Kyse ei ollut mielivaltaisesti järjestetystä yhteiskunnasta. Jokainen ihminen toteutti omalla paikallaan ja omista elinolosuhteistaan käsin Jumalan suunnitelmaa sekä omassa maallisessa vaelluksessaan että ihmisyhteisönsä keskellä.

Widbergin saarnoissa maallinen ja hengellinen valtakunta rakentuivat eri tavalla. Hän korosti ihmisten olevan maallisen valtakunnan jäseniä, mutta hengellisessä valtakunnassa he olivat alamaisia tai asukkaita.³⁹⁰ Vaikka Widberg siis korosti saarnoissaan yleisesti maallisessa yhteiskunnassa esivallan roolia ja ihmisten alamaisuutta, näkyi hänen teksteistään myös käsitys yhteiskunnan rakentumisesta useammasta pienestä palasesta. Yhteiskunta, jonka jäsenillä oli omat tehtävänsä oli kuin ruumis 1700-luvulla usein käytetyn metaforan mukaisesti.³⁹¹ Hengellisessä armon valtakunnassa koros-

³⁸⁸ Gassman & Hendrix 2005, 175–176; Thorkildsen 2014, 98.

³⁸⁹ LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790.

³⁹⁰ LAG GSA v. 50: Fastlags-Söndag (22.2.) 1789, “–förhålla oss både som sanne undersåtare i Jesu andeliga rike, och som trogne medlemmar i vårt borgerliga rike”; LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790.

³⁹¹ Ks. esim. Ihalainen 2003, 88; Lindberg 2006, 95; Ihalainen 2007, 29.

tui puolestaan selkeämmin Jeesuksen hallintavalta häneen uskoviin ihmisiin nähden, jolloin alamaisten välille ei tehty eroa.

Kustaa III:n ajan valtiokäsityksessä esivalta personoitui kuninkaaseen, joka toimi vuorovaikutuksessa alamaisten kanssa. Hallitsija ja hallittavat muodostivat valtion yhdessä keskinäisellä sopimuksellaan, jonka mukaisesti kummallakin oli omat tehtävänsä. Valtiovallan lähde oli Jumalassa. Yksilö oli osa laajempaa yhteisöä ja säädöt muodostivat yhdessä valtion laajuisen kokonaisuuden, jossa kaikki olivat omalla paikallaan tärkeitä.³⁹² Myös 1700-luvun lopun saarnaretoriikassa keskityttiin rationalisoitumiseen liittyneen ajattelun vuoksi entistä enemmän ihmisten välisiin käytännön suhteisiin sekä heidän toimintaansa yhteiskuntansa jäseninä. Tämän kaltainen saarnojen moralisoituminen näkyi esimerkiksi Chydeniuksen saarnoista. Hänen mukaansa yhteiskunnan eri jäsenten huoneentaulun mukainen toiminta toisi menestystä koko yhteiskunnalle.³⁹³ Myös Widberg korosti, kuinka Jumala oli tarkoituksella luonut maalliselle yhteiskunnalle hierarkkisen järjestyksen, jossa kaikilla säädöillä oli omat tehtävänsä. Tämä oli välttämätöntä ihmisten onnellisuuden, hyvinvoinnin ja keskinäisen ystävyyden kannalta.³⁹⁴ Ihmisen kutsumus ja sen täyttäminen liittyi siis sekä hänen hengelliseen että maalliseen elämäänsä.

Huoneentaulu oli keskeinen ajatusmalli yhteiskunnan rakentumisesta varhaismodernin ajan Ruotsissa. Huoneentaulun mukaisesti yhteiskunta oli jakautunut Jumalan asettaman kolmisäätyopin mukaisesti poliittiseen säätyyn, hengelliseen säätyyn ja kotitaloussäätyyn. Yhteiskunnan rakenteen kannalta merkittävää oli se, että väestömäärältään suurin kotitaloussääty toimi tuottajasäätyinä ja elätti ylijäämällään muut säädöt. Huoneentauluun sisältyi säätyjen yhteiskunnallisten tehtävien ja velvollisuuksien jaottelun lisäksi ihmisten kotitalouksien sisäiset alistussuhteet. Tämän mukaisesti isännällä oli vastuu sekä lapsistaan että alaisistaan. Näiden velvollisuus oli puolestaan olla kuuliaisia isännälleen.³⁹⁵ Pohja huoneentaululle löytyi Lutherin Vähästä katekismuksesta ja ajatusmalli yleistyti merkittävästi ruotsalaisessa uskonnollisessa kirjallisuudessa 1600-luvun aikana. Huoneentaulun kolmisäätyoppi oli keskeinen osa luterilaista ajattelua 1700-luvun Ruotsissa, vaikka rukouspäiväjuhluksissa se tulikin sosiaalisen kontrollin välineenä eksplisiittisesti näkyviin vasta 1700-luvun loppupuolella.³⁹⁶

Kirkoissa toteutetut penkkijärjestykset manifestoivat huoneentaulun mukaista arvojärjestystä 1700-luvun paikallisyhteisöissä. Mitä korkea-arvoisempi ihminen oli, sitä edempänä kirkkosalissa hän

³⁹² Nygård 2005, 29, 32.

³⁹³ Nordbäck 2009, 77, 210, 217–220.

³⁹⁴ LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790.

³⁹⁵ Pleijel 1951, 17–20; Nordin 2000, 28–29.

³⁹⁶ Pleijel 1951, 22–28; Östlund 2007, 172.

myös istui. Penkkijärjestysten avulla pystyttiin lisäksi kontrolloimaan kirkkokansan paikallaoloa.³⁹⁷ Vaikka penkkijärjestystä ei noudatettukaan Itä-Suomessa enää erityisen tarkasti 1700-luvun lopulla, sitä toteutettiin ainakin Leppävirran seurakunnassa ja suurin osa seurakuntalaisista oli ilmeisesti ainakin jossain määrin tyytyväisiä järjestykseen.³⁹⁸ Huoneentaulun mukainen järjestys siis näkyi Leppävirran seurakunnassa, vaikka Aurenus ei varsinaisesti puhunut yhdessäkään saarnassa yhteiskuntajärjestyksen rakenteesta. Vaivaistalon seurakunnan tilanteesta ei ole tietoa. Oletettavasti siellä ei kuitenkaan toteutettu ainakaan yhteiskunnalliseen järjestykseen perustuvaa penkkijärjestystä, sillä alhainen sosio-ekonominen tausta yhdisti kaikkia seurakuntalaisia.

Widberg toi yhdessä saarnassaan selkeästi esille ajatuksen yhteiskunnassa vallitsevan säätyjaosta. Hänen mukaansa ihmisen ammatti ja sen myötä sosiaalinen asema liittyivät hänen kristilliseen kutsumukseensa, minkä johdosta hänen ei tulisi koskaan valittaa osastaan. Jumala oli järjestänyt yhteiskunnan siten, että säätyjä, kutsumuksia ja ammatteja oli monenlaisia. Jotkut Jumala oli asettanut esivaltasäätyyn (*Öfverhets-stånd*), jotkut sotilassäätyyn (*Krigs-stånd*), jotkut kauppiassäätyyn (*Handels-stånd*) ja jotkut oppisäätyyn (*Läro-stånd*). Näiden ulkopuolelle jääneet ihmiset Jumala oli asettanut hoitamaan erilaisia tehtäviä ja ammatteja. Samassa saarnassaan Widberg kertoi ihmisten työskentelevän erilaisissa tehtävissä sääty- ja ammattijaon lisäksi myös kykyjensä ja ikänsä mukaan. Tämä korosti sitä, että Jumalalta saatu kutsumus saattoi liittyä hyvinkin tarkasti rajattuun toimenkuvaan. Samoin ihmisten kutsumustehtävä vaihteli eri elämänvaiheiden mukaan, minkä johdosta ihminen toteutti elämänsä jokaisella hetkellä Jumalalta saatua kutsumustaan.³⁹⁹

Periaatteessa kyse ei ollut eri säätyjen arvottamisesta, vaan kaikkien osa oli yhtä tärkeä. Vaikka huoneentaulun jaottelussa puhuttiin kolmisäätyopista, Ruotsissa se muodostui porvariston takia kuitenkin käytännössä nelisäätyopiksi. Widberg jakoi yhteiskunnan itse asiassa viiteen säätyyn, kun hän laski saarnoissaan ennen kaikkea kuninkaan vaikutusvaltaa edustaneen esivallan yhteiskunnan yhdeksi säädyksi ja näin erotti sen aatelista tarkoittavasta sotilassäädystä. 1700-luvulla yleisempää oli korostaa hallitsijaa säädyistä erillisenä toimijana.⁴⁰⁰ Tämä ei kuitenkaan vaikuttanut Widbergin ajattelussa huoneentaulun mukaisen säätyjaottelun rakenteisiin. Hän näki edelleen, että kaikilla säädyillä oli oma ja tarkoin määritelty paikkansa yhteiskunnassa.

Erityisesti piispat Henrik Benzelius ja Andreas Kalsenius korostivat hattujen sodan aikaan vahvasti valtakunnan asukkaiden yhtenäisyyttä. Heidän mukaansa jokaisella yhteiskunnan jäsenellä oli oma

³⁹⁷ Esim. Bergström 1993, 24–26.

³⁹⁸ Hovi 1988, 344–345; Laasonen 1991, 324.

³⁹⁹ LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790.

⁴⁰⁰ Nygård 2005, 32.

paikkansa yhteiskuntaruumiissa. Kun kaikki toimivat omissa tehtävissään sen tarjoamien olosuhteiden mukaisesti, se koitui myös yhteiseksi parhaaksi. Benzeliuksen mukaan köyhälläkin saattoi olla yhteisen hyvän eteen sellaista annettavaa, jollaista parempiosaisella ei ollut. Ketään ei tullut halveksia hänen ulkoisen asemansa takia.⁴⁰¹ Aurenus korosti omissa saarnoissaan samalla tavalla toimintaa valtakunnan yhteisen edun puolesta. Hän pyysi Jumalaa tekemään sotaväen päällystön yksimieliseksi miehistönsä kanssa.⁴⁰² Kyseessä oli valtakunnan asukkaiden yhteinen päämäärä valtakunnan etua edistävästä sotamenestyksestä. Tähän tarvittiin ylempisäätyisen päällystön ja alempisäätyisen miehistön yhteistoimintaa, sillä molemmat olivat omalla paikallaan elintärkeitä palasia osana sotaväkeä ja sitä kautta koko yhteiskuntaa.

Yhteiskunnallisen järjestyksen korostaminen sai erityistä painoarvoa sota-ajan epävakaa yhteiskunnallisessa tilanteessa. Esimerkiksi piispa Anders Rhyzelius korosti hattujen sodan aikaan sitä, että ihmisten maalliset tehtävät olivat sidottuja heidän kristilliseen elämäänsä. Yhteiskunnallisen tehtävän toteuttaminen liittyi olennaisesti ihmisen uskonnolliseen tehtävään, ja sen toteuttamattomuus aiheutti tuhoa yhteiskunnalle.⁴⁰³ Myös Widberg korosti yhteiskunnallisten tehtävien sidosta hengelliseen vaellukseen. Hänen mukaansa yhteiskunnallisten tehtävien ja ammattien välillä oli myös useita näkyviä eroja. Jotkin tehtävät olivat korkea-arvoisempia, raskaampia tai paremmin palkattuja kuin toiset. Vaikka ihmisen osa oli maallisessa yhteiskunnassa miten vähäpätöinen, alhainen, halveksittu, köyhä, vaivalloinen tai työläs, ei ihmisen tullut Widbergin mukaan silti valittaa Jumalan hänelle antamasta osasta. Muuten hän tekisi syntiä Jumalaa vastaan. Sen sijaan ihmisen tuli nöyrästi tyytyä osaansa ja kiittää Jumalaa siitä.⁴⁰⁴

Säätyjen tehtävien määrittäminen heidän yhteisölle tuottamansa edun vuoksi esiintyi usein säätyvaltan ajan poliittisessa kielessä. Vaikka yksilö ja edistys tulivat poliittisissa teksteissä ajatuksina vanhakantaisempien yhteisön ja staattisuuden rinnalle, retoriikka muuttui melko hitaasti. Jouko Nurmiainen arvelee tämän johtuneen osaltaan valtakunnan vahvasta luterilaisesta arvoperustasta, joka korosti voimakkaasti yhteisöllisyyden merkitystä.⁴⁰⁵ Paikallisyhteisöissä ja papiston keskuudessa alkoi 1700-luvun aikana esiintyä merkkejä yksilöllisen subjektin korostamisesta kollektiivisten käsitusten sijaan, mutta muutos oli hidasta.⁴⁰⁶ Kustavilaisella ajalla yhtenäisyyteen kuului erottamattomasti hierarkia. Tätä myös Kustaa III korosti omassa retoriikassaan. Hän muistutti, että hallitsijan

⁴⁰¹ Winton 2007, 201–202, 217–218.

⁴⁰² KA KFB: Concio Sacra et Simplissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788.

⁴⁰³ Winton 2007, 206–209.

⁴⁰⁴ LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790.

⁴⁰⁵ Nurmiainen 2009, 84–93, 211.

⁴⁰⁶ Vilkuna 1996; 79–87.

alaisuudessa toimivat säädyt hoitivat omia ja toisistaan eroavia tehtäviään valtakunnan kokonaisuuden hyväksi.⁴⁰⁷

Luterilaisuudessa hengellisen ja maallisen työn arvokkuudessa ei ollut eroa. Siitä huolimatta yhteiskunnan hierarkkiset ja sosiaaliset erot nähtiin hyväksyttävänä, mikä näkyi myös Widbergin ajattelusta. Koska toiset olivat parempiosaisia, heidän tuli jakaa työnsä hedelmiä vähempiosaisille lähimmäisilleen sekä suoraan että yhteiskunnallisten järjestelmien kautta. Tämän nähtiin sosiaalisen hyvinvoinnin ohessa vahvistavan yhteisön jäsenten välistä rakkautta.⁴⁰⁸ Vaikka köyhyys nähtiinkin ikävänä asiana, sen ajateltiin kuitenkin olevan osa vallitsevaa maailmanjärjestystä. Näin myöskään 1700-luvun lopulla valistusaatteista vaikutteita saaneet papit eivät välttämättä tulkinneet köyhyyttä mittavana yhteiskunnallisena ongelmana, vaan näkivät sen ennemminkin yhteiskuntaan kuuluvana asiana.⁴⁰⁹ Toimiessaan vaivaistalon seurakunnan pastorina Widberg ei väittänyt kuulijoidensa aseman johtuneen epäoikeudenmukaisuudesta. Hän piti köyhyyttä ennemminkin köyhien Jumalalta saamana yhteiskunnallisena osana. Pitämällä yllä vaivaistaloa yhteiskunta puolestaan toteutti kristillistä tehtäväänsä jakaa parempiosaisilta vähempiosaisille.

Widberg satoi yhteiskunnallisen järjestyksen osaksi luomakunnan suurempaa harmonista kokonaisuutta. Hän kertoi Jumalan vaikutuksesta luomakunnan rakenteeseen ja järjestykseen kuvailemalla yksityiskohtaisesti sitä, kuinka Jumala oli hienosäätänyt maailmasta ja luonnosta löytyvät pienimmätkin asiat hyttysistä ja kasveista alkaen juuri sellaisiksi kuin ne ovat, jotta ne muodostaisivat harmonisen kokonaisuuden. Widberg näki koko biosysteemin toiminnan Jumalan suuressa viisaudessaan säätämäksi. Kaikki lajit olivat järjestyksessä ja saivat elantonsa eri tavalla, osin muita eliöitä ravintonaan hyödyntäen. Tästä huolimatta lajit eivät kuolleet sukupuuttoon. Myös tässä yhteydessä Widberg mainitsi Jumalan luoneen sekä ylevämpiä että vaatimattomampia asioita. Saarnassaan Widberg moitti ihmisiä siitä, etteivät he antaneet Jumalan suurelle luomistyölle sille kuuluva kunniaa ja arvostusta.⁴¹⁰ Hierarkkinen yhteiskunta siis vertautui koko luomakuntaan. Myös luomakunta oli hierarkkinen ja Jumalan sellaiseksi järjestämä. Sääty-yhteiskunta oli luonnollinen asia maailmassa, minkä johdosta sitä arvosteleva arvosteli myös luonnon järjestystä.

Widbergin ajattelusta näkyi 1700-luvun saarnoille tyypillisen luonnollisen teologian piirteitä. Jumalan toimintaa ja kaikkivalttiutta perusteltiin luomakunnan nerokkuudella ja rikkaudella. Vaikka teologiassa oli ollut aiemminkin keskeistä korostaa Jumalaa luomakunnan luojana, luonnollisessa teo-

⁴⁰⁷ Alm 2002, 156–160; Tandefelt 2008, 170–174.

⁴⁰⁸ Holtz 2009, 288–290.

⁴⁰⁹ Leufvén 1927, 113–114.

⁴¹⁰ LAG GSA v. 54: Helg: Tre-Enigh: Dag (18.5.) 1788 & (30.5.) 1790.

logiassa luomakuntaa kuitenkin tarkasteltiin kokonaisuuden sijasta sen pienten yksityiskohtien kautta. Jumalan osoittaminen luomakuntansa kautta oli 1700-luvun keskeisin Jumalaa puolustava teologinen argumentti. Se vaikutti myös ruotsalaisissa saarnoissa 1700-luvun puolivälin jälkeen ja esimerkiksi Carl von Linné korosti tätä lähtökohtaa omassa tieteellisessä työssään.⁴¹¹ Widberg nojautui ajan pinnalla oleviin teologisiin suuntauksiin. Aurenituksen ajattelussa yhtä vahva luonnollisen teologian painotus ei sen sijaan näkynyt, vaikka hänen opiskeluaikanaan Turun akatemiassa vaikuttivat vahvasti tämän suuntaiset, luomakunnan nerokkuutta korostavat ajatukset.⁴¹²

Koska kristityn kutsumus oli sekä hengellinen että maallinen, nousee kysymys niiden välisestä suhteesta. Aurenius kertoi, kuinka ihmisen tuli ensisijaisesti etsiä elämässään Jumalaa ja hänen tahtoaan, mikä asetti hengellisen kutsumuksen toteuttamisen etusijalle. Tämä ei kuitenkaan Aurenituksen mukaan tarkoittanut sitä, ettei ihminen voisi ja ettei hänen pitäisi keskittyä myös maallisten tehtäviensä hoitamiseen. Aurenituksen mukaan Jumala ei kieltänyt, vaan nimenomaan kehotti ihmisiä tekemään ruumiillista työtä. Tämä liittyi ihmisen syntiinlankeemuksen jälkeiseen osaan, jonka mukaisesti hänen tuli kerätä leipänsä ”otsa hiessä”. Maallisen kutsumuksen toteuttaminen ei kuitenkaan saanut pidätellä ihmistä tavoittelemasta Jumalan autuutta.⁴¹³ Maallisen vaelluksen kaksi tehtävää eivät olleet toisiaan poissulkevia.

Luterilaisessa ajattelussa ihminen henkilökohtainen uskonharjoitus oli tärkeässä osassa. Ihminen ei tarvinnut pappia itsensä ja Jumalan väliseen kanssakäymiseen. Ihminen pystyi osoittamaan rukouksensa, siunauksensa ja kiitöksensä suoraan Jumalalle oman arkensa keskellä, mihin löytyi mallit Vähästä katekismuksesta. Poikkeuksena olivat esimerkiksi ripittäytymisen kaltaiset uskonelämän rituaalit, joiden kohdalla ihminen tarvitsi pappia. Luther kannusti ihmisiä vahvasti myös harjoittamaan kotona sosiaalisempaa uskonelämää, jollaista olivat perheenpäiden johtamat kotitalouden yhteiset hartaushetket.⁴¹⁴ Ihmisen oli siis tarkoituskin täyttää hengellistä kutsumustaan arjen keskellä eikä jättää sitä ainoastaan pyhäpäivien kirkonmenoihin.

Tämän mukaisesti Aurenius kertoi, kuinka rukoileminen ei häirinyt arkista aherrusta vaan pikemminkin auttoi sitä. Rukouksen kautta ihminen sai siunauksen ja menestyksen töilleen, mutta sen lisäksi rukous arkiaskareiden ohessa piti hänet pois pahoilta teiltä. Näin ihmisen tuli siis Aurenituksen mukaan rukoilla ”ahtammissakin tiloissa ja paikoissa”.⁴¹⁵ Maatalouspitäjänä leppävirtalaiset oli-

⁴¹¹ Leufvén 1926, 61, 63, 71–73; Nordbäck 2009, 98–100.

⁴¹² Salminen 1994, 84–89; Lenhammar 2000, 100.

⁴¹³ KA KFB: Concio Sacra Dom: 2:da Trinit: (13.6.) Anno 1790, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan 1. Moos. 3:19.

⁴¹⁴ Nordbäck 2009, 58–59.

⁴¹⁵ KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga Freden 1790.

vat tottuneet suuriin ja raskaisiin maataloustöihin, jolloin henkilökohtaiselle uskonharjoitukselle ei ole jäänyt liikaa aikaa. Tämänkaltaisella rukoukseen kannustaneella puheella Aurenius on pyrkinyt motivoimaan ihmisiä syventämään uskonelämäänsä raskaan arkensa keskellä, vaikka kuulijat saattoivat kokea hengellisen ja maallisen kutsumuksen toteuttamisen tässä tapauksessa toisistaan irralliseksi ja toisiaan hyödyttämättömiksi toiminnoiksi.

Myös Widberg kertoi hengellisen kutsumuksen liittyvän erottamattomasti maalliseen kutsumukseen. Tästä hän käytti vertailukohtana Jeesuksen opetuslapsia. He kalastivat koko yön saamatta yhtään kalaa, minkä Widberg tulkitse ahkeraksi ja tunnolliseksi työnteoksi. Kun Jeesus kuitenkin kehotti heitä heittämään verkon toiselle puolelle venettä, he tottelivat. Tämä kuvasti Widbergin mukaan opetuslasten vahvaa uskoa Jeesuksen heidän työnsä antamaan siunaukseen, vaikka toisaalta he tekivät työtään niin ahkerasti, kuin eivät olisi odottaneetkaan Jumalan erityisesti siunaavan sitä.⁴¹⁶ Samalla tavalla Widberg kehotti kuulijoitaan luottamaan arkensa keskellä Jumalan huolenpitoon ja toisaalta työskentelemään tunnontarkasti opetuslasten tavoin.

Vaikka ihmisen hengellinen kutsumus kuuluikin ihmisen jokaiseen päivään maallisen kutsumuksen ohessa, pyhäpäivät eli sapatit oli kuitenkin omistettava ainoastaan hengellisen kutsumuksen toteuttamiseen. Tällöin ihmisen tuli jättäytyä pois ruumiillisesta työstä ja keskittyä hengelliseen toimintaan. Sapatin viettämisen tarkoitus ei ollut kuitenkaan keskittää Jumalan palvelemista ainoastaan pyhäpäiville. Ihmisen tuli jatkuvasti keskittää ajatuksensa Jumalaan ja tehdä kaikki työnsä hänen kunniaksensa. Luterilaisuudessa siis korostettiin sapatinvieton ulottamista hengellisessä mielessä myös muille viikonpäiville. Normaalien sunnuntaipäivien lisäksi myös muilla vuodenkiertoon kuuluvia juhlapäivillä oli hengellinen merkitys.⁴¹⁷

Aurenius kertoi, kuinka Jumala oli säätänyt lepopäivän koko ihmisen sukukunnalle yhteiseksi luomistyön muistopäiväksi, minkä viettoon hän kehotti kuulijoitaan Mooseksen ajan israelilaisten tapaan. Silloin ei tullut tehdä ruumiillista työtä, vaan keskittyä sen sijaan hengelliseen työhön sanan ja rukouksen kautta.⁴¹⁸ Widberg puolestaan kertoi ihmisen häpäisevän sapatin, mikäli hän teki silloin ruumiillista työtä tai maallisia tehtäviä. Sen sijaan ihmisen tuli käydä sapatina kerran tai kahdesti kirkossa ja lukea lisäksi kotona jotain hengellistä kirjaa, jolla hän tarkoitti oletettavasti Raamattua,

⁴¹⁶ LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan Joh. 21:3–6.

⁴¹⁷ Nordbäck 2009, 200, 205. Juhlapäivien viettämisestä varhaismodernin ajan Ruotsissa, ks. Malmstedt 1994.

⁴¹⁸ KA KFB: Concio Sacra Dominica XVII:ma Trinit: (26.9.) Anno 1790. 1700-luvun saarnoissa oli yleistä korostaa sitä, että sapatinvietämiseen liittyvä käsky on johdettu suoraan Jumalan juutalaisille antamasta käskystä, ks. Leufvén 1926, 24; Nordbäck 2009, 199–200.

virsikirjaa ja postilloja.⁴¹⁹ Näin saarnojen pitopäivien aikana meneillään olleille pyhäpäiville annettiin selkeä, Jumalan palvelemiseen pyhitetty tarkoitus.

Todellisuus sapatin pyhittämisessä tuntui olevan Leppävirralla hieman toisenlainen. Aurenus moitti saarnoissaan seurakuntalaisia siitä, kuinka he käyttivät pyhäpäivät kenties arkipäiviäkin kelvottomammin. He eivät käyneet kirkossa vaan keskittyivät kaikenlaisiin paheisiin. Osa puolestaan tuli pyhäpäivinä kyllä kirkon liepeille, mutta sisään asti he eivät selvinneet. Osa kuunteli vain saarnan, mutta jätti kuuntelematta jumalanpalveluksen alku- ja loppuosan, synnintunnustuksen sekä Herran siunauksen. Jumalanpalveluksen ajaksi ihmiset tulivat vain puhumaan keskenään ja naureskelemaan joko kirkon ulkopuolelle tai kirkon takaosaan.⁴²⁰ Edellä mainituista asioista Aurenus valitti myös Leppävirran pitäjänkokouksessa vuonna 1782. Tämä korostaa Aurenuksen vuosikautia jatkunutta taistelua kirkkokurin ja kristillisen elämän perusteiden toteutumisesta pitäjässään.⁴²¹

Kun puhuttiin lepopäivän viettämisestä, yleinen huolenaihe oli kansan viinankäyttö. Humaltuneiden ihmisten ei nähty hyötyvän sapatista ruumiillisesti tai hengellisesti, vaan sen sijaan he vihastuttivat Jumalan synninteollaan.⁴²² Myös kirkkoon tuleminen humalassa oli suhteellisen yleistä 1700-luvun aikana, mikä aiheutti aika ajoin järjestyshäiriöitä jumalanpalveluksissa.⁴²³ Tältä ei välttytty myöskään Leppävirralla, jossa Aurenus moitti ihmisten taipumusta viinankäyttöön ja valitti heidän tulevan pääsiäiskirkkoon humalassa.⁴²⁴ Samalla tavalla kuin ihmisen tuli täyttää arkena tunnontarkasti maallista kutsumustaan, tuli pyhäpäivinä keskittyä erityisen suurella hartaudella Jumalan palvelemiseen. Pidättäytyminen yhtenä päivänä viikossa maallisesta kutsumuksesta ei siis tarkoittanut sitä, että silloin sai pidättäytyä myös hengellisestä kutsumuksesta. Hengelliseen kutsumukseen liittynyttä jumalallista elämää tuli elää täydet seitsemän päivää viikossa.

⁴¹⁹ LAG GSA v. 51: 6. Sönd: eft: Trinitat: (29.6.) 1788.

⁴²⁰ KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789; KA KFB: Concio Sacra Dom: 2:da Trinit: (13.6.) Anno 1790; KA KFB: Concio Sacra Dominica XVII:ma Trinit: (26.9.) Anno 1790. Pentti Laasosen mukaan 1700-luvun aikana ainakaan kansan keskuudessa ei kuitenkaan ollut havaittavissa selkeää kirkossakäynnin aktiivisuuden vähentymistä, Laasonen 1991, 323–324.

⁴²¹ Hovi 1988, 347. Kirkkoherrojen keskeisestä roolista pitäjänkokouksissa 1700-luvulla, ks. esim. Juva 1955, 161.

⁴²² Malmstedt 1994, 56–57.

⁴²³ Vilkuna 2010, 147–151.

⁴²⁴ KA KFB: Concio Sacra et Simpliciss: Dom: 18. p: Trinit: (21.9.) 1788, saarna on päivätty lokakuun taitteeseen vaikka siinä puhutaan pääsiäisestä, joten se on esimerkiksi voitu kirjoittaa aiemmin, mutta sitä on uusiokäytetty kirjattuna ajankohtana. Leppävirralla papisto valitteli 1700-luvun lopulla useissa muissakin yhteyksissä väestön juoppoudesta, Hovi 1988, 352–353.

4.2 Ihmisten samanarvoisuus Jumalan edessä

Luterilaiseen ajatteluun kuului kahtalainen käsitys yhteisöllisestä hierarkiasta. Maallisessa yhteiskunnassa oli Jumalan asettama selkeä, hierarkiaan perustuva järjestelmä. Tämän mukaisesti ihmisten sosiaalisessa arvokkuudessa oli selkeitä eroja. Toisaalta jo uskonpuhdistajat toivat omassa ajattelussaan hyvin selkeästi esiin ajatuksen kristittyjen yleisestä pappeudesta. Sen mukaisesti kaikki ihmiset olivat samanarvoisia Jumalan edessä, jolloin erottava tekijä heidän välillään oli tässä suhteessa usko.⁴²⁵ Tämän mukaisesti myös tutkimistani saarnoista on havaittavissa aiemmin esiteltyjen hierarkkisten erojen lisäksi käsitys, jonka mukaisesti kaikki ihmiset olivat samalla viivalla hengellisessä elämässä ja ruumiillisessa inhimillisyydessä.

Varsinkin meneillään olleen sotatilan aikana saarnoissa korostettiin ihmisiä yhteisönä Jumalan silmissä. Tähän liittyen Aurenus toi saarnoissaan selkeästi esille sen, kuinka Jumala katsoi kansallista yhteisöä kollektiivisesti. Ihmisten väliset yhteiskunnalliset, sosiaaliset tai biologiset erot eivät merkinneet mitään. Hän kehotti ihmisiä olemaan häpeämättä sitä, ”että näin nöyryttä itsensä Herran edessä, vaan pieni ja suuri, rikas ja köyhä, korkia ja alhainen, mies ja vaimo, Esivalda ja alamainen, Opettajat ja sanan kuulijat, kaikki yhteisesti, palwelkat Herra pelvosa ja iloitkat wapistuxella.” Samassa saarnassa Aurenus myös pyysi Jumalaa siunaamaan sekä ruumiillisesti että hengellisesti valtakunnan ihmisiä heidän säätyynsä tai elämäntilanteeseensa katsomatta.⁴²⁶ Samoin Aurenus asettui uudenvuoden kiitosrukouksessaan edustamaan seurakuntasalin kaikenlaisia ihmisiä heidän keskinäisistä ikä-, varallisuus- ja säätyeroista huolimatta.⁴²⁷ Rauhan tultua hän antoi rukouskehotuksen kaikille valtakunnan kerroksille, mikä korosti kaikkien valtakunnan asukkaiden yhteistä riippuvaisuutta Jumalasta ja hänen armostaan:

”Kijttäkät ja ylistäkät Herra te nuoret ja wanhat, korkiat ja alhaiset, sotamiehet ja yhteinen kansa, miehet ja waimot, Opettajat ja sanan kuulijat! Kijttäkät ja ylistäkät Händä sekä yhteisesti että erinäisesti, sekä Seurakunnasa, että kotona teidän huoneisanne!”⁴²⁸

⁴²⁵ Thorkildsen 2014, 92. Säädyn tai sosiaalisen aseman lisäksi myös biologiset tekijät, kuten ihmisen sukupuoli ja ikä, toivat varhaismodernilla ajalla eroja ihmisten toimenkuviiin yhteisöjen sisällä, ks. esim. Holtz 2009, 286; Vilku 2010, 14–22.

⁴²⁶ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Ps. 2:11.

⁴²⁷ KA KFB: [...]nnit (1.1.) Anno 1789.

⁴²⁸ KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga Freden 1790.

Widberg esitti ennen sotaa ajatuksen, jonka mukaisesti kaikki maailman ihmiset ovat kristityn lähimmäisiä. Tämä osoitti, kuinka Jumalan silmissä kaikki ihmiset olivat samanarvoisia, vaikka ulkoisesti heidän välillään vallitsikin selkeä hierarkia.⁴²⁹ Hän kertoi Jeesuksenkin kohdelleen kaikkia ihmisiä samalla tavalla heidän arvostaan, rikkaudestaan ja koostaan riippumatta.⁴³⁰ Jumalan edessä ulkoisilla tekijöillä ei ollut väliä, vaan ratkaiseva tekijä oli ihmisen henkilökohtainen suhde Jumalaan. Tämän mukaisesti Widberg pyysi Jumalaa siunaamaan sekä pieniä että suuria ihmisiä, jotka elivät rehellisessä jumalanpelossa.⁴³¹ Koska Jumala saattoi siunata ketä tahansa valtakunnan asukasta, hän saattoi yhtälailla kostaa kenen tahansa jumalattomuuden. Widberg kertoi Jesajan kirjan sanoin, kuinka maan syöksevät tuhoon kaikkien ihmisten rikkomukset riippumatta eroista heidän asemassaan tai varallisuudessaan.⁴³² Kaikki ihmiset saivat myös maan päällä omien tekojensa mukaisen palkkion Jumalalta, minkä takia samat kristillisten normien mukaisen elämän vaatimukset koskivat kaikkia.

Ihmisen tuli pyytää siunausta lähimmäisilleen ulkoisiin lähtökohtiin katsomatta. Aurenius kehotti sekä hallitsevia ihmisiä että alamaisia rukoilemaan toistensa puolesta ”säätyyn tai tilaan katsomatta”. Samalla hän korosti sitä, kuinka Ruotsin kuningas oli jo seurannut tässä asiassa kuningas Hiskiän esimerkkiä ja rukoillut kansan puolesta. Tämän avulla kansaa kehoitettiin rukoilemaan vastavuoroisesti esivallan puolesta.⁴³³ Samalla tavalla Widberg painotti saarnassaan alamaisten oman hyvinvointinsa tähden esivallalle osoittamia rukouksia. Hän korosti kuitenkin sitä, ettei ihmisten välille tullut tehdä eroa siinä, kenen puolesta pitäisi esittää rukouksia, avunhuutoja tai kiitosrukouksia Jumalalle. Kunnollisen kristityn velvollisuus oli rukoilla kaikenlaisten ihmisten puolesta – sekä ylhäisten ja alhaisten että hallitsevien ja alamaisten (*både högre och lägre både regerande och lydande*).⁴³⁴ Tähän verraten myöskään kristityn velvollisuus julistaa evankeliumia ei katsonut hänen asemaansa. Jeesuksen lähetyskäsky koski Aureniuksen mukaan kaikkia kristittyjä säädystä, iästä ja elämäntilanteesta riippumatta.⁴³⁵

Aurenius kertoi kaukaisen maan tietäjistä, jotka lankesivat Jeesus-lapsen edessä polvilleen ja toivat hänelle arvokkaita lahjoja. Näin yhteiskunnallisesti arvostetussa asemassa olevat ihmiset toimivat

⁴²⁹ LAG GSA v. 51: 4. Sönd: e: Trinitat: (15.6.) 1788 & (27.6.) 1790.

⁴³⁰ LAG GSA v. 53: Mar: Bebod: Dag (25.3.) 1789.

⁴³¹ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788.

⁴³² LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (25.10.) 1789, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Jes. 24:20.

⁴³³ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan 2. Aik. 30:18–19.

⁴³⁴ LAG GSA v. 53: Mar: Bebod: Dag (25.3.) 1789. 1700-luvun loppupuolella papiston keskuudessa alkoi vähitellen esiintyä myös modernimpaan, sekulaariin nationalismiin viittaavia ajatuksia ihmisten yhteisestä kansallisuudesta ja kaikkien ruotsalaisten samanarvoisuudesta säätyeroista riippumatta. Samalla kuitenkin korostettiin kuuliaisuutta esivallalle, Nordin 2000, 375–376.

⁴³⁵ KA KFB: Concio Sacra Testo Ascensionis Christi (13.5.) Anno 1790.

Jeesuksen edessä alamaisen tavoin.⁴³⁶ Myös alkuseurakunnassa ihmiset olivat arvosta ja iästä riippumatta toistensa veljiä ja sisaria, sillä Widberg kertoi heidän kaikkien kääntyneen kristityiksi saman, Pyhän Kolminaisuuden toiminnan vaikutuksesta.⁴³⁷ Jumalan persoona ja vaikutus nähtiin siis tekijöinä, jotka hälvensivät yhteiskunnalliset ja sosiaaliset erot ihmisten väliltä. Ne tekivät kaikista ihmisistä saman, jumalallisen voiman tasavertaisia alamaisia.

Widbergin käyttämä Matteuksen evankeliumin esimerkki spitaaliseen ja roomalaisesta sadanpäämiehestä kuvasti sitä, kuinka sekä ylhäiset että alhaiset ihmiset olivat samalla tavalla itsessään voimattomia elämän epämiellyttävissä käänteissä. Sekä spitaalisen sairaudessa että sadanpäämiehen huolella rakkaan palvelijansa sairaudesta ei ollut tehtävissä mitään muuta kuin pyytää apua Jeesukselta. Widberg vertasi näiden kahden miehen hätää synninhätään, joka oli samalla tavalla ominainen kaikille ihmisille.⁴³⁸ Ihmiselämään kuuluvissa maallisissa kärsimyksissä ihmisten välillä ei ollut eroa.

Asemasta riippumatta jokaisen ihmisen elämä ja sen käänteet olivat Jumalan sallimuksen varassa. Edes suuri ja hurskas kuningas Daavid ei selvinnyt elämässään ilman suuria koettelemuksia, joiden kohdalla hänkään ei voinut muuta kuin rukoilla Jumalalta apua tai kiittää hänen antamastaan avusta. Kaikki ihmiset olivat sidoksissa inhimillisyyteensä.⁴³⁹ Toisaalta esimerkiksi Kustaa III:lle suotiin papiston antamissa kuvauksissa erivapauksia tämänkaltaisesta tasavertaisuudesta kuvaamalla hänen kuolemaansa hohdokkaalla tavalla.⁴⁴⁰ Kuten aiemmin mainitsin, sekä Aureniuksen että Widbergin ajattelussa kuningas ei kyennyt hoitamaan virkaansa ilman Jumalan apua. Tästä voi päätellä myös Aureniuksen ja Widbergin pitäneen Ruotsin kuningasta samalla tavalla inhimillisiin kärsimyksiin sidottuna ihmisenä, vaikei tutkimissani saarnoissa puhuttukaan hallitsijan tästä puolesta.

Yhteiskunnallisen tai sosiaalisen aseman sijaan ihmisten väliset erot Jumalan silmissä muodostuivat heidän hengellisestä elämästään. Luterilaisessa ajattelussa usko Jumalaan synnytti ihmisessä automaattisesti halun noudattaa hänen käskyjään. Tämän myötä käskyjen noudattaminen oli tietyllä tapaa uskovan ihmisen velvollisuus.⁴⁴¹ Vaikka Jumala katsoikin yhteisöä kollektiivisesti, saarnoissa eroteltiin kuitenkin jumalattomat yksilöt rangaistuksen tuojina koko yhteisön niskaan ja toisaalta

⁴³⁶ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Testo Epiphania (6.1.) Anno 1790, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan Matt. 2:1-11. Kyseisestä saarnasta löytyy sekä suomen- että ruotsinkielinen versio.

⁴³⁷ LAG GSA v. 53: Mickaëlis-Dag (5.10.) 1788 & (3.10.) 1790.

⁴³⁸ LAG GSA v. 50: 3. Sönd: e: Trettonde:d: (25.1.) 1789, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan Matt. 8:1-13.

⁴³⁹ LAG GSA v. 52: 4. Store Bönedagen (12.10.) 1788, kirjoittaja siteerasi tekstissään raamatunkohtaa Ps. 108:2.

⁴⁴⁰ Nygård 2005, 212-213.

⁴⁴¹ Gassman & Hendrix 2005, 211.

esirukoilijoiden rooli koko yhteisön pelastumiselle.⁴⁴² Aurenius kuvasi Saatanalle antautunutta ihmistä kelvottomaksi sekä Jumalan että maallisten ystäviensä edessä.⁴⁴³ Widberg piti puolestaan ihanteellisena tilanteena sitä, että vaivaistalon seurakunnan jäsenet hylkäisivät syntisen elämänsä ja voisivat elää uutta elämää sekä Jumalan että maallisten ihmisten edessä.⁴⁴⁴ Saarnoissa tuotiin siis esille moraalisen ja jumalaapelkäävän elämän ihanne yhteisön sisäisessä toiminnassa.

Widberg kertoi, kuinka synnissä elävä ihminen saattoi menettää läheistensä arvostuksen ja kunnioituksen, vaikka näiden pitäisi edelleen osoittaa tälle kunnioitusta hänen asemansa tai säätynsä takia. Samalla tavalla myös syntiä tekevä alamainen saattoi tehdä itsestään halveksuttavan hallitsijansa edessä.⁴⁴⁵ Tämä on saarnan ajankohtaan nähden toiminut myös Widbergin kannanottona Anjalan liittoon osallistuneiden upseerien toimille. Yhteisöstä ja sen uskonnollisesta tilasta tuotiin esille ihanne, jonka mukaisesti yhteisön jäsenien tuli elää jumalallista elämää. Tämän ihanteen vastaisesti elävät olivat puolestaan toimintansa takia sekä yhteisönsä että Jumalan halveksuvia, vaikka he olisivatkin olleet korkea-arvoisia yhteiskunnallisessa hierarkiassa. Maallisissa ja hengellisissä asioissa ei ole siis vallinnut samanlainen hierarkia ihmisten keskuudessa.

4.3 Maallinen kutsumus sota-aikana

Widberg korosti neljännen käskyn mukaisen vanhemmille osoitettavan kuuliaisuuden tarkoittavan sekä maallista esivaltaa että ihmisten omia isäntiä ja muita tehtäviinsä perustuvia esimiehiä (*husbönder och andra förman*).⁴⁴⁶ Ihmisten velvollisuus totella isäntiään oli täysin verrattavissa maallisen esivallan tottelemiseen ja se sisälsi samanlaisia vastavuoroisia velvollisuuksia. Isäntien ja heidän palvelijoidensa suhteiden sekä siihen verrattavien alisteisuussuhteiden nähtiin toimivan yhteiseksi parhaaksi. Esimerkiksi hattujen sodan aikaan piispa Benzelius korosti Raamatun antamien esimerkkien mukaisesti sitä, kuinka tämän järjestyksen rikkominen aiheuttaisi eripuraisuutta kyseisten osapuolten lisäksi myös koko yhteisössä, mikä saattaisi johdattaa yhteisön tuhoon.⁴⁴⁷

⁴⁴² Esim. LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788; KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789; KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789.

⁴⁴³ KA KFB: Concio Sacra Dominica XI:ma Trinit: (15.8.) Anno 1790. Myös Chydenius korosti omassa ajattelussaan Jumalan käskyjen pitämisen vaikutusta kristityn oman hengellisen elämän lisäksi ihmisten maalliseen yhteiseloon, Nordbäck 2009, 165.

⁴⁴⁴ LAG GSA v. 50: Nyårs-dag (1.1.) 1790.

⁴⁴⁵ LAG GSA v. 49: 25. Sönd: eft: Trinitat: (9.11.) 1788.

⁴⁴⁶ LAG GSA v. 51: 6. Sönd: eft: Trinitat: (29.6.) 1788.

⁴⁴⁷ Winton 2007, 202–203.

Valtion ja kirkon yhteistyö perustui luterilaisissa käsityksissä järjestykseen ja yhteiseen hyvään. Erityisesti kotitalous oli keskeinen instituutio sosiaalisen järjestyksen ylläpidossa, mitä painotettiin sekä katolilaisuudessa että protestantismissa. Koska protestantismissa korostettiin jokapäiväisen perhe-elämän ja työn merkitystä ihmisen elämälle, kotitaloudella ja avioliitolla oli vieläkin keskeisempi rooli. Isännällä oli korostettu vastuu oman kotitaloutensa järjestyksenpitäjänä niin moraalisessa kuin uskonnollisessa mielessä. Hänellä oli samanaikaisesti rooli isänä, aviomiehenä, opettajana, isäntänä, kasvattajana ja elättäjänä.⁴⁴⁸ Saarnoissa isännän rooli korostui erityisesti hänen toiminnassaan perheenpäänä ja palvelusväkensä esimiehenä.

Maallisen isännän velvollisuus oli hoitaa alaisiaan ja heille kuuluvia asioita asianmukaisella tavalla. Ylemmän velvollisuus oli esimerkiksi maksaa alaiselleen hänen tekemästään työstä kuuluva palkka, tai muuten hän syyllistyi omassa toiminnassaan varkauteen.⁴⁴⁹ Isäntä ei siis saanut riistää alaisiaan miten tahtoi. Myös lastensa kasvattamisessa isännän velvollisuutena oli käyttää sopivaa ankaruutta, jotta hän voittaisi pelon sijasta lastensa kunnioituksen. Toisaalta kasvatuksessa tuli osoittaa rakkautta lapsia kohtaan maltillisesti, ettei lapsista tulisi koppavia.⁴⁵⁰ Widberg kuvasi maallisen isännän antaman suosion ja armon ihmiselle autuaalliseksi tilaksi. Tätä hän käytti vertailukohtana siihen vieläkin autuaallisempaan tilaan, josta ihminen sai nauttia taivaallisen Isänsä rakkaudessa.⁴⁵¹ Maalliseen isäntään siis yhdistettiin yleisellä tasolla samat piirteet, jotka kuuluivat kuninkaan ja alamaisen suhteeseen. Isännällä oli velvollisuus pyrkiä toimimaan rakastavan isän ihanteen mukaisesti ikään kuin ”heijastaakseen” sitä kautta Jumalan suhdetta häntä kunnioittavaan ihmiseen.

Aurenius kehotti rauhan jälkeiseen kiitosjumalanpalvelukseen kokoontuneita ihmisiä opettamaan myös lapsensa ja huoneväkensä kiittämään Jumalaa rauhasta.⁴⁵² Tämä korosti perheenpäiden vastuuta alaisistaan myös uskonnollisessa mielessä. Vaikka vuoden 1726 konventikkeliplakaatti kielsi hartaustilaisuuksien järjestämisen virallisten jumalanpalvelusten ulkopuolella, tämä ei kuitenkaan rajoittanut kotitalouksien sisäisiä hartaustilaisuuksia. Ihmisiä jopa kannustettiin tällaisiin tilaisuuksiin ja niiden kautta perheenpäätkykenivät valvomaan alaistensa elämää ja antamaan heille hyvää esimerkkiä kristillisestä elämästä. Ulkopuolisia ei näihin tilaisuuksiin saanut kutsua. Varhaismodernilla ajalla kotihartaudet eivät kuitenkaan saavuttaneet erityisen laajaa suosiota kansan keskuudessa.⁴⁵³ Luterilaisuudessa myös pidettiin tärkeänä sitä, että perheenpäätkeskustelivat lastensa ja palvelusväkensä kanssa vielä jumalanpalveluksen jälkeen saarnassa esiin nousseista asioista. Saarnojen

⁴⁴⁸ Holtz 2009, 282–284, 292.

⁴⁴⁹ Nordbäck 2009, 246.

⁴⁵⁰ Leufvén 1926, 85–86; Nordbäck 2009, 178–179.

⁴⁵¹ LAG GSA v. 51: 4. Sönd: e: Trinitat: (15.6.) 1788 & (27.6.) 1790. Ks. lisäksi Holtz 2009, 298.

⁴⁵² KA KFB: Tacksägelse til Gud för den Hugneliga Freden 1790.

⁴⁵³ Leufvén 1926, 107; Lenhammar 2000, 58; Laine E. M. & Laine T. 2010, 292.

sisällön ja teeman ei ollut tarkoitus jäädä ainoastaan kirkkosaliin.⁴⁵⁴ Isäntäväen tehtäväksi nähtiin kristillisen elämän perusteiden opettamisen alaisilleen, mikä korosti omalta osaltaan kirkon ja maallisten instituutioiden läheistä suhdetta luterilaisessa Ruotsissa.

Alaisen velvollisuus oli puolestaan osoittaa kuuliaisuutta isännälleen samalla tavalla kuin maalliselle esivallalle. Aurenin kuvauksessa palvelijan velvollisuus totella isäntäänsä oli sidoksissa uskonnollisiin velvollisuuksiin:

”Oliskon yxi Kuningas tytywäinen sillä, että hänen Alamaisens ainoastans kuulis hänen käskyns ja säätyns edesäns luettavan; mutta ejvät asettais nijtä heillens ojennuxexi ja jälkenelämisexi? Ej suingan: Se palvelia, joka tietä hänen Herransa tahdon, ja ej tiesen jälken, pitä paljon haawoja kärsimän.”⁴⁵⁵

Widberg puolestaan kuvaili alaisen velvollisuuksia isäntäänsä kohtaan puhumalla lapsen velvollisuuksista maallisia vanhempiaan kohtaan. Jumalaa pelkääväinen lapsi rakasti, kunnioitti ja totteli vanhempiaan sekä varoi tekemästä heille pahaa. Hän luotti vanhempiinsa ja yritti toimia elämässään kuten he, sillä hän luotti tekojensa olevan oikein, jos hänen vanhempansa olivat sanoneet niin. Epäonnistuuksaan ja rikkeen tehdessään Jumalaa pelkääväinen lapsi myönsi virheensä ja pyysi sitä anteeksi. Hän ei myöskään yrittänyt valehdella. Widberg vertasi Jumalaa pelkääväisen lapsen piirteitä siihen, kuinka Jumalan lapsen tulisi toimia taivaallista Isäänsä kohtaan.⁴⁵⁶ Koska samankaltaiset vaatimukset kuuluivat myös isännän ja hänen palvelijansa väliseen suhteeseen, voidaan huomata, kuinka selkeät kuuliaisuuden ja tottelevaisuuden piirteet hallitsivat isännän ja hänen palvelijansa välistä suhdetta. Palvelijan tuli hyväksyä osansa sekä osoittaa nöyryyttä ja kuuliaisuutta ylempiä kohtaan. Hänen tuli siis nöyrästi toteuttaa hänelle annetut tehtävät sekä luottaa ylempiensä pitävän hänestä huolta ja antavan hänelle tarvittavan toimeentulon.

Lutherin ajattelussa lähtökohta kuuliaisuudelle maallista esivaltaa, ja samalla muita ylempiä kohtaan, oli lähimmäisenrakkautta. Koska oikeamielinen kristitty eli maan päällä itsensä sijasta lähimmäistensä hyväksi, hän antautui ikään kuin vapaaehtoisesti maallisen hallinnon alle ja täytti siten kansalaisvelvollisuutensa. Kuuliaisuus ylempiä kohtaan lähti siis kristityn omien uskontarpeiden

⁴⁵⁴ Holtz 2009, 280.

⁴⁵⁵ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789, kirjoittaja viittasi tekstissään raamattunkohtaan Luuk. 12:47.

⁴⁵⁶ LAG GSA v. 53: Mickaëlis-Dag (5.10.) 1788 & (3.10.) 1790. Ks. lisäksi Holtz 2009, 297.

sijasta lähimmäisenrakkaudesta.⁴⁵⁷ Ihmisten välisiin keskinäisiin kuuliaisuussuhteisiin kuului tärkeänä osana, vastavuoroisten velvollisuuksien lisäksi, molemminpuolinen rakkaus. Tämä oli perheen sisäisten suhteiden perimmäinen tarkoitus.⁴⁵⁸ Vaikka isännän ja palvelijan suhde pohjautui pitkälti osapuolten väliseen työsopimukseen, sitä ei voitu kuitenkaan erottaa kahden ihmisen välistä sosiaalisesta suhteesta. Vaikka isännän ja palvelijan suhde perustuikin palvelijan kunnioitukseen ja isännän huolenpitoon, pidettiin osapuolten välistä, tasa-arvoisempaa inhimillistä kiintymystä tavoiteltavana asiana. Hierarkkinen yhteiskuntajärjestelmä ei tarkoittanut sosiaalisesti eriarvoisten ihmisten tunteetonta suhtautumista toisiinsa.

Tämän mukaisesti saarnaajat antoivat esimerkin roomalaisesta sadanpäämiehestä ja hänen palvelijastaan, jonka Jeesus paransi kuolemansairaudestaan. Widberg pani merkille sadanpäämiehen ja hänen palvelijansa läheisen suhteen. Widberg arveli, että palvelija oli ollut jo pidempään sadanpäämiehen palveluksessa ja siksi heidän välinsä olivat muodostuneet niin lämpimiksi. Palvelijan kuolema olisi ollut sadanpäämiehelle hyvin raskas kokemus.⁴⁵⁹ Samalla tavalla Aurenius ylisti tätä isännän ja hänen palvelijansa keskinäistä kiintymystä, mikä näkyi sadanpäämiehen hädässä rakkaan ja uskollisen palvelijansa hengestä. Heidän välillään oli Aureniuksen mukaan isännän ja palvelijan ihannetilanne, jossa ”he rakkaudesta waaria ottawat heidän welwollisuxistans toinen toistans was-tan”. Mainitun kaltaista rakkautta isännän ja palvelijoiden välillä näkyi hänen omana aikanaan aivan liian vähän. Koska pakanatkin kykenivät edellä mainitun vertauksen mukaiseen vilpittömään rakkauteen lähimmäistään kohtaan, lähimmäisenrakkaudestaan tunnettujen kristittyjen tuli Aureniuksen mukaan parantaa huomattavasti tapojaan.⁴⁶⁰

Yleinen tottelemattomuus ylempiä kohtaan oli asia, jota Aurenius kertoi näkevänsä muutenkin liikaa ympärillään. Hän totesi isäntien ja palvelijoiden välisen suhteen olevan yleisesti kylmä, minkä lisäksi ihmiset eivät noudattaneet Jumalan ja maallisen esivallan käskyjä. Tämän vuoksi Aurenius ei pitänyt ihmeenä, että Jumala oli lähettänyt kärsivän kansansa päälle vitsauksia, jotta nämä katuisivat ja tekisivät parannusta.⁴⁶¹ Keskeinen asia isäntien ja palvelijoiden suhteeseen liittyneissä vastavuoroisissa velvollisuuksissa oli heidän keskinäinen rakkautensa, kuten luterilaisessa opetuksessa korostettiin.

⁴⁵⁷ Gassman & Hendrix 2005, 173–174.

⁴⁵⁸ Holtz 2009, 299; Nordbäck 2009, 209.

⁴⁵⁹ LAG GSA v. 50: 3. Sönd: e: Trettonde:d: (25.1.) 1789.

⁴⁶⁰ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissimi: Dom: 3:tia Epiphan: (25.1.) Anno 1789. 1700-luvun teologiassa oli tapana erottaa toisistaan kristillinen ja pakanallinen moraalit, joista jälkimmäinen nähtiin inhimilliseen järkeen perustuvana ja sen takia puutteellisempänä, Nordbäck 2009, 117.

⁴⁶¹ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789.

Papistolla oli merkittävä rooli paikallisyhteisöissään, joten on tärkeää tarkastella myös saarnaajien itsensä tehtäviinsä liittyviä piirteitä. Papin tehtäviin kuuluivat tietyt normit, joiden puitteissa hänen oli virkaansa hoidettava. Hän edusti yhteisössään koko maailmankaikkeuteen liittyvää oppineisuutta, jolloin häneltä myös odotettiin virkaansa sopivaa käytöstä. Pappi ei saanut käyttäytyä liian rahanomaisesti tai moraalittomasti. Juoppous, siveettömyys, ahneus tai väkivaltainen käytös olivat piirteitä, joita paikallisyhteisön sielunpaimenelta ei suvaittu. Papin tuli selvittää viranhoidosta, minkä johdosta esimerkiksi papin vanhuus tai hajamielisyys saattoi kiristää hänen ja seurakuntalaistensa välejä. Samoin papilta ei hyväksytty liiallista hurmoksellisuutta 1700-luvulla. Pappi hallitsivat seurakuntaansa saarnastuolista, jolloin hän saattoi sieltä käsin ohjenta seurakuntalaisiaan kovinkin sanoin ja joutua siitä harvemmin vastuuseen. Aivan mitä tahansa pappi ei kuitenkaan saanut sanoa saarnastuolistakaan. Esimerkiksi seurakuntalaisten haukkuminen nähtiin hänen soveltumattomuutenaan papiksi. Henkilökohtaiselle tasolle menevät puheet saarnastuolista kiristivät usein pappien ja seurakuntalaisten välejä varhaismodernilla ajalla.⁴⁶²

Erityisesti Aurenin saarnoista on selkeästi hahmotettavissa tehtävät, jotka hän käsitti kuuluviksi papille. Ensinnäkin on hyvä ottaa esiin Aurenin käsitys hänen omasta paikastaan yhteiskunnallisena toimijana. Aurenin kertoi papiston olevan Jumalan palvelija kansan opettajan virassaan, samoin kuin maallinen esivalta oli Jumalan palvelija omalla paikallaan.⁴⁶³ Hän kertoi pappien olevan kuninkaan esirukoilijoita ja hänen sanansaattajiaan rukouspäiväjulistusten kautta. Tätä esivaltauskollinen Aurenin ei näy pitäneen saarnoissaan lainkaan vastenmielisenä tehtävänä.⁴⁶⁴ Aurenin saarnat korostivat papiston ja kirkon roolia sekä yhteiskunnassa että paikallisyhteisössä. Kirkolla oli molemmissa keskeisen aseman lisäksi myös useita erioikeuksia. Papiston yhteiskunnallisessa asemassa nähtiin erityinen, Jumalan kutsuun perustuva pohjavire. Toisaalta tämä aiheutti Ruotsissa ajoittain ristiriitoja siitä, missä määrin esivalta sai puuttua kirkon sisäisiin asioihin.⁴⁶⁵ Samoin pappien esiintyminen samaan aikaan Jumalan ja maallisen esivallan palvelijoina aiheutti ajoittain ongelmia paikallisyhteisöissä.⁴⁶⁶ Kirkko ja papit nähtiin Aurenin saarnoissa kuitenkin maallisen esivallan tavoin osana rikkomatonta jumalallista järjestystä, jonka vastustaminen oli synti Jumalaa ja muita ihmisiä vastaan.

⁴⁶² Vilkuna 2010, 97–100, 142–145, 147–148; Markkola & Kajander 2014, 120–122.

⁴⁶³ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790.

⁴⁶⁴ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789, “*Siunattu olkon Hän [kuningas] tämänäin ja näiden suloisten, kallisten ja kaunisten Textein edestä, kuin Hän myös täxi päiväxi on andanut meille! Minä uskon, että kaikki uskolliset sanan palvelijat, tänäkin päivänä wuodattavat sentähden Hänen edestäns sydämmellisiä esirukouxia.*”

⁴⁶⁵ Lenhammar 2000, 60–61.

⁴⁶⁶ Holtz 2009, 292.

Papisto oli yhteiskunnan oppisäätyinä kansan valistaja niin Jumalan sanan kuin kirjoitus- ja lukutaidon puolesta. 1700-luvun lopulla papiston rooli kansan opettajana alkoi kuitenkin hiljalleen horjua informaation kulun kehityksen ja kansan piirissä levinneen yksilöllisemmän uskonharjoituksen seurauksena. Pietistiset liikkeet kritisoivat pappien yksinoikeutta hoitaa ihmisten henkilökohtaiseen uskonharjoittamiseen liittyviä toimituksia, joskin varsinainen pietismikin tunnusti yleisen pappeuden rinnalla varsinaisen papinviran järjestyksen ylläpitämisen takia. Uusien käsitysten leviämisestä huolimatta käsitykset pappien yksinoikeudesta sananjulistamiseen ja sakramenttien jakamiseen säilyivät vahvoina vuosisadan lopulle asti.⁴⁶⁷ Myös 1700-luvun papiston omassa koulutuksessa korostettiin vahvasti ortodoksian hengen mukaista ajatusta papiston roolista sanan puhtaassa julistamisessa ja sakramenttien oikeaoppisessa jakamisessa. Tämä tapahtui erityisesti Jacob Benzeliuksen laajalle levinneiden ajatusten kautta.⁴⁶⁸ Myös Aureninuksen saarnoissa esiintyi seurakunnan selkeä jaotelu sananpalvelijoihin (papisto) ja sanankuulijoihin (muu seurakunta), mikä korosti papin vastuuta seurakuntalaistensa kristinopin tuntemuksesta.⁴⁶⁹

Luterilaisessa ajattelussa pappeus nähtiin Jumalan asettamana ja hänen siunaamanaan virkana. Augsburgin tunnustuksen mukaan pappien viranhoidon keskeinen tehtävä oli evankeliumin opettaminen ja sakramenttien jakaminen. Luterilaisessa kirkossa näitä toimituksia ei Augsburgin tunnustuksen perinteisen tulkinnan mukaan saanut tehdä ilman asianmukaista pappisvihkimystä. Augsburgin tunnustuksen puolustuksen mukaan pappeuden kaltainen kirkollinen järjestys oli nimittäin omiaan suitsimaan kiihkoilua seurakunnassa.⁴⁷⁰ Jumala oli Aureninuksen mukaan asettanut papit ihmisten keskelle opettamaan heitä. Papisto levitti Jumalan sanaa ja toteutti virkansa puolesta Jeesuksen antamaa lähetyskäskyä, sekä varoitti ihmisiä heidän synneistään seuraavasta Jumalan rangaistuksesta. Aureninus kertoi Jeesuksen olleen Jumalan ja ihmisten välisen sovittelijan tehtävänsä lisäksi ihmisten opettaja, mikä antoi papiston roolille merkittävän vertailukohdan ja heidän auktoriteettiaan vahvistavan merkityksen. Hän kertoi Jumalan kehottavan ihmisiä parannuksentekoon sekä vitsaus-ten että siunausten kautta, jolloin papiston tehtävän voidaan käsittää olleen näiden merkkien tulkitseminen kansalle.⁴⁷¹ Papit nimittäin johdattivat omalla toiminnallaan ihmisiä kohti kristillistä uskoa selittämällä heille saarnoissaan Raamatun sanomaa monesta näkökulmasta, joita olivat muun muas-

⁴⁶⁷ Leufvén 1926, 29; Aurelius 1994, 69–70; Lenhammar 2000, 135–139; Nordbäck 2009, 68–69; Markkola & Kajander 2014, 111–112.

⁴⁶⁸ Lenhammar 2000, 74.

⁴⁶⁹ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789; KA KFB: Concio Sacra Testo Ascensionis Christi (13.5.) Anno 1790; KA KFB: Dominica XIII. Trinit: (29.8.) Anno 1790.

⁴⁷⁰ Gassman & Hendrix 2005, 152–154.

⁴⁷¹ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789; KA KFB: Concio Sacra Die side: Testo Paschatis (4.4.) Anno 1790; KA KFB: Concio Sacra Testo Ascensionis Christi (13.5.) Anno 1790.

sa ihmisten neuvominen, varoittaminen ja virkistäminen. Pappien tarkoitus oli siis samanaikaisesti saada ihmisiä synnintuntoon ja lohduttaa heitä armolla.⁴⁷²

Kaikkien seurakuntalaisten tuli osata ehtoolliselle päästäkseen keskeisimmät kristinuskon opinkappaleet. Tässä läheskään kaikki seurakuntalaiset eivät yleensä onnistuneet toivotulla tavalla. Widberg valittelikin saarnoissaan sitä, että monilta seurakuntalaisilta ei löytynyt tätä tarvittavaa ymmärrystä ja tietoutta. Sen sijaan he olivat vielä hengellisesti lapsen tasolla.⁴⁷³ Tarvittavien kristinopin taitojen oppiminen lähti lukutaidosta, minkä opetteleminen oli varhaismodernilla ajalla useille ihmisille hyvin kivinen taival. Valtakunnan itäisimmissä osissa ihmisten kristinopin tuntemus oli keskimäärin valtakunnan keskitasoa heikompaa. Leppävirran kohdalta ei voida sanoa erityisen tarkasti, miten hyvin kansanopetuksen tulokset näkyivät kansassa keskimäärin. Piispan- ja rovastitarkastusten pöytäkirjojen mukaan useimmat osasivat kuitenkin 1700-luvun lopulla ainakin perusasiat.⁴⁷⁴ Vaikka Aurenius soimasi saarnoissaan seurakuntalaisia monesta asiasta, hän ei kuitenkaan moittinut heitä heikosta kristinopin tuntemuksesta, kuten Widberg teki. Näin tilanne ei luultavasti ollut Leppävirralla ainakaan täysin toivoton.

Omien paikallisyhteisöjensä keskuudessa papisto toimi seurakuntiansa ”ylöswalistuxexi ja ylösra-kennuxexi”, minkä toteuttamista varten Aurenius pyysi seurakuntalaisia rukoilemaan omasta puolestaan.⁴⁷⁵ Aureniuksen saarnoissa papiston työssä korostui siis kristinopin opettamisen lisäksi seurakuntalaisten valistaminen. Aureniuksen opiskeluaikoina Turussa vaikuttaneet professorit Johan Brovallius ja Karl Fredrik Mennander korostivat pappien roolia kansan valistajina. He näkivät valistustoiminnan kitkevän kansasta taikauskon ja barbaarimaisen käyttäytymisen. Mennanderin mukaan valistustoiminta oli mieluusti aloitettava jo aivan lapsesta saakka.⁴⁷⁶ Aurenius ei puhunut saarnoissaan erikseen kansan valistamisen tarkemmista määritelmistä. Hänen voidaan kuitenkin olettaa ulottaneen käsitteen tarkoittamaan laajemmin varsinaisen seurakuntaelämän lisäksi myös yhteisön muuta käytännöllistä toimintaa, jota hän monen muun aikakautensa papin tavoin toteutti omassa paikallisyhteisössään.⁴⁷⁷

Saarnojensa kautta papit eivät vain yrittäneet vakuttaa kuulijoitaan ja ohjata heitä kohti hyvää kristillistä elämää, vaan he käyttivät saarnoja myös kontrolloimaan yhteisön sosiaalisia normeja ja säi-

⁴⁷² Nordbäck 2009, 57, 59; Laine E. M. & Laine T. 2010, 300.

⁴⁷³ LAG GSA v. 53: Mickaëlis-Dag (5.10.) 1788 & (3.10.) 1790.

⁴⁷⁴ Hovi 1988, 619; Laine 2006, 40; Laine E. M. & Laine T. 2010, 258, 262–267.

⁴⁷⁵ KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790.

⁴⁷⁶ Salminen 1994, 91.

⁴⁷⁷ Hovi 1988, 323; Salminen 1994, 91–92; Laasonen 1991, 300–301; Markkola & Kajander 2014, 118.

lyttämään tätä kautta rauhan ja järjestyksen yhteisön sisällä.⁴⁷⁸ Tämä ei aina ollut helppoa, kun seurakunnat koostuivat inhimillisistä yksilöistä. Seurakuntalaiset saattoivat olla keskenään hyvinkin riitaisia, minkä johdosta harmonisen seurakunnan ihanne ei aina toteutunut. Myös Leppävirralla tilanne oli ilmeisesti tällainen, sillä Aurenius puhui paimennettavistaan vähemmän mairittelevaan sävyyn ”sotiwaisena seurakuntana”.⁴⁷⁹

Papit olivat vastuussa toiminnassaan ennen kaikkea Jumalalle. Tämä puoli papin tehtävistä korostui, kun Aurenius kertoi olevansa ”yxi halpa käskyläinen Herran puolesta”. Myös hänen mainintansa saarnastuolista ”pyhänä sijana” kertoi pappeuden olevan erityinen, Jumalan työhön keskittynyt virka.⁴⁸⁰ Lähtökohta papin työhön oli, että hänen tuli elää niin kuin hän itse opetti. Mikäli pappi ei itse elänyt pyhitettyä elämää, hänen sanomansa ei kuulostanut uskottavalta eikä hänen koettu kykenevän antamaan mitään kuulijoilleen. Henkilökohtainen usko siis korostui papiston kohdalla aivan erityisesti.⁴⁸¹ Papiston toimi ihmisten keskuudessa Vanhan testamentin profeettojen tavoin Jumalan suuna. Aureniuksen kertoi, kuinka ”kuulu ja soi pi myös wielä tänäpänä Herran ääni kaikkein ihmisten ja kaikkein syndisten korwisa koko Ruotsin ja Suomen maasa, koska Hän tänä – – päiwänä huuta Hänen sanan palweliains suun kautta – –”.⁴⁸² Papisto toimi siis omalta osaltaan välikätenä Jumalan ja ihmisten välillä. Heidän kutsumuksensa oli ennen kaikkea hengellinen.

Kuten olen aiemmin todennut maallisen esivallan kohdalla, sen käsitettiin koostuvan itsessään erehdyttäisistä ihmisistä. Samalla tavalla saarnoissa näkyi myös Jumalan sanan julistajina toimivien papin inhimillisyys. Sekä Aureniuksen että Widbergin saarnoista tuli esille ihmisten yleinen syntisyys, mikä vihastutti Jumalaa jo luterilaiseen teologiaan keskeisesti liittyneen perisynnin takia. Myös papit olivat ihmisiä ja siten perisynnin pilaamia.

Aurenius toi lisäksi esille oman henkilökohtaisen heikkoutensa. Hän kertoi vuoden 1790 ensimmäisenä suurena rukouspäivänä vakavasta sairaudestaan, mikä oli pitänyt häntä pois seurakuntansa keskeltä ja oli hänen omien sanojensa mukaan lähes vienyt häneltä hengen. Aurenius tulkitsi Jumalan nähneen hänen sairautensa hyväksi sekä omien suunnitelmiansa että Aureniuksen itsensä kannalta. Näin myös papit kävivät elämässään muiden ihmisten tavoin kilvoittelua itsensä kanssa. Aurenius oli kuitenkin toipunut kyseisestä sairaudesta, ja kertoi Jumalan nähneen armossaan hyväksi

⁴⁷⁸ Holtz 2009, 308.

⁴⁷⁹ KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790.

⁴⁸⁰ KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790.

⁴⁸¹ Leufvén 1927, 24–26; Nordbäck 2009, 60.

⁴⁸² KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC.

kutsua Aureniuksen takaisin työhönsä.⁴⁸³ Aureniuksen terveys ja viranhoito eivät siis olleet kiinni hänestä itsestään, vaan Jumalan sallimuksesta ja tahdosta.

Aurenius kertoi muutenkin henkilökohtaisesta erehtyväisyydestään hoitaessaan saarnaajan tointa. Hän kertoi puhuvansa saarnastuolista ”inhimillisessä heikkoudessaan”.⁴⁸⁴ Vaikka pappi toimikin omalla paikallaan Jumalan suuna, hän ei kuitenkaan kyennyt Aureniuksen mukaan välittämään Jumalan sanaa niin puhtaasti kuin se olisi mahdollista, sillä ”hänen armonsa ja rackaudensa syndisiä kohtan on paljon suurempi, kuin minä heikko ja kelwotoin koskan taitaisin ulospuhua ja selittää.” Pappikin oli epätäydellinen ja syntinen muiden ihmisten tavoin.⁴⁸⁵ Värälän rauhan vuoksi järjestyksessä kiitosjumalanpalveluksessa Aurenius vei oman inhimillisyytensä äärimmäisyyksiin kutsumalla itseään ”wiheliäiseksi tomuksi ja maan madoksi”, joka epätäydellisyydessäänkin kehotti sanankuulijoitaan yhteisesti kiittämään Jumalaa rauhasta.⁴⁸⁶ Pappi ei siis ollut ihmisenä seurakuntalaisiaan parempi. Sen sijaan hänen asemassaan oli kyse hänen uskoonsa ja virkaansa kuuluvasta antautumisesta Jumalan toiminnan välineeksi.

Sotaväestä puhuttiin Aureniuksen ja Widbergin saarnoissa usein kollektiivisena, valtakuntaa puolustaneena joukkona. Tästä huolimatta saarnoista on mahdollista eritellä myös yksittäisen sotilaan tehtäviä ja häneen liitettyjä piirteitä. Kun Widberg kertoi ihmisten eri asemista ja tehtävistä, hän puhui aatelistosta sotasäätyinä (*krigs-stånd*). Tämä korosti sotilaan ammatin olleen Jumalan asettama yhteiskunnallinen tehtävä, mikä sotilaan olisi hoidettava tunnollisesti ja parhaan osaamisensa mukaan.⁴⁸⁷ Samalla tavalla esimerkiksi hovisaarnaaja Isogaeus korosti suuren Pohjan sodan aikaan, että sotilaan ammatti oli kunniallinen tehtävä maallisen yhteiskunnan alamaiselle. Sotilaan ammatin ei nähty olevan ristiriidassa kristillisen opin kanssa, vaan sen korostettiin ennemminkin olevan Jumalan mielenmukainen urapolku.⁴⁸⁸ Sotilaan tehtävien hoitamisen voidaan siis katsoa kuuluneen hänen maalliseen kutsumukseensa samaan tapaan kuin Widberg mainitsi muutkin ammatit. Vaikka Widberg puhui lainauksessa ainoastaan aatelistosta, samat maallisen kutsumuksen ihanteet ovat oletettavasti liittyneet myös alempisäätyisiin sotamiehiin. Muuten Widberg ei eritellyt saarnoissaan sotilaan ammattiin kuuluvia piirteitä. Meneillään olleen sodan takia Ruotsin sotaväestä puhuttiin enemmän erityisesti lähempänä rintamalinjoja vaikuttaneen Aureniuksen saarnoissa.

⁴⁸³ KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790. Edellinen Aureniukselta säilynyt saarna on uudenvuodenpäivältä, joten hän on saattanut olla kaksi kuukautta pois viranhoidosta.

⁴⁸⁴ KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790.

⁴⁸⁵ KA KFB: [...]nnit (1.1.) Anno 1789.

⁴⁸⁶ KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga Freden 1790. Myös Paavali puhui omasta inhimillisestä heikkoudestaan esim. raamatunluvuissa 2. Kor. 11–12.

⁴⁸⁷ LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790.

⁴⁸⁸ Nordin 2000, 174.

Aurenius käytti saarnoissa Jumalasta vertausta taivaallisen sotajoukon johtaja, vaikka hän korosti Jumalan olevan ennen kaikkea rauhan kuningas. Tämä kuvastaa ajattelua, jonka mukaisesti sotilaan tuli olla maallisessa sotaväessä kuuliainen sekä Jumalalle että maalliselle esivallalle, joiden käskyvallan alla hän taisteli.⁴⁸⁹ Ihanteellisista sotilaista ja heidän toiminnastaan Aurenius käytti vertauksena Jeesusta. Pääsiäissaarnassaan hän kertoi Jeesuksen olleen kansansa puolesta kaatunut sotasankari, joka kuitenkin nousi kuolleista saattaen vihollisen eli Saatanan johtamat helvetin sotajoukot tappiolle. Tämän vuoksi Jeesus oli Aureniuksen mukaan voiton kuningas, jonka voitonmerkkejä kristityt olivat.⁴⁹⁰

Sotatilanteeseen sopivan tematiikan mukaisesti Aurenius kuvaili sodankäyntiin liittyvällä retoriikalla, kuinka henkivaltojen välinen taistelu jatkui edelleen. Myös kristityt osallistuivat Jeesuksen alaisuudessa ja johdolla tähän taisteluun Saatanan johtamia sotajoukkoja vastaan. Jumalaa vastustaneiden pahan sotajoukkojen johtajana Saataka suojeli omia alaisiaan maallisten kuninkaiden tavoin ja yritti omalla toiminnallaan pitää heitä itselleen uskollisina. Sielunviholliseen liitetyt piirteet olivat siis hieman ristiriitaisesti yhdistettävissä myös maallisen sotapäällystön ihanteellisiin piirteisiin. Aurenius kertoi lisäksi hengellisistä sota-aseista, joiden avulla kristityt saavuttaisivat Saatanan joukoista varman ja kunniallisen voiton.⁴⁹¹ Sotiminen pahuutta vastaan nähtiin Aureniuksen saarnoissa kristityn kunniallisena velvollisuutena, johon hänen tuli parhaansa mukaan pyrkiä osallistumaan. Sotilaan tehtävä taistella ulkoista uhkaa vastaan oli siis arvossa pidetty tehtävä. Lisäksi edellä mainittu Aureniuksen vertaus kuvaa niitä evankelisen uskonrohkeuden vivahteita, jotka kertovat herrnhutismin ajatusten vaikuttaneen myös hänen saarnaretoriikkaansa.

Hengellisessä sodankäynnissä keskeistä taistelumoraalille oli sotajoukkojen johtajan antaman esimerkin lisäksi se, uskoivatko sotilaat itse voittoonsa. Tämä oli keskeistä sotilaiden taistelukyvyyn kannalta hengellisen sodankäynnin tavoin myös maallisessa sodankäynnissä. Tästä näkökulmasta sotilaiden taistelutahtoa lisänneet viestit taistelujen etenemisestä ja sodan oikeutuksesta olivat luontainen tapa selviytyä sodasta. Aurenius esitti vertauksen, mistä huokui tahto uskoa voittoisaan sotaan. Toisaalta vertauksesta huomataan kuinka tärkeänä nähtiin se, että sotilaat uskoivat sodan olevan oikeudenmukainen ja olivat sitoutuneet siihen liittyviin tavoitteisiin:

⁴⁸⁹ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788; KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790. Ks. lisäksi Nordin 2000, 171-172.

⁴⁹⁰ KA KFB: Concio Sacra Die side: Testo Paschatis (4.4.) Anno 1790.

⁴⁹¹ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: Invocavit (1.3.) Anno 1789. Rovasti Zacharias Westbeckin samankaltaisesta, Jeesuksen ja Saatanan välisen sodan tematiikkaan sidotusta saarnasta vuodelta 1755, ks. Leufvén 1926, 28.

"Jos yxi sotamies, joka mene sotaan, wisseydellä tietäis, että hän woiton kansa palajais takaisin, kuinga mieluisasti, iloisesti ja urhollisesti ej hän silloin tarttuis sotaaseisin?"⁴⁹²

Sotilaan velvollisuus antaa henkensä ja verensä kuninkaan ja isänmaan puolesta oli jo 1600-luvun aikana käytetty propaganda-ase, mikä esiintyi niin rukouspäiväjulistuksissa kuin saarnoissa. Idea sotilaiden lojaaliudesta puolustaa isänmaata ja pitää järjestystä yllä pohjautui Anna Maria Forssbergin mukaan pitkälti huoneentauluun.⁴⁹³ Aurenituksen saarnoista tuli selkeästi esille sotilaiden tehtävä puolustaa ja suojella yhteiskuntaa sekä sen asukkaita vihollisia vastaan. Sotilaiden toiminnassa oli keskeistä Jumalan siunaus ja varjelus, minkä Aurenius toivoi antavan heille sekä sotaonnea ja vahvistusta että urhoollisuutta taistella henkensä uhalla valtakunnan ja sen asukkaiden hyvinvoinnin puolesta. He eivät siis taistelleet ensisijaisesti alamaisina hallitsijan puolesta, vaan he edustivat toiminnallaan koko valtakuntaa. Sotilaat eivät voineet toimia tehokkaasti yksittäin. Tämän johdosta Aurenius puhui heistä kollektiivisesti sotaväkenä ja pyysi Jumalalta yksimielisyyttä sotaväen keskele.⁴⁹⁴ Esivallan ja sotaväen tuli käyttää asemaansa ja sotavarustustaan ihmisten ja yhteiskunnan yhteisen hyvän puolustamiseen eikä kääntää etulyöntiasemaansa näitä vastaan. Samalla sotilaat olivat toiminnassaan riippuvaisia Jumalan siunauksesta, minkä johdosta Aurenius ei nähnyt heidän taistelevan ainoastaan omien voimiensa ja taitojensa mukaisesti.

Valtakunnan oma sotaväki aiheutti usein suomalaiselle rahvaalle jopa vihollisia enemmän harmia. Näin tapahtui käytännössä kaikkialla, minne armeijan osastoja oli sijoitettu paikallisen väestön sekaan. Myös Leppävirralle oli sijoitettu Kustaa III:n sodan aikaan armeijan tykistöä. Armeijan ylläpito muonituksen ja majoituksen muodossa oli talonpojille suuri rasitus ennen kaikkea taloudellisesti. Myös papisto saattoi joutua ajoittain sanalliseen taisteluun sotaväen kanssa.⁴⁹⁵ Toisaalta useassa pitäjässä seurakuntalaiset ilmaisivat Kustaa III:n sodan aikaan tahtonsa antaa miehistö- ja materiaaliavustuksia sotaväen tarpeisiin, vaikka huonojen olojen takia näistä avustuspyyntöistä jouduttiin

⁴⁹² KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: Invocavit (1.3.) Anno 1789.

⁴⁹³ Forssberg 2005, 101–103.

⁴⁹⁴ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788; KA KFB: [...]nnit (1.1.) Anno 1789; KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789. Samankaltaisia hyvän sotilaan piirteitä ja velvollisuuksia korostettiin Kustaa III:n sodan aikana myös Pälkäneellä erään tavallisen sotamiehen hautaus-tilaisuudessa, Suolahti 1925, 537–538. Ks. lisäksi Nordin 2000, 161, 361.

⁴⁹⁵ Hovi 1988, 163; Laine 1996, 138–140; Vilkuna 2010, 141–142.

usein kieltäytymään.⁴⁹⁶ Esivallan ja sotaväen toiminnan nähtiin siis usein mahdollisista ristiriidoista huolimatta hoitavan yhteistä hyvää.

Vaikka sotilaiden tehtävänä oli puolustaa valtakuntaa, saarnaajat korostivat heidän olleen valtakunnan laajuisen tehtävänsä lisäksi myös omien paikallisyhteisöjensä jäseniä ja näin osa kollektiivista kansaa. Widbergin kertoi sotilaiden joutuneet sotaan lähtiessään jättämään kotinsa, vaimonsa, lapsensa, ystävänsä ja omaisensa. Osa ei ollut palannut koskaan takaisin. Näin sotilaan kutsumuksen ja velvollisuuden toteuttaminen oli vaatinut mittavia uhrauksia sekä sotilailta itseltään että heidän läheisiltään.⁴⁹⁷ Rauhan tultua Aurenius puolestaan kertoi sotilaiden olleen ”sodassa olleita weljiämme”.⁴⁹⁸ Hän pyysi sotilaille rauhallista paluuta ”omiensa tykö” ja kertoi, kuinka sotilaat aiheuttivat omiensa keskuudessa liikutusta, kun he palasivat sodasta haavoitettujen ruumiidensa kanssa. Samoin rintamalle jääneet tuhannet sotilaat aiheuttivat valtakunnan asukkaiden keskuudessa liikutusta, sillä he olivat ”wuodattanet werens, uhrannet hengens ja surkiasti kuollet mejdän suojeluxemme ja warjeluxemme tähden”.⁴⁹⁹ Sotilaan tehtäviin kuului myös haavoittuminen ja kuoleminen, jotka liittyvät osaltaan sodassa osoitettavaan urhoollisuuteen. Pelkuruus oli sotilaan toiminnassa halveksittava piirre.⁵⁰⁰ Aureniuksen sotilaille osoittama kiitos kertoo, kuinka rintamalla tehtävänsä hoitanutta sotilasta arvostettiin suuresti:

”Ja te Isänman Suojelijat, edeswastajat ja warjelijat, jotka olette tak: tullet sodasta, minä tygöpuhuttelen teitä Seurakunnan ja teidän kotona olleitten weljienne puolesta te teidän maanmiestenne eli kansaweljienne waimoin ja lasten, te urholliset sotamiehet. Me pidämme teitä armosa, ja te olette welkapät saaman meildä kiitoxen teidän raskan waiwanne edestä: Se on meidän ilomme, että saada yhdistä itsemme teidän kansanne kijtosta weisaman Herralle meidän woimalliselle Auttajallem ja Pelastajallem, joka on uloswienyt teitä ja meitä näistä edesmenneistä waaroista ja hädistä.”⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Suolahti 1925, 564–574, 583–593.

⁴⁹⁷ LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790.

⁴⁹⁸ KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790.

⁴⁹⁹ KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga Freden 1790.

⁵⁰⁰ Vilkuna 2010, 141–142. Sotilaiden haavoittumiseen ja kuolemaan liittyneestä kunniakulttuurista varhaismodernilla ajalla, ks. esim. Sarkamo 2011.

⁵⁰¹ KA KFB: Tacksägelse til Gud för den hugneliga Freden 1790. Myös leppävirtalaisia taisteli Kustaa III:n sodan aikana Savon Jääkärijoukossa, Hovi 1988, 398.

4.4 Kristityn elämä osana maallista yhteiskuntaa

Kirkon tehtävä oli luterilaisten oppien mukaan jakaa ihmisille lakia ja evankeliumia, minkä johdosta oikeaa kristillistä elämäntapaa pyrittiin iskostamaan kansaan ankarinkin keinoin. Kirkkokuri pyrittiin ulottamaan mahdollisimman tehokkaasti koko kansan keskuuteen, jolloin kansasta tulisi syntekijöiden sijasta jumalaapelkääviä kristittyjä ja yhteiskunnalle kelvollisia jäseniä. Kun kirkko käytti ankariakin keinoja jumalattomuuden kitkemiseen ihmisten keskuudesta, se pidätteli toisaalta Jumalan kosta pois yhteisön yltä.⁵⁰² Luterilaisen ortodoksian ajan ajattelussa korostettiin puhtaan evankelisen opin lisäksi myös puhtautta Jumalan omaisuuskansan muussa elämässä. Yhteisö ei saanut elää siveetöntä elämää.⁵⁰³

Luterilaisen ortodoksian ajan käsitys jokaisen yhteisön jäsenen uskonnollisesta pakosta tarkoitti sitä, että kirkko käytti pakkokeinoja, jotta ihmiset osallistuisivat kristillisiin toimituksiin. Vaikka Jumalan rangaistuksen retoriikka oli voimakasta, toiminnalla nähtiin kuitenkin olevan hyötyä nimenomaan yksilön omakohtaisen uskon kannalta. Ihminen, joka laiminlöi jumalanpalveluksessa käymisen ja siihen liittyvät toimitukset oli tekemässä hengellistä itsemurhaa, jolloin häntä pyrittiin auttamaan jumalanpalveluspakolla ja aktiivisella kurinpidolla.⁵⁰⁴ Ainakin paikoittain kirkkokuriin liittyvät tapaukset alkoivat toisaalta vähentyä 1700-luvun aikana ja niissä korostui entistä useammin kurin hengellisen sisällön sijaan yhteiskunnallinen järjestyksenpito. Tämä saattaa kuvastaa papiston roolin asteittaista vähentymistä yhteisöllisen kirkkokurin vartijana.⁵⁰⁵

Hyve oli keskeinen käsite varhaismodernissa keskustelussa ja etiikassa. Sitä käytettiin niin ihmisen luonteenpiirteistä kuin hänen tekemistään töistä. Hyve oli ihmisen moraalisen toiminnan ihanne, jonka vastakohta oli pahe. Hyve-etiikka oli sidoksissa velvollisuusetiikkaan. Velvollisuusetiikka määritteli ne luonteenominaisuudet, joiden avulla ihminen täytti velvollisuutensa Jumalaa, itseään ja läheisiään kohtaan. Luterilaisessa opetuksessa näihin ominaisuuksiin yhdistyi kuitenkin ajattelu, jonka mukaisesti ihmisen pelastus tuli vain ja ainoastaan uskon kautta.⁵⁰⁶

Kustaa III:n ajan rukouspäiväjulistuksissa puhuttiin usein ihmisten hyveistä ja niihin läheisesti liittyvistä velvollisuuksista sekä Jumalaa että maallista yhteiskuntaa kohtaan. Näiden hyveiden ja velvollisuuksien nähtiin yhdistävän maallista yhteisöä siteen tavoin. Lähtökohta velvollisuuksien täyttämiseen oli vapaaehtoisuus, jonka mukaisesti jumalaapelkäävä ihminen toimi mielellään yhteisön-

⁵⁰² Pleijel 1951, 96, 101; Widén 2002, 101–109.

⁵⁰³ Aurelius 1994, 46; Ekedahl 1999, 76–77.

⁵⁰⁴ Laasonen 1991, 162.

⁵⁰⁵ Juva 1955, 183–184; Bergström 1993, 97.

⁵⁰⁶ Nordbäck 2009, 116–118.

sä hyväksi. Kaikki ei siis enää lähtenytkään hallitsijan suvereeniudesta ja alamaisten lojaaliudesta. Esimerkiksi vuoden 1786 rukouspäiväjulistuksessa korostettiin sekä hyvän kansalaisen että hyvän alamaisen toimintaa sillä, ettei hän saanut ajatella vain omaa etuaan. Sen sijaan hänen täytyi osoittaa toiminnassaan rakkautta läheisiään kohtaan. Hänen täytyi olla kuuliainen hallitsijaa kohtaan, tehdä työnsä hyvin ja noudattaa yhteiskunnan lakeja.⁵⁰⁷ Ihmisen tuli elää hyvää kristillistä elämää itsensä lisäksi yhteisönsä kollektiivisen edun ja yhtenäisyyden takia.

Tärkeintä kristityn elämässä oli hänen luottamuksensa Jumalaan, minkä Aurenus kertoi tuovan ihmiselle myös kaiken muun hänen tarvitsemansa. Aurenus kehotti uudenvuodensaarnassaan seurakuntalaisiaan pitämään alkavana vuonna Jeesuksen päällimmäisenä mielessään ja näyttämään uskoaan ulospäin toivottamalla rauhaa hänen nimessään. Rukouksen kautta Jumalan antoi ihmisille menestyksen ja onnen, mihin sisältyi tarvittava toimeentulo maallisessa elämässä.⁵⁰⁸ Aurenuksen mukaan Jumala oli luvannut häntä etsiville onnellisuutta iankaikkisuuden lisäksi myös maallisessa elämässä. Jumalaa elämässään etsivän ihmisen ei tarvinnut huolehtia hengellisistä tai ruumiillisista asioista.⁵⁰⁹

1700-luvun loppupuolella luterilaisen papiston keskuudessa alkoi esiintyä ajatuksia kristillisestä uskosta maanpäällisen onnellisuuden välittäjänä. Maanpäällistä elämää ei nähty enää vanhempien käsitysten mukaisesti kärsimyksenä, jonka kahleista vasta kuolema vapautti ihmisen.⁵¹⁰ Vaikka Aurenuksen käsityksissä Jumalan toi onnellisuutta ihmisille, hänen saarnoissaan korostuivat kuitenkin edelleen käsitykset elämästä kärsimysnäytelmänä, jonka keskellä Jumala toi ihmiselle lohtua. Sodan kontekstissa Aurenus muistutti, kuinka ihmisen tuli vaikeinakin aikoina vain luottaa Jumalaan ja hänen rakkauteensa. Vaikka vainot, köyhyys, nälkä, sota, taudit tai muut vaivat olisivat sortaneet ihmistä, tuli Kristuksen olla hänelle silti elämän keskipiste.⁵¹¹ Saarnan aikaan juuri vakavasta sairaudesta parantuneella Aurenuksella on ollut myös henkilökohtainen syy kiittää Jumalaa ja rohkaista muita ihmisiä etsimään elämässään Jumalaa.

Luterilaisessa ajattelussa kristityn kenties velvollisuus Jumalan rakastamisen ohessa oli rakastaa lähimmäistään. Tämä näkyi selkeästi Aurenuksen ja Widbergin saarnoissa. Lutherin ajattelussa Jumala käytti lähimmäisiä kanavana oman hyvänsä lahjoittamiseen. Tämän toiminnan päämääränä oli se, että ihmiset palvelisivat ja eläisivät toisiaan varten sekä yksityisen elämän että poliittisten

⁵⁰⁷ Östlund 2007, 169–170, 172–179.

⁵⁰⁸ KA KFB: [...]nnit (1.1.) Anno 1789.

⁵⁰⁹ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Testo Epiphania (6.1.) Anno 1790; KA KFB: Concio Sacra Die IV:ta poenit: 31. Octob: 1790.

⁵¹⁰ Ekedahl 1999, 204; Nordbäck 2009, 79–80, 84.

⁵¹¹ KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790.

yhteisöjen tasolla. Ihmiset olivat olemassa toisiaan varten. Lähimmäisenrakkaus oli Lutherin mukaan epätavallista ja uhrautuvaista. Oman etunsa sijasta kristityn tuli ajatella lähimmäisensä etua. Hänen tuli kärsiä enemmän itseensä kohdistunutta vääryyttä kuin katsella sitä lähimmäisensä kohdalla. Ihminen oli velvollinen auttamaan vääryyttä ja epäonnea kohdannutta lähimmäistä.⁵¹² 1700-luvulla oli yleistä jakaa kymmenen käskyn ensimmäinen käsky⁵¹³ kolmeen osaan eli käskyyn rakastaa Jumalaa, itseään ja lähimmäistään.⁵¹⁴ Ihmisten tuli jakaa hyvää ja onnellisuutta ympärilleen. Lähimmäisenrakkauteen yhdistyi 1700-luvun aikana sekä uskonnollisissa että poliittisissa yhteyksissä usein rakkaus isänmaata kohtaan, jonka hyvinvointia sen asukkaiden keskinäisen rakkauden nähtiin lisäävän.⁵¹⁵

Vanhojen luterilaisten käsitysten mukaisesti varhaismodernilla ajalla vaivaisten auttamista pidettiin ennen kaikkea uskonnollisena ja kirkollisena toimintana. Tämän johdosta vaivaisista huolehtiminen kuului pääasiassa seurakunnille.⁵¹⁶ Lutherin ajattelussa esivallan tehtävänä oli käyttää oikeutta erityisesti yhteiskunnan vähäväkisten auttamiseksi. Hänen mukaansa oikeus toi yhteiskuntaan järjestyttä, mikä myös esti köyhien, orpojen ja leskien sortamisen. Hyvä esivalta antoi alamaisilleen, jotta näillä olisi puolestaan hyvä syy kunnioittaa esivaltaa. Yhteiskunnan tehtäviin kuului siis jakaa Jumalalta tullutta jokapäiväistä leipää ihmisille ja pitää näin huolta heidän hyvinvoinnistaan. Lutherin mukaan yhteiskunnan tuli toimia taivaallisen sairaalan tavoin. Siellä autettiin erityisesti oikeita köyhiä, mutta myös kaikki muut saivat sen puitteissa ravintoa ja omaisuutta.⁵¹⁷

Vaikka maallisen esivallan tuli antaa suurin panos köyhienhoidon asianmukaiselle järjestämiselle, oli sosiaalinen vastuu lähimmäisistä koko yhteisön asia. Yhteisön tuli hoitaa jäsentensä perustarpeita yhdessä ja auttaa hädänalaisia lähimmäisenrakkauden ja kultaisen säännön nojalla silloin, kun köyhille ei järjestetty elämän perustarpeita yhteiskunnan puolesta esimerkiksi Göteborgin vaivaistalon tavoin. Kristityn tuli Augsburgin tunnustuksesta nousseen ajatuksen mukaisesti harjoittaa lähimmäisenrakkautta vallitsevan maallisen yhteiskuntajärjestyksen puitteissa eikä sen ulkopuolella.⁵¹⁸ Tämänkaltaista sosiaaliskristillistä toimintaa korostettiin valistusaatteiden myötä enenevässä

⁵¹² Raunio 2001, 293, 296; Nordbäck 2009, 211–212, 224–225.

⁵¹³ ”Minä (olen) Herra sinun Jumalas, joka sinun Egyptin maalta orjuuden huoneesta ulos vienyt olen. Ei sinun pidä pitämän muita Jumalia minun edessäni. Ei sinun pidä kuvaa tekemän sinulles jonkun muotoiseksi, joka ylhäällä taivaassa on, eli alhaalla maassa, elikkä vesissä maan alla. Ei sinun pidä niitä kumartaman, eikä palveleman niitä; sillä minä olen Herra sinun Jumalas, kiivas Jumala, joka koston lapsille isäin rikokset, kolmanteen ja neljänteen polveen niille, jotka minua vihaavat, Ja teen laupiuden monelle tuhannelle, jotka minua rakastavat, ja minun käskyni pitävät.” 5. Moos. 5:6–10.

⁵¹⁴ Nordbäck 2009, 175.

⁵¹⁵ Nordin 2000, 331, 350–353; Ihalainen 2003, 85–86; Östlund 2007, 176; Nordbäck 2009, 175–176.

⁵¹⁶ Laine 2006, 45.

⁵¹⁷ Raunio 2001, 295, 297.

⁵¹⁸ Raunio 2001, 298–299; Gassman & Hendrix 2005, 175.

määrin myös 1700-luvun lopun saarnoissa. Parempiosaiten ihmisten tuli auttaa vähäväkisiä ruumiillisesti ja sitä kautta myös hengellisesti, mikä oli keskeistä koko yhteiskunnan hyvinvoinnin kannalta.⁵¹⁹

Aurenius kertoi, kuinka hyvän ihmisen velvollisuuksiin kuului auttaa lähimmäistään. Hän valitteli, miten paljon hänen omana aikanaan oli ihmisiä, jotka olivat armottomia läheisilleen, eivät auttaneet hädänalaisia ja elivät muutenkin synnissä. Aurenius vertasi tällaisia ihmisiä Ahabin ajan ihmisiin ja fariseuksiin.⁵²⁰ Ajan teologisen painotuksen mukaisesti Aurenius näki rakkauden Jumalaa ja lähimmäistä kohtaan olevan erottamattomasti yhdessä.⁵²¹ Itsekkyuden ja armottomuuden sijaan ihmisten tuli osoittaa lähimmäisenrakkautta auttamalla keskuudessaan eläviä köyhiä, heikkoja ja ek-syneitä. Ihmisiä ei myöskään tullut auttaa siitä saatavan kiitoksen kautta, vaan se oli tehtävä rakkaudesta.⁵²² Aurenius kutsui Jeesusta monessa saarnassaan ihmisten ystäväksi tai veljeksi, mikä korosti Jeesuksen antamaa lähimmäisen auttajan esimerkkiä.⁵²³

Saarnoista nousseesta syntisestä elämästä huolimatta Leppävirralla oli Aureniuksen mukaan toteutettu lähimmäisenrakkautta käytännön tasolla. Aurenius kertoi katovuosien keskellä, kuinka monikaan ei ollut saanut niin paljoa satoa kuin oli ajatellut. Ihmiset olivat kuitenkin Aureniuksen mukaan saaneet riittävän toimeentulon auttamalla lähimmäisiään, mikäli nämä eivät olleet saaneet oman kylvönsä kautta tarpeeksi ruokaa. Jumala oli siunannut leppävirtalaisten käten työn, minkä johdosta paikalliset eivät olleet ainakaan vielä menehtyneet nälkään.⁵²⁴ Kehotuksia samankaltaiseen pyyteettömään lähimmäisenrakkauteen sodan takia ahdinkoon joutuneita ihmisiä kohtaan korostettiin myös hattujen sodan aikaisissa saarnoissa.⁵²⁵

Myös Widberg kertoi siitä, kuinka ihmisten mennessä kaikkialle maailmassa he löytäisivät köyhiä ja hädänalaisia ympäriltään. Jos ihmisellä oli maallista hyvää enemmän kuin hän itse tarvitsi, tuli hänen jakaa siitä vähempiosaisille veljille ja sisarilleen. Kristityn velvollisuus oli antaa juotavaa janoisille, antaa köyhille leivästään, pukea alastomat sekä hoitaa kurjuudessa eläviä.⁵²⁶ Jeesuksen Raamatussa antama käsky lähimmäisenrakkauteen ei rajoittunut vain tietyn kansan tai maan kes-

⁵¹⁹ Leufvén 1926, 96–99.

⁵²⁰ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789.

⁵²¹ KA KFB: Concio Sacra et Simpliciss: Dom: 18. p: Trinit: (21.9.) 1788.

⁵²² KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtiin Matt. 7:12 ja Luuk. 6:36; KA KFB: Concio Sacra Die poenit: II:da (2.5.) Anno MDCCXC.

⁵²³ KA KFB: Concio Sacra et Simpliciss: Dom: 18. p: Trinit: (21.9.) 1788; KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789; KA KFB: Concio Sacra Testo Ascensionis Christi (13.5.) Anno 1790.

⁵²⁴ KA KFB: Concio Sacra Die IVta poenitentia (25.10.) Anno 1789.

⁵²⁵ Laine 1996, 167.

⁵²⁶ LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790.

kuuteen.⁵²⁷ Tämän suuntaisesti myös Widberg näki lähimmäisen käsitteen hyvin laajasti rajoittamatta sitä ihmisen omaan lähipiiriin. Sen sijaan kristityn tuli kohdella lähimmäisenä kaikkia ihmisiä riippumatta asuinpaikasta, kansallisuudesta, uskonnosta tai ihmisestä.⁵²⁸ Vaivaistalon seurakunnan jäsenet olivat tuskin niitä, joilla olisi ollut maallista hyvää jaettavaksi muille. Sen sijaan Widbergin saarna jäseni heidän paikkaansa yhteiskunnan hädänalaisina. He saivat asua vaivaistalossa yhteisön taloudellisesti tukemana, mikä oli heitä kohtaan toteutettu kristillinen hyve. Näin vaivaistalon järjestäneet yhteiskunnalliset tahot ansaitsivat seurakuntalaisilta kiitollisuutta ja esirukouksia.

1700-luvulla kritisoiitiin enenevässä määrin jumalanpalveluselämän toteuttamista vain ulkoisen tavaksi. Sen sijaan osittain pietististen ajatusten vaikutuksesta ryhdyttiin korostamaan entistä useammin ihmisen sisäisen parannuksenteon merkitystä. Ihmisten moralisoiminen korostui myös 1700-luvun papiston saarnoissa ja toiminnassa. Luterilaisessa ajattelussa siveellisen elämän nähtiin normittavan sekä kristityn hengellistä vaellusta että hänen maallista elämäänsä, mikä näkyi selkeästi 1700-luvun moraalisaarnoissa. Jumalan lailla oli syvälinen merkitys ihmisen elämässä. Moralisoimisen nähtiin synnyttävän ihmisissä siveellisyyttä, joka oli hyödyksi sekä yksilölle että yhteiskunnalle.⁵²⁹ Kristityn tuli palvella Jumalaa omasta asemastaan käsin niin hyvin kuin pystyi. Koska Jumalan silmissä kaikkien ihmisten toiminta oli samanarvoista, korkeammassakin asemassa oleva ihminen saattoi vihastuttaa Jumalan toiminnallaan. Sosiaalinen asema tai pelkät hyvät teot ihmisten kesellä eivät auttaneet, ellei ihminen elänyt sydäimestään jumalallista elämää.

Varhaismodernilla ajalla oli yleistä moittia rahvasta laiskaksi, irstaaksi ja kelvottomaksi. Näin heitä pyrittiin saamaan elämään syyllyttämisen avulla siveästi ja ahkerasti valtaapitävän eliitin toiveiden mukaisesti.⁵³⁰ Aurenus korosti omissa saarnoissaan ihmisen olevan omassa lihassaan paholaisen toiminnan välikappale. Paholainen käytti ihmisten henkilökohtaisia taipumuksia ja elämäntilanteita heidän lankeemuksensa apuna sekä johdatti heitä näin monenlaiseen syntiin, kuten varastamiseen, huoruuteen, juoppouteen, kunnianhimoon, ahneuteen tai kostonhimoon. Aurenus näki syntisyyden levinneen Leppävirran seurakunnassa niin laajalle, että paholainen pystyi villitsemään ja pyörittämään ihmisiä ympärillään aivan miten tahtoi. Aurenus kertoi, kuinka juuri Leppävirralle ”Perkele ikänkuin helwetistä on ulosoxendanut ne suurimmat warkat”.⁵³¹ Tämä korostaa sitä, kuinka paholaisen nähtiin edelleen toimivan aktiivisesti ihmisten keskuudessa ja olevan syynä heidän synninte-

⁵²⁷ Nordin 2000, 366.

⁵²⁸ LAG GSA v. 51: 4. Sönd: e: Trinitat: (15.6.) 1788 & (27.6.) 1790. Vrt. Nordin 2000, 350–351, 355, 419.

⁵²⁹ Juva 1955, 182–183, 189; Laasonen 1991, 318–319; Nordbäck 2009, 168, 327.

⁵³⁰ Vilkuna 2010, 145.

⁵³¹ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: Invocavit (1.3.) Anno 1789, joko Aurenus tai Bergh on jostain syystä yliviivannut osan kyseisestä kohdasta, joten varmuudella ei voida sanoa, onko tämä tekstinosia lopulta päätynyt aina-kaan kokonaisuudessaan leppävirtalaisten korviin.

koonsa, vaikka 1700-luvun aikana pahalaisen teologinen merkitys olikin yleisesti vähentynyt.⁵³² Synninteon lisäksi leppävirtalaiset vihastuttivat Jumalan myös taikauskolla, jota Aurenius piti epäjumalanpalveluksena. Hän puhui luvattomista tai sopimattomista ”wälikappaleista”, joilta ihmiset etsivät turhaan apua.⁵³³ Epäjumalanpalvelus ei ollut ainoastaan väärin, vaan Aurenius näki sen olevan ihmisille lisäksi hyödytöntä.

Lutherin ajattelussa lain vaatimia ulkoisia tekoja voitiin tehdä täyttämättä niitä sisäisesti. Ihminen teki sisäisiä tekoja silloin, kun Jumalan oli läsnä hänen sydämessään ja ihminen tunnusti Jumalan kaiken hyvän lähteeksi ja lahjoittajaksi. Ihmiset saattoivat siis tehdä ulkoisesti hyvältä näyttäviä tekoja, mutta ne eivät olleet ”olemukseltaan” hyviä. Itsekkäästi ajatteleva ihminen ei nimittäin itsensä tunnistanut tekojensa alkulähteeksi Jumalaa. Ihminen tarvitsi toki tietyn määrän järjen käyttöä kristinuskonsa harjoittamiseen, minkä avulla hän esimerkiksi tuli tietoiseksi Jumalan laista ja siitä, miten hänen tulisi elää ulkoisesti hyvän kristityn elämää. Pelkkä ihmisen oma, ulkoisesti saavutettu tietämys ei kuitenkaan riittänyt todelliseen ja autuaaksitekevään uskonelämään, vaan siihen tarvittiin Jumalalta tulevaa uskoa.⁵³⁴ Myös Gezelius vanhemman muotoilemissa kansanopetuksen periaatteissa näkyi se lähtökohta, että katekismuksen pääkappaleiden ulkoosaaminen ei riittänyt. Sen sijaan ne tuli ymmärtää, jotta opittu kristinoppi alkaisi todella elää ihmisen elämässä ja näkyä myös ulkoisesti. Tätä lähtökohtaa korostettiin voimakkaasti 1700-luvun aikana.⁵³⁵

Luterilaisen ortodoksian ajan saarnaretiikalle oli tyypillistä korostaa ihmisen syntiinlankeemuksen jälkeistä lihallista kurjuutta. Tämä näkyi Leufvénin mukaan hyvin selkeästi myös Widbergin saarinoissa. Näin Widbergin käsitykset eivät siis vastanneet valistusaatteiden myötä vuosisadan lopulla saarnaretiikkaan vähitellen saapunutta positiivisempaa ihmiskäsitystä.⁵³⁶ Widberg puhuikin Raamatun esimerkin mukaisesti uskonyhteisönsä keskuudessa elävistä luterilaisista fariseuksista (*Lutherska Phariseer*). He saattoivat täyttää elämässään lain ulkoisen vaatimuksen, mutta eivät sen hengellistä vaatimusta. He saattoivat ylpistyä sydäimestään yhteiskunnallisesti korkea-arvoisten fariseusten tavoin.⁵³⁷ Widberg kertoi, että jotkut ihmiset luulivat olevansa hyviä kristittyjä ja saavansa armon, koska he kävivät ahkerasti kirkossa ja ehtoollisella, osasivat hyvin kristinopin tiedot, elivät

⁵³² Nordbäck 2009, 85.

⁵³³ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: Invocavit (1.3.) Anno 1789; KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789. Epäjumalanpalveluksen ja taikauskon käsitteet olivat 1700-luvun ajattelussa laajoja. Ne saattoivat sisältää sekä varsinaisen taikauskon että vääränlaisen kristillisen uskonharjoittamisen, jolloin varsinaisen taikauskon lisäksi saatettiin puhua myös esimerkiksi erilaisista pyhimyskulttien muodoista, ks. Malmstedt 1994, 145–148, 226–227, 235–236; Nordbäck 2009, 85, 180.

⁵³⁴ Raunio 2001, 301–302; Nordbäck 2009, 64–66.

⁵³⁵ Laasonen 1991, 181, 328–329.

⁵³⁶ Leufvén 1927, 84; Ihalainen 2009, 254.

⁵³⁷ LAG GSA v. 51: 6. Sönd: eft: Trinitat: (29.6.) 1788.

hyveellisesti ja oikeudenmukaisesti, eivät olleet syyllistyneet törkeisiin synteihin, kokivat voivansa lohduttautua Jumalan armolla ja Jeesuksen sovituksella, lukivat ahkerasti Raamattua ja rukoilivat. Kyseiset teot olivat kuitenkin turhia, ellei ihminen antautunut sydämestään Jeesukselle.⁵³⁸ Saavuttaakseen armon ihmisen oli uudistuttava sisäisesti, eivätkä väärällä sydämen asenteella tehdyt teot auttaneet häntä.

Widberg moitti ehtoollissaarneoissaan sitä, kuinka ihmiset olivat tekopyhiä tullessaan kirkkoon. He eivät todellisuudessa tehneet elämässään muutosta, vaan esittivät sitä vain näön vuoksi. Se ei Widberg mukaan riittänyt uskonelämälle, vaan ihmisen tuli sen sijaan tehdä todellinen parannus ja muutos Jeesuksen kautta. Widberg kertoi ensimmäisen korinttolaiskirjeen mukaisesti, kuinka epäkelvollisesti ehtoollista nauttiva ihminen nautti sitä omaksi turmiokseen.⁵³⁹ Jumala ei siunannut syntisen ihmisen töitä, jolloin ihmisen tuli tehdä parannus saadakseen siunauksen.⁵⁴⁰ Augsburgin tunnustuksessa laajasti selitetty luterilainen oppi uskon ja tekojen välisestä suhteesta lähti siitä, että hyvien tekojen tekeminen ja kääntyminen synnistä ei itsessään tuonut vanhurskautta, vaan sen teki usko. Vanhurskauttava usko kuitenkin tuotti hyviä ja Jumalan mielen mukaisia tekoja, minkä sai aikaa ainoastaan ihmisen sydämessä vaikuttanut Pyhä Henki.⁵⁴¹ Näin pelkkä ulkoinen hyvien tekojen täyttäminen ja omaan hurskauteen luottaminen eivät riittäneet.

Myös Aurenus moitti ihmisten ulkokultaisuutta vertaamalla sitä yhteiskunnallisesti arvostettuihin fariseuksiin.⁵⁴² Aurenus käytti Luukkaan evankeliumin vertausta temppeleihin tulevasta nöyrästä publikaanista ja ylpeästä fariseuksesta. Hän kertoi, kuinka Jumala mielistyi publikaanin nöyryyteen ja synnintuntoon. Tähän Aurenus kehotti myös omia seurakuntalaisiaan.⁵⁴³ Aurenus moitti ihmisiä siitä, etteivät he ottaneet saarnasta opikseen, vaan suorastaan odottivat tilaisuuden loppua, jotta he pääsisivät taas synnintekoon.⁵⁴⁴ Aurenuksen mukaan ei riittänyt, että ihminen tunnusti ulkonaisesti Jumalan sekä kävi ahkerasti kirkossa ja ehtoollisella, jos hän muuna aikana saastutti itsensä huorudella, juoppoudella, Jumalan nimen väärinkäytöllä ja Jumalan lahjojen väärinkäytöllä. Tällöin ihminen vain luuli omistavansa Jumalan armon ja yhteyden. Aurenus kertoi Jumalan voivan puuttua ihmisen elämään esimerkiksi sairauden, vaivan tai jonkin muun ruumiillisen puutoksen avulla, min-

⁵³⁸ LAG GSA v. 53: Mickaëlis-Dag (5.10.) 1788 & (3.10.) 1790.

⁵³⁹ LAG GSA v. 55: 4. Botpsalmen. Skriftermål. (30.8.) 1788 & (30.5.) 1790; LAG GSA v. 55: 7. Botpsalm. Skriftermål. Påsk-afton (11.4.) 1789 & Bönesöndag (17.5.) 1789, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunkohtaan 1. Kor. 11:29.

⁵⁴⁰ KA KFB: Die II:da Poenitentia (10.5.) 1789.

⁵⁴¹ Gassman & Hendrix 2005, 200–202.

⁵⁴² KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: XII:ma post: Trinit: (10.8.) Anno 1788; KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788; KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Die poenit: III:tia (19.7.) Anno 1789.

⁵⁴³ KA KFB: Concio Sacra Dominica XI:ma Trinit: (15.8.) Anno 1790.

⁵⁴⁴ KA KFB: Concio Sacra Dominica XVII:ma Trinit: (26.9.) Anno 1790.

kä avulla Jumala veti ihmistä kohti parannusta.⁵⁴⁵ Kristillisellä elämällä oli normit, joiden puitteissa ihmisten tuli elää. Pelkkä aktiivinen jumalanpalveluselämä ei riittänyt, vaan ihmisten oli elettävä uskoaan todeksi myös arkensa ja maallisen kutsumuksensa keskellä.

Luterilaisessa ajattelussa yleiseen pappeteen perustunut ihmisten samanarvoisuus teki omalta osaltaan räikeästä rikkaudesta ja yhteiskunnan suurista sosiaalisista eroista moitittavia.⁵⁴⁶ 1700-luvulla oli yleistä korostaa saarnoissa sitä, kuinka ihminen sai kaiken ruumiillisen voimansa ja omaisuutensa Jumalalta ja oli näin velvollinen käyttämään sitä vastuullisesti. Ajat olivat usein kovat, eikä yletöntä materian keräämistä tai ylellistä ja hekumallista elämäntyyliä katsottu hyvällä. Sen sijaan senkaltaisen toiminnan nähtiin syöksevän koko maan ja sen asukkaat tuhoon siitä aiheutuvan Jumalan vihan tähden.⁵⁴⁷ Aurenius kertoi adventtisaarnassaan vuonna 1788, kuinka ihmisten mieltymys ylellisyyteen ja turhuuteen vei heidän ajatuksiaan pois taivaallisista asioista. Hänen näkemyksensä mukaan kyseisenkaltaisen muutos ihmisten asenteissa oli selkeästi havaittavissa hänen omana aikana. Aureniuksen mukaan maallisiin asioihin mieltyneet ihmiset tulivat kuitenkin saamaan kuolemansa jälkeen ansaitsemansa tuomion.⁵⁴⁸ Ihmisten tuli pyrkiä kohtuuteen.

Myös muutamaa viikkoa myöhemmin Aurenius muistutti uudenvuodensaarnassaan kuulijoita maallisen katoavaisuudesta. Hän kertoi alkaneen vuoden voivan hyvinkin olla viimeinen vuosi. Hän kertoi muissa saarnoissaan sota-ajan epävakaiden olojen viittaavan lopunajan tapahtumiin, mikä selittää hänen varauksellisuuttaan tulevan vuoden suhteen. Aurenius moitti ahneita, ylpeitä ja hekumassaan eläviä ihmisiä heidän elämäntyylistään. He olivat kääntäneet katseensa muualle kuin Jeesukseen ja hänen tarjoamaansa pelastukseen. Aurenius muistutti, että kuolema oli koko ajan lähellä. Kun kuolema saapui ihmisen kohdalle, hänen maallisilla saavutuksillaan ei ollut enää mitään väliä.⁵⁴⁹ Aurenius pyysikin Jumalaa opettamaan ihmisiä nauttimaan maallisesta omaisuudesta ja hyvästä siten, ettei se veisi ihmisten mieliä pois Jumalan palvelemisesta.⁵⁵⁰ Myös Widberg muistutti, että Jumala katsoi ihmisen ulkonaisen aseman ja rikkauden sijaan hänen sielunsa ja mielensä tilaa.⁵⁵¹

Luterilaisessa ajattelussa ihmisen tuli tehdä työnsä ahkerasti. Työstä saaduista hedelmistä hän sai kuitenkin nauttia tyytyväisyydellä ja hyvällä omallatunnolla.⁵⁵² Aurenius kertoi, ettei ylellisyys ruo-

⁵⁴⁵ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Testa Epiphania (6.1.) Anno 1790.

⁵⁴⁶ Thorkildsen 2014, 98.

⁵⁴⁷ Leufvén 1926, 19–22; Nordbäck 2009, 247.

⁵⁴⁸ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: 2:da Advent: (7.12.) Anno 1788.

⁵⁴⁹ KA KFB: [...]nnit (1.1.) Anno 1789.

⁵⁵⁰ KA KFB: Concio Sacra Dom: 2:da Trinit: (13.6.) Anno 1790.

⁵⁵¹ LAG GSA v. 53: Mickaëlis-Dag (5.10.) 1788 & (3.10.) 1790.

⁵⁵² Holtz 2009, 288–289.

assa, juomassa ja maallisessa turhuudessa tehnyt ihmistä onnelliseksi. Ruoka ja juoma tulivat Jumalalta, jolloin niitä oli nautittava kohtuudella ja kiitoksen kanssa. Ylensyönti sekä juopuminen viinasta ja väkijuomista oli turmelukseksi ruumiille ja sielulle. Se sytytti Jumalan vihan, sillä kyseisenlainen toiminta oli hänen lahjojensa väärinkäyttöä.⁵⁵³ Widbergin mukaan ihminen tuli omaisuutta haaliessaan vain koko ajan ahneemmaksi. Sen sijaan hänen tuli luottaa tyytyväisenä Jumalan huolenpitoon. Ihmisen haaliessa omaisuutta hänen moraalisensa löyheni, koska silloin ihminen ei enää kysellyt teoilleen oikeutusta omatunnonaan tai uskonnoltaan.⁵⁵⁴ Rikkaus ja omaisuus eivät siis olleet itsessään pahoja asioita. Ne muuttuivat sellaiseksi ainoastaan silloin, kun niihin ei osattu suhtautua asianmukaisella nöyryydellä.

Ihmisen tuli sen sijaan olla tyytyväinen omaan osaansa elämässä. Aurenus muistutti, että ihminen ei voi vaikuttaa itse omiin olosuhteisiinsa. Siksi hänen tuli ottaa kiitoksella Jumalalta vastaan niin hyvät kuin huonot päivät. Koska Jumala tiesi mitä ihminen tarvitsi, ihmisen tuli vain luottaa häneen. Ihmisen tuli olla tyytyväinen omaan osaansa, tehdä tunnollisesti oma työnsä ja ottaa vastaan siitä saatu jokapäiväinen leipä.⁵⁵⁵ Ahkera, nöyrä, maata viljelevä ja velvollisuutensa täyttävä talonpoika oli myös 1700-luvun rahvaanrunoissa yleisesti esiintynyt alamaisen ihanne.⁵⁵⁶ Myös Widberg korosti omassa kiitosjumalanpalveluksen saarnassaan Jumalan antavan ruotsalaisille hyvinvointia, onnellisuutta ja ”isällistä hyvänsä” sen mukaan, minkä Jumala näkee heille tarpeelliseksi.⁵⁵⁷ Jumala antoi ihmisille hyvinvoinnin omasta kädestään, mikä korosti Aureniuksen ajatusten tavoin ihmisen velvollisuutta alistua nöyrästi hänen huolenpitonsa alle ja ottaa kiitoksella vastaan häneltä saatu hyvä.

Leppävirralla ei käyty sodan aikana taisteluita. Sen sijaan alue kärsi sodan aikaan katovuosista, jotka aiheuttivat pitäjässä satojen ihmisten kuoleman nälkään ja tauteihin.⁵⁵⁸ Tätä taustaa vasten Aurenus totesi lakonisesti vaikeista oloista kärsineille kuulijoilleen, että ”jos sinun on täytynyt kärsiä puutosta ja hätä: Eikös hän kuitengin ole usein sijänkin suurimmasa köyhydesä nijn ihmellisesti andanut sinulle, mitä sinä olet tarwinnut sinun ruummis ylöspitämiseksi; sillä et sinä kuitengan wielä

⁵⁵³ KA KFB: Concio Sacra et Simpliciss: Dom: 18. p: Trinit: (21.9.) 1788; KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: 2:da Advent: (7.12.) Anno 1788.

⁵⁵⁴ LAG GSA v. 53: Mickäelis-Dag (5.10.) 1788 & (3.10.) 1790. Widbergin esimiehen, piispa Johan Wingårdin nimitäminen muutamia vuosia aiemmin rahakkaaseen tuomiorovastin virkaan piispanvirkansa ohessa aiheutti aikanaan suurta närkästystä hiippakunnan papistossa. Näin Widbergilla on saattanut olla mielessään ainakin yksi läheinen esimerkki moraalittomaan ahneuteen liittyen, vaikkei hän olekaan sanonut ajatuksiaan ääneen, ks. Granberg 1998, 171; Lenhammar 2000, 161–162.

⁵⁵⁵ KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: 2:da Advent: (7.12.) Anno 1788, kirjoittaja viittasi tekstissään raamatunlukuun 2. Tes. 3; KA KFB: Concio Sacra Dominica XV:ta post: Trinit: (12.9.) 1790.

⁵⁵⁶ Nygård 2005, 154.

⁵⁵⁷ LAG GSA v. 54: Tal, vid Tacksägelsen för Freden med Ryssland (19.9.) 1790.

⁵⁵⁸ Hovi 1988, 162–163.

ole näändynyt näljän tähden”. Jumalan valtakuntaa etsivät saivat sen mitä tarvitsivat ja näin heidän ei tullut huolehtia tulevaisuudestaan. Heidän tuli ainoastaan rukoilla ja tehdä työtä Jumalan huolenpitoon luottaen. Aurenus valitteli ihmisten nurisevan ja olevan kiittämättömiä siitä huolimatta, että Jumala oli auttanut heitä. Näin Aurenuksen mukaan ei olisi ollut ihme, että Jumala antaisi jälleen kurituksen ja vitsauksen käydä heidän ylitseen. Sen sijaan hän kehotti ihmisiä olemaan kiitollisia osastaan, jolloin Jumala antoi heille myös maallista hyvää.⁵⁵⁹ Vaikka yhteisön kokemien kärsimysten määrä olikin mittava, ei se ollut Aurenuksen mukaan mikään syy olla kiittämättä Jumalaa huolenpidosta. Aurenuksella on ollut kuitenkin hankala tehtävä saada kuulijoitaan näkemään siunausta menneiden, kovien aikojen keskellä.

Luterilaisessa ajattelussa työnteon roolissa osana jokapäiväisen leivän saantia korostui se, ettei ihminen saavuttanut itsessään paljoakaan. Työnteon kautta tullut toimeentulo oli sen sijaan osa Jumalalta tullutta siunausta. Työ oli myös terveyden edistäjä ja köyhyyden estäjä. Jumala siunasi ahkeran ja kovan työnteon, jolloin ihmisen tuli tehdä oma työsarkansa kiitoksella ja ilolla eikä tuntea sitä taakkana.⁵⁶⁰ Sen sijaan laiskuutta moitittiin luterilaisessa ajattelussa ankaraan sävyyn ja sen nähtiin olevan haitallista sekä yhteisön että yksilön itsensä kannalta. Lähtökohta ajattelussa oli se, että työkykyinen yksilö hankki itse oman toimeentulonsa. Työhön kykenemättömiä ja onnettomuuksia kohdanneita tuli avustaa taloudellisesti, mutta ihmisen nähdessä nälkää oman, köyhyyteen ajavan toimintansa seurauksena ei yhteisön tullut avustaa häntä.⁵⁶¹

Myös saarnoissa näkyi selkeästi luterilainen työihanne. Ihmisen oli oltava Aurenuksen mukaan ”raitis, wiriä ja ahkera töisäns” sekä ruumiillisesti että hengellisesti. Ihmisen oli hoidettava omaan virkaansa kuuluvat tehtävät niin hyvin kuin hän osasi.⁵⁶² Ahkeran työnteon ihanne oli sellainen, että työpäivän jälkeen työmies saattoi iloita ansaitusta levosta, kuten matkamies matkansa päättymisestä.⁵⁶³ Widbergin mukaan ihmisen tuli hoitaa työnsä aina pyyteettömällä ahkeruudella, vaikka hän olisi ollut millaisessa työssä tahansa. Widberg kertoi ilokseen maailmasta löytyvän myös senkaltaisia ihmisiä, jotka osaavat iloita köyhyytensä ja raskaiden töidensä keskellä. Ilman Jumalan siunausta ihminen ei voinut kuitenkaan saavuttaa työnteollaan ja toiminnallaan hyvinvointia.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ KA KFB: Concio Sacra Dominica XIV:ta Trinit: (5.9.) Anno 1790.

⁵⁶⁰ Holtz 2009, 287–288.

⁵⁶¹ Holtz 2009, 289–290; Nordbäck 2009, 256–257.

⁵⁶² KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima Dom: XXVI. Trinit (16.11.) Anno 1788; Concio Sacra et Simplicissima Dom: 2:da Advent: (7.12.) Anno 1788; KA KFB: Concio Sacra Dominica XV:ta post: Trinit: (12.9.) 1790.

⁵⁶³ KA KFB: Concio Sacra Die poenit 1:ma (7.3.) Anno 1790.

⁵⁶⁴ LAG GSA v. 51: 5. Sönd: eft: Trinitat: (4.7.) 1790, ”Ehvad man derföre är högre eller lägre, så bör man vara idog och trägne i sitt arbete, ja så flitig deri, liksom man slätt ingen välsignelse hade af Gud at i sitt arbete förvänta. Men som vi ock vete, at det är Guds välsignelse som gör rik utan möda, at vi med all vår omsorg och med alt vårt arbete icke kunna sätta en aln till vår välfärds längd, samt at om Herren icke bygger huset och välsignar arbetet, så arbete de

Widberg korosti saarnoissaan myös rehellisyyttä. Hänen mukaansa ihmisen tuli pitäytyä toimitaan lujasti kiinni oikeudenmukaisuudessa ja antaa ihmisille se mikä heille kuuluu. Hän selitti tämän kuuluvan seitsemännen käskyn⁵⁶⁵ piiriin.⁵⁶⁶ Widbergin ajattelu oli linjassa luterilaisen omaisuusajattelun kanssa, jonka mukaisesti ihmisellä oli Jumalalta tullut oikeus siihen omaisuuteen, mikä hänelle kuuluu. Ihminen ei saanut viedä toiselta pois hänen omaansa. Ihmisen tuli ansaita toimeentulonsa rehellisesti, eikä hän saanut harjoittaa vilppiä. Vilpin käsitettiin kuuluvan varkauden piiriin. Seitsemännen käskyn kohdalla näitä ajatuksia korostettiin myös 1700-luvun katekismuksissa. Esimerkiksi Chydenius käytti tämänkaltaisia käsityksiä omissa saarnoissaan, joissa hän kertoi omaisuuden kartuttamisesta omalla ja rehellisellä työllä. Chydeniuksen näkökulma työnteon ihanteeseen oli kuitenkin keskimääräistä enemmän yhteiskunnallis-ekonomisesti suuntautunut. Luther korosti omassa ajattelussaan myös rehellisyyttä puheen tasolla, mikä on voinut myös vaikuttaa Widbergin ajatteluun seitsemännen käskyn sisällöstä.⁵⁶⁷ Näin kaikissa asemissa olevien ihmisten tuli itsekkään ja ahneen toiminnan sijaan ansaita oma toimeentulonsa rehellisin keinoin.

fåfångt som derpå bygga - -. Ahkeruuden lisäksi köyhyys oli piirre, jota korostettiin usein 1700-luvun aikana erottamattomana osana ruotsalaista identiteettiä, Nordin 2000, 263–264.

⁵⁶⁵ ”Ei sinun pidä varastaman.” 5. Moos. 5:19.

⁵⁶⁶ LAG GSA v. 51: 6. Sönd: eft: Trinitat: (29.6.) 1788.

⁵⁶⁷ Nordbäck 2009, 244–245, 248–249, 262–263, 350.

5 Seurakuntapapisto ja Jumalan järjestämä yhteiskunta

Papisto muodosti Ruotsin valtakunnassa säädyn, joka toimi paikallisyhteisöissä välikätenä maallisen esivallan ja tavallisen kansan välillä. Luterilainen kirkko oli jo 1500-luvulta lähtien pyritty sitomaan vahvasti kiinni valtioon, minkä johdosta se oli muodostunut erityisesti 1600-luvulta lähtien keskeiseksi valtiolliseksi toimijaksi. Papisto oli perinteisesti hyvin esivaltauskollinen sääty. Luterilaiseen perinteeseen liittyvät yhteiskunnalliset arvot ohjasivat hyvin vahvasti 1700-luvun lopun papiston suhdetta maalliseen esivaltaan, mikä näkyy selkeästi saarnateksteistä. Luterilaisessa perinteessä vahvasti vaikuttanut kahden regimentin oppi muodosti pohjan käsitykselle Jumalan järjestämästä maallisesta yhteiskunnasta, minkä johdosta sitä tuli ehdottomasti kunnioittaa. Molempien saarnaajien teksteistä nousee selkeä luterilainen käsitys Jumalan kahdesta hallintavallasta. Erityisesti Widberg eritteli saarnoissaan hyvin selkeästi Jumalan valtakunnan jakaantumista maalliseen ja taivaalliseen valtakuntaan. Maanpäällisessä elämässään ihmiset olivat osa Kristuksen hallitsemaa armon valtakuntaa, mihin kuuluu myös alisteisuus maalliselle esivallalle. Maallinen esivalta nähtiin Jumalan käyttämänä välikappaleena ihmisten hallitsemiseen, minkä kautta ihmisten keskuudessa säilyi järjestys. Oikeuden toteutuminen ja rauhalliset olot antoivat alamaaisille hyvän elämän edellytykset.

Maallisen esivallan koettiin usein henkilöityvän kuninkaan persoonaan, minkä takia saarnoissa puhuttiin usein hallitsijan henkilökohtaisesta toiminnasta sekä kuninkaan ja alamaisten välisestä vuorovaikutuksesta. Hallitsijan ja alamaisten välillä oli erityinen paternalistinen suhde. Sen mukaisesti alamaisten tuli osoittaa kuuliaisuutta ja nöyryyttä hallitsijaa kohtaan, minkä johdosta hallitsijan tuli palkita ja suojella alamaisiaan. Sodan aikana nähtiin erityisen tärkeänä korostaa kuninkaan suojelevan alamaisiaan rauhaa häiritseviltä vihollisilta. Erityisesti Aurenin saarnoissa välitön sodan uhka näkyi selkeästi kuninkaaseen henkilöityneeseen sotaväkeen turvautumisena. Myös herttua Kaarlen roolin korostaminen oli selkeä merkki papiston arvostuksesta monarkistista järjestelmää kohtaan. Sotaväen henkilöimisellä maallisen esivallan edustajiin annettiin samalla selkeä legitimitetti sotatoimille.

Maallinen hallitsijan asema oli osa jumalallista järjestystä ja hallitsija nähtiin saarnoissa lähestulkoon pyhänä. Hallitsijan toiminta oli Jumalan mielenmukaista, jolloin alamaisten tuli yksinkertaisesti nöyryä maallisen esivallan käskyjen edessä ja hyväksyä esivallan sodanaikainen toiminta. Hallitsija oli valtakunnan uskonnollisen elämän puolustaja ja valtiollisen kirkon pää, minkä johdosta kirkkoinstituution alisteisuus maalliselle esivallalle nähtiin hyväksyttävänä. Tästä huolimatta erityisesti Widberg muistutti kuninkaan olevan kuitenkin vain ihminen ja Jumalalle alisteinen. Koska

maallinen regimentti koostui ihmisistä, se saattoi kokea epäonnistumisia. Itse järjestelmä oli kuitenkin jumalallinen ja sitä tuli kunnioittaa sellaisenaan. Paikallisseurakunnissa säätyvallan aikaiset valtasuhteiden muutokset eivät siis näytä juurikaan vaikuttaneet uskoon ja käsityksiin hallitsijan asemasta.

Kansallisena yhteisönä Ruotsi vertaantui saarnoissa hyvin pitkälle Vanhan testamentin Israeliin, mikä oli yleisesti tyypillistä 1700-luvun saarnoissa. Ruotsalaiset nähtiin luterilaisen uskonsa tähden oikeaoppisina kristittyinä, jotka olivat perineet israelilaisilta Jumalan valitun kansan statuksen. Eri-tyisesti Aurenius puhui saarnoissaan Suomen ja Ruotsin Siionista, mikä oli suora viittaus ruotsalaisten ja israelilaisten väliseen henkiseen siteeseen. Tämä johti siihen, että myös ruotsalaisilla ja Jumalalla nähtiin olevan erityinen suhde. Kun ruotsalaiset elivät syntistä elämää, heitä kohtasi rangaistus, jollaiseksi myös Kustaa III:n sota tulkittiin. Rauhanteon myötä pidetyissä kiitosjumalanpalveluksissa korostettiin puolestaan Jumalan huolenpitoa ja varjelusta, joiden seurausta rauhanteon nähtiin olevan.

Kaikkia kristittyjä yhdistävän Kristuksen seurakunnan käsite kietoutui vahvasti puhtaaseen luterilaiseen oppiin. Widbergilla Kristuksen seurakunta oli sidottu hieman Aureniusista vahvemmin Ruotsin kansallisiin rajoihin, kun taas Aurenius näki Kristuksen seurakunnan poikkikansallisempana ilmiönä. Myös Aureniuksen käsityksissä Kristuksen seurakunta rajoittui oikeaa oppia harjoittaviin kristittyihin, jolloin hänen saarnoissaan ei-luterilaiset oli suljettu Kristuksen seurakunnan ulkopuolelle. Sodan takia erityisesti venäläiset nähtiin omalle kansalle vieraina ja etenkin valtakunnan itäosassa vaikuttaneen Aureniuksen silmissä venäläiset olivat, toisin kuin ruotsalaiset, jumalattomia ja barbaarimaisia tuhoajia. Widberg lisäsi ruotsalaisten vihollisiin myös tanskalaiset, joiden toimintaa hän ei tanskalaisten luterilaisesta uskosta huolimatta pitänyt Jumalan mielen mukaisena. Sen sijaan myös Göteborgin kaupunkikuvassa yleistyneiden juutalaisten asemaan Widberg ei erityisesti tarttunut, kuten Aureniuskaan ei ottanut saarnoissaan kantaa valtakunnan itäisten raja-alueiden ortodoksisen väestöön. Saarnaajat eivät luultavasti halunneet aiheuttaa saarnoillaan levottomuuksia, sillä kyseisten väestöryhmien edustajia asui heidän asuinalueillaan ja saarnaajien täytyi pyrkiä elämään heidän kanssaan edes jonkinlaisessa sovussa.

Ruotsin valtakunnan käsite yhdistettiin saarnoissa vahvasti maallisen hallitsijan valtaan ja sen myötä luterilaisen opin mukaiseen esivaltauskollisuuteen. Valtakunta koostui monesta kulttuurillisesti erilaisesta osasta, mikä ei kuitenkaan näkynyt Widbergin saarnoissa. Sen sijaan hän puhui kaikissa yhteyksissä Ruotsin valtakunnasta yhtenäisenä alueena. Aureniuksen saarnoissa valtakunnan koostuminen erilaisista alueista näkyi ennen kaikkea Suomen korostamisena Ruotsista erillisenä koko-

naisuutenaan. Kansallinen ajattelu rakentui 1700-luvulla useista eri kerroksista, minkä mukaisesti Aurenius ei nähnyt suomalaisuutta ja ruotsalaisuutta toisiaan poissulkevinä tekijöinä. Sen sijaan hän korosti kuninkaan valtaa molempia alueita yhdistävänä tekijänä. Maallinen esivalta oli siis yhteiskuntaa ja sen sisäisiä eroja yhdistävä tekijä. Isänmaan käsitteeseen liittyi saarnoissa vahva rakkauten tunne. Siinä yhdistyi vanhojen nationalismin käsitysten tapaan esivaltauskollisuus sekä israelilaisten Kanaanin maahan tuntemaa kiintymystä mukaileva uskonnollinen suhtautuminen isänmaahan. Aurenius kuitenkin näki myös pakanoiden voivan omistaa isänmaan. Tämä korostaa, ettei isänmaa ollut hänen ajattelussaan ainakaan täysin sidottu ajatukseen Jumalan valitulle kansalleen antamasta luvatussa maasta.

Saarnoista välittyvä käsitys ihmisten välisistä suhteista perustui luterilaiseen opetukseen ihmisen maallisesta kutsumuksesta. Kristityn tuli täyttää hänelle ominaisen hengellisen kutsumuksensa ohessa maallista kutsumustaan, mikä tarkoitti jokapäiväisen maallisen työn tunnollista tekemistä. Jokaisella ihmisellä on hierarkisesti järjestyneessä yhteiskunnassa oma paikkansa, jossa hänellä oli tärkeä asema yhteiskunnan kokonaisuudessa. Ihmisten tuli hyväksyä se, että maallisessa yhteiskunnassa ihmiset olivat eriarvoisessa asemassa. Erityisesti Widberg korosti tätä saarnatessaan vaivaistalon asukkaille. Sen sijaan hengellisessä elämässä ihmiset olivat tasa-arvoisia. He kohtasivat maallisesta asemastaan riippumatta vastoinkäymisiä ja kärsimyksiä. Hengellisessä elämässä ihmisten keskinäinen kunnioitus perustui jumalalliseen elämään. Tämän johdosta korkeassakin yhteiskunnallisessa asemassa oleva henkilö saattoi menettää Jumalan armon lisäksi arvostuksensa oman ihmisyyteisönsä edessä, mikäli hän eli jumalattomasti.

Saarnoista nousi esille käsitys ennen kaikkea huoneentaulun maailmaan perustuneesta isännän ja hänen alaiensa suhteesta, joka mukaili alamaisen ja esivallan välistä yhteiskunnallista suhdetta. Alaisen oli oltava kuuliainen isännälleen, joka vastavuoroisesti huolehti alaisestaan. Samalla korostettiin kuitenkin tunnesidettä eri yhteiskunnallisissa asemissa olevien ihmisten välillä, jolloin vastavuoroiset velvollisuudet perustuivat keskinäiseen rakkauteen luterilaisten lähimmäisenrakkauden käsitysten mukaisesti. Muista yhteiskunnallisista tehtävistä Aurenius korosti saarnoissaan erikseen erityisesti papin tehtävänkuvaa. Hän painotti ennen kaikkea papin tehtävää toimia yhteisössään Jumalan työntekijänä. Sotilaiden hän näki puolestaan taistelevan valtakunnan asukkaiden hyvinvoinnin puolesta. Heidän toiminnassaan keskeisiksi ihanteiksi nousivat urhoollisuus sekä heidän valmiutensa kärsiä ja kuolla valtakunnan asukkaiden hyvinvoinnin puolesta.

Käsityksissä ihmisen elämästä osana maallista yhteiskuntaa korostettiin katekismusten tapaan vahvasti luterilaisia oppeja. Huonosti elävän kristityn nähtiin olevan paholaisen vietävissä, hän eli ul-

kokultaisesti, hän kiinnittyi elämässään maalliseen omaisuuteen ja muuhun turhuuteen sekä käytti väärin Jumalan armossaan antamia lahjoja. Huonosti elävän kristityn toiminnan nähtiin olevan turmioksi ennen kaikkea hänelle itselleen. Hyvin elävän kristityn piirteet olivat puolestaan ihanne, jollaiseen elämään kuulijoita kannustettiin heidän omansa ja koko yhteisön hyvinvoinnin takia. Hyvä kristitty rakasti Jumalaa ja lähimmäistään, oli omalla paikallaan kuuliainen ylemmille, oli tyytyväinen omaan osaansa elämässään, työskenteli ahkerasti sekä oli rehellinen toimitissaan.

Työni otsikkona kulkeva ”miehullisesti sotiman Kuningan ja Isänmaan edestä”⁵⁶⁸ kuvastaa varsin osuvasti sekä Aureniuksen että Widbergin saarnoista nousevaa ajattelua. Kuningas nähtiin yhteiskunnassa vaikuttavan teokraattisen ajattelun myötä valtakuntansa päänä, jolle tahdottiin osoittaa uskollisuutta myös kriisitilanteen aikana. Kuningas toimi koko valtakunnan yhdistäjänä. Oma asuinpaikkaa kohtaan koettiin kiintymystä ja se nähtiin ruotsalaisten erityisenä isänmaana, minkä kohtalossa korostui saarnojen uskonnollisessa retoriikassa Jumalan ja ruotsalaisten erityinen suhde. Kriisitilanteessa sotilaan oli taisteltava urhoollisesti valtakuntansa asukkaiden suojelukseksi, mikä perustui ennen kaikkea käsitykseen ihmisen toiminnasta yhteisönsä jäsenenä. Ihmisen oli täytettävä parhaan osaamisensa mukaan hänelle annettu paikka yhteiskunnassa. Ihmiset eivät sotilaiden tavoin toimineet tehtävissään itsensä vaan lähimmäistensä takia, mikä korostaa yhteiskunnan kokonaisuuden toimineen sen jäsenten välisestä vuorovaikutuksesta.

Saarnoissa esitellyistä yhteiskunnallisista käsityksistä voidaan huomata, kuinka vahvasti ne sidottiin luterilaisiin oppeihin vielä 1700-luvun lopun saarnaretoriikassa. Nordbäck ja Ihalainen ovat osoittaneet, kuinka 1700-luvun lopun valtiollisissa ja painetuissa saarnoissa uudet käsitykset yhteiskunnasta pyrittiin aina sitomaan luterilaiseen tunnustukseen. Tavallisen seurakuntapapiston keskuudessa käsitykset muuttuivat hitaammin ja heidän saarnoissaan korostui erityisesti tavallisen kansan opettaminen. Näin Aureniuksen ja Widbergin saarnoissa korostui erityisellä tavalla yhteiskunnallisten käsitysten muotoilu katekismuksissa ja tunnuskirjoissa selitetyn luterilaisen opin raameissa.

Sekä Aureniuksen ja Widbergin käyttämä saarnamuoto että heidän ajatusmallinsa noudattivat hyvin pitkälle 1600-luvulle pohjautuvia luterilaisen ortodoksisia rakenteita. Leufvénin ja Laasosen mukaan ortodoksian ajan oppirakenteet säilyivät ruotsalaisen paikallispapiston keskuudessa hyvin pitkälle 1700-lukua. Aureniuksen ja Widbergin saarnat vahvistavat tätä käsitystä entisestään ja osoittavat, että erot valtakunnan eri puolilla olivat pieniä. Saarnoissa oli lähinnä painotuseroja eri teemojen kohdalla. Kuten Laine on todennut hattujen sodan aikaisesta saarnaretoriikasta, saarnaajien suh-

⁵⁶⁸ Työni otsikko on suora lainaus Aureniuksen saarnasta, KA KFB: Concio Sacra et Simplicissima 2 Feria Navitatis Christi (26.12.) 1788.

tautuminen sotaan riippui siitä, mistä päin valtakuntaa sodan todellisuutta katsoi. Tämän mukaisesti Kustaa III:n sodan aikaan saarnaajat puhuivat meneillään olevasta sotatilanteesta sen mukaisesti, mikä oli heidän oman paikallisyhteisönsä näkökulmasta keskeistä. Sotaan ja yhteiskuntaan liittyneet peruskäsitykset eivät kuitenkaan eronneet eri puolilla valtakuntaa. Valtakunnan papisto oli hyvin yhtenäistä. Edes Aurenin ja Widbergin hieman erilaiset teologiset katsantokannat eivät tehneet suuria eroja heidän käsityksiinsä yhteiskunnasta, mikä osoittaa 1700-luvun aatevirtausten vaikuttaneen ajan saarnaajien oppirakenteisiin ja maailmankuvaan melko hitaasti ja näkymättömästi.

Meneillään oleva kriisitilanne painotti saarnoissa erityisesti yhteiskunnallista järjestystä korostaneita käsityksiä. Ihalaisen ja Suolahden mukaan Kustaa III:n sodan aikaisen papiston saarnoissa keskeinen teema oli esivaltauskollisuus. Myös Aurenin ja Widbergin saarnoissa kuuliaisuus esivalle oli lähtökohta, jonka pohjalle rakentui ihmisen velvollisuus täyttää hänen oma osansa yhteiskunnassa kunnollisena kristittynä ja alamaisena. Kriisitilanne vaati valtakunnan yhtenäisyyttä, mikä tarkoitti paikallistasolla kurin ja järjestyksen säilymistä. Papisto toimi paikallisyhteisöissä esivallan toimijana, minkä papisto käsitti itsekin tutkimieni saarnojen perusteella. Yhteiskunnallista järjestystä korostaneiden käsitysten levittäminen sodan aikana nähtiin keskeiseksi koko valtakunnan alueen paikallisyhteisöissä, mitä Aurenin ja Widbergin saarnoista nousevat käsitykset vahvistavat.

Vaikka yhteiskunnan uskonnollinen kenttä alkoi jossain määrin moniarvoistua ja modernisoitua, ei tästä kehityksestä voida puhua vielä paikallistasolla Kustaa III:n sodan aikana. Modernisoituvat käsitykset yhteiskunnasta eivät olleet juurtuneet kunnolla edes valtiollisiin saarnoihin, jolloin paikallistason saarnoissa ei voitu puhua modernisaatiosta vielä pitkään aikaan. Tutkimieni saarnojen perusteella voidaan sanoa, että 1600-luvulta periytyneet käsitykset luterilaisen opin muotoilusta vaikuttivat vielä 1700-luvun lopulla vahvasti Ruotsin valtakunnan paikallisyhteisöjen arjessa ja maailmankuvassa, joissa saarnastuolilla oli hyvin keskeinen rooli.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

K. Fr. Berghin arkisto (KFB), Saarnoja v: 1.

Landsarkivet i Göteborg (LAG), Göteborg

Göteborgs Stifts arkiv (GSA) – Predikosamlingar mm, Predikningar v: 49–55.

Julkaistut lähteet

BIBLIA, Se on: Koko Pyhä Raamattu; Esipuheitten, Lukuin sisällyksen, Yhtäpitäväisten Raamatunpaikkain osoituksen ja lisättyin Rekisterein kanssa (1961). Alkuperäinen raamatunkäännös ilmestynyt vuonna 1776. Kielellisesti korjattu uusintapainos. Oulu: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys.

BIBLIA, Thet är All then Heliga Skrift På Swensko; Efter Konung CARL the Tolftes Befalning (1703). Stockholm: Henrich Keyzers Tryckerij,

<http://litteraturbanken.se/#!/forfattare/Anonym/titlar/Biblia/sida/I/faksimil>, viitattu 9.6.2015.

Vanha Suomalainen Virsi- ja Evankeliumikirja siihen sopivain kappalten kanssa (2001). Alkuperäinen teos ilmestynyt vuonna 1701. Uudistettu kielellisesti vuonna 1857. Eura: Länsi-Suomen Rukoi-levaisten Yhdistys r.y.

Tutkimuskirjallisuus

Alm, Mikael (2002), *Kungsord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809*. Stockholm: Atlantis.

Aronsson, Peter (1993), ”Hustavland värld. Folklig mentalitet eller överhetens utopi?” Teoksessa: Ahlberger, Christer & Malmstedt, Göran (toim.), *Västsvensk fromhet. Jämförande studier av västsvensk religiositet under fyra sekler*. Göteborg: Humanistiska fakulteten vid Göteborgs universitet, 11–42.

Artéus, Gunnar (1992), ”Gustav III:s militära ledarskap”. Teoksessa: Artéus, Gunnar (toim.), *Gustav III:s ryska krig*. Stockholm: Militärhistoriska avdelningen vid Militärhögskolan, 175–183.

Aston, Nigel (2002), *Christianity and Revolutionary Europe c. 1750–1830*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aurelius, Carl Axel (1994), *Luther i Sverige. Svenska lutherbilder under tre sekler*. Skellefteå: Artos.

Barnett, S. J. (2003), *The Enlightenment and religion. The myths of modernity*. Manchester: Manchester University Press.

Bergström, Carin (1991), *Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720–1800*. Oland-Frösåkers kontrakt av ärkestiftet. Nordiska museets handlingar 110. Stockholm: Nordiska museet.

Boberg, Stig (1967), *Kunglig krigspropaganda*. Studia historica Gothoburgensia 8. Göteborg: Akademiförlaget.

Bogren, Yngve (1937), *Den kyrkliga försvenskningen av Skånelandskapen och Bohuslän. Studier till den s. k. uniformitetens genomförande 1645– omkring 1750*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.

Bregnsbo, Michael & Ihalainen, Pasi (2011), ”Gradual Reconsiderations of Lutheran Conceptions of Politics”. Teoksessa: Ihalainen, Pasi et al. (toim.), *Scandinavia in the Age of Revolution. Nordic Political Cultures 1740–1820*. Farnham: Ashgate, 107–119.

Burke, Peter (1993), *The Art of Conversation*. Cambridge: Polity Press.

Cederberg, A. R. (1915), "Iisalmen kirkkoherra Johan Lagus-vanhemman elämäkerta". Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja, vol. 5, 302–308.

Eijnatten, Joris van (2009), "Getting the Message. Towards a Cultural History of the Sermon". Teoksessa: Eijnatten, Joris van (toim.), *Preaching, Sermon and Cultural Change in the Long Eighteenth Century*. Leiden/Boston: Brill, 343–388.

Ekedahl, Nils (1999), *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokost. Uppsala: Gidlunds Förlag.*

Ekedahl, Nils (2002), "Guds och Swea barn". Teoksessa: Karlsson, Åsa & Lindberg, Bo (toim.), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige. Opuscula Historica Upsaliensia 27*. Uppsala: Historiska institutionen vid Uppsala universitetet, 49–69.

Ericson, Lars (1992), "Kriget till lands 1788–1790". Teoksessa: Teoksessa: Artéus, Gunnar (toim.), *Gustav III:s ryska krig*. Stockholm: Militärhistoriska avdelningen vid Militärhögskolan, 69–109.

Forsberg, Anna Maria (2005), *Att hålla folket på gott humör. Informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680. Stockholm studies in history 80*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.

Gassman, Günther & Hendrix, Scott (2005), *Johdatus luterilaiseen tunnustukseen. Fortress introduction to the Lutheran confessions (1999)*. Suomentaneet Tiina Ahonen ja Jaakko Rusama. Helsinki: Kirjapaja.

Granberg, Gunnar (1998), *Gustav III. En upplysningskonungs tro och kyrkosyn. Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia 40*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Gustafsson, Harald (2008), "De överlappande pusslen. Om partikularistiska och multietniska konglomeratstater i det tidigmoderna Europa". Teoksessa: Engman, Max & Villstrand, Nils Erik (toim.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Helsinki/Stockholm: SLS/Atlantis, 59–73.

Hall, Stuart (1999), *Identiteetti*. Suomentaneet Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.

Holtz, Sabine (2009), "On Sermons and Daily Life". Teoksessa: Eijnatten, Joris van (toim.), *Preaching, Sermon and Cultural Change in the Long Eighteenth Century*. Englanniksi kääntänyt Charlotte Masemann. Leiden/Boston: Brill, 263–311.

Hovi, Olavi (1988), "Leppävirran historia uudisasutuskaudesta kunnallisen itsehallinnon alkuun". Teoksessa: Sarvas, Anja & Hovi, Olavi (toim.), *Leppävirran historia I*. Leppävirta: Leppävirran kunta, 89–765.

Ihalainen, Pasi (2003), "Lutherska drag i den svenska politiska kulturen i slutet av frihetstiden. En begreppsanalytisk undersökning av fyra riksdagspredikningar". Teoksessa: Skuncke, Marie-Christine & Tandefelt, Henrika (toim.), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*. Ruotsiksi kääntänyt Charlotta Wolff. Stockholm/Helsinki: Atlantis/SLS, 73–94.

Ihalainen, Pasi (2005), *Protestant Nations Redefined. Changing Perceptions of National Identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches 1685–1772*. Leiden: Brill.

Ihalainen, Pasi (2007), "Svenska kyrkan och det moderniserande nationella tänkandet 1789–1810". *Sjuttonhundratals*, vol. 3, 25–48.

Ihalainen, Pasi (2009), "The Enlightenment sermon. Towards practical religion and a sacred national community". Teoksessa: Eijnatten, Joris van (toim.), *Preaching, Sermon and Cultural Change in the Long Eighteenth Century*. Leiden/Boston: Brill, 219–260.

Jolkkonen, Jari (2001), "Ehtoollinen". Teoksessa: Kärkkäinen, Pekka (toim.), *Johdatus Lutherin teologiaan*. Helsinki: Helsingin yliopiston systemaattisen teologian laitos, 269–288.

Juva, Mikko (1955), *Varsinais-Suomen historia* 7, 3–4. Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina 1660–1808. Turku: Varsinais-Suomen historiantutkimusyhdystys.

Karonen, Petri (2008), *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Kolmas painos, alkuperäinen teos ilmestynyt vuonna 1999. Helsinki: WSOY.

Koskenvesa, Esko (1984), *Synodaalokokous Porvoon hiippakunnan hallinnossa 1723–1870*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 130. Helsinki: SKHS.

Kotivuori, Yrjö (2005), Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852. Verkkojulkaisu. <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/>, viitattu 19.5.2015.

Kouri, E. I. (1984), Saksalaisen käyttökirjallisuuden vaikutus Suomessa 1600-luvulla. Ericus Ericin Postillan lähteet. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 129. Helsinki: SKHS.

Laasonen, Pentti (1991), Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808. Helsinki: WSOY.

Laine, Esko M. (1996), Yksimielisyys – sota – pietismi. Tutkimuksia suomalaisesta papistosta ja yhteiskunnasta kolmikymmenvuotisesta sodasta pikkuvihaan. Helsinki: Laine Esko M.

Laine, Esko M. (2006), ”Säätyvallan ja penkkijärjestyksen aika”. Teoksessa: Antikainen, Marjo-Riitta & Laine, Esko M. & Yeung, Anne Birgitta (toim.), Kaupunkilaisten kirkko. Helsinkiläisten ja seurakunnan kohtaamisia kuudella vuosisadalla. Helsinki: Helsingin seurakuntayhtymä, 11–88.

Laine, Esko M. & Laine, Tuija (2010), ”Kirkollinen kansanopetus”. Teoksessa Hanska, Jussi & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.), Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle. Helsinki: SKS, 258–306.

Lenhammar, Harry (2000), Sveriges kyrkohistoria 5. Individualismens och upplysningens tid. Stockholm: Verbum.

Leufvén, Edvard (1926), Upplysningstidens Predikan I. Frihetstiden. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistryrelses bokförlag.

Leufvén, Edvard (1927), Upplysningstidens predikan II. Den gustavianska tiden. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistryrelses bokförlag.

Lindberg, Bo (2006), Den antika skevheten. Politiska ord och begrepp i det tidig-moderna Sverige. Stockholm: Kungl. Vitterhetshistorie och Antikvitets Akademien.

Lindroth, Sten (1981), Svensk lärdomshistoria. Gustavianska tiden. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.

Malmstedt, Göran (1994), *Helgdagsreduktionen. Övergången från medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800. Avhandlingar från historiska institutionen i Göteborg 8.* Göteborg: G. Malmstedt.

Markkola, Pirjo & Kajander, Konsta (2014), "Paikallishistorioiden papit paikallisyhteisöissään". Teoksessa: Markkola, Pirjo & Snellman, Hanna & Östman, Ann-Catrin (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu. Historiallinen Arkisto 142.* Helsinki: SKS, 107–134.

Nordberg, Cecilia (2007), "Guds ställföreträdare förmedlad. Kungen i kröningspredikan från Gustav I till Karl XIV Johan". Teoksessa: Ericsson, Peter (toim.), *Gud, konung och undersåtar. Politisk predikan i Sverige under tidigmodern tid. Opuscula Historica Upsaliensia 35.* Uppsala: Historiska institutionen vid Uppsala universitetet, 11–61.

Nordbäck, Carola (2009), *Lycksalighetens källa. Kontextuella närläsningar av Anders Chydenius budordspredikningar 1781–1782.* Turku: Åbo akademis förlag.

Nordin, Jonas (2000), *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från stormaktstid till slutet av frihetstiden.* Eslöv: Symposion.

Norrman, Ragnar (1970), *Från prästöverflöd till prästbrist. Prästrekrytering i Uppsala ärkestift 1786–1965.* Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 17. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Nurmiainen, Jouko (2009), *Edistys ja yhteinen hyvä vapaudenajan ruotsalaisessa poliittisessä kielessä.* Bibliotheca historica 122. Helsinki: SKS.

Nygård, Toivo (2005), *Kustaa III. Vallanomaava mutta alamaisilleen armollinen kuningas.* Historiallisia tutkimuksia 224. Helsinki: SKS.

Perelman, Chaïm (1996), *Retoriikan valtakunta. L'empire rhétorique (1982).* Suomeksi kääntänyt Leevi Lehto. Tampere: Vastapaino.

Pettersson, Sven & Litzén, A. Rob. (1872), *Göteborgs Stifts Herdaminne samt Geografisk, Statistisk och Historisk Beskrifning öfver Pastoraten jemte Stiftets stadfästade Löne-Konventioner,*

Klockare- och Orgelnistlöner, Historiska anteckningar öfver de Allmänna Läroverken med deras Donationer, Folkskloväsendet m. m. Göteborg: N. Zetterströms Förlag.

Pleijel, Hilding (1951), Från hustavlans tid. Kyrkohistoriska folklivsstudier. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag.

Raunio, Antti (2001), ”Luther ja yhteiskunta”. Teoksessa: Kärkkäinen, Pekka (toim.), Johdatus Lutherin teologiaan. Helsinki: Kirjapaja, 290–302.

Reuterswärd, Elisabeth (2001), Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle. Lund: Lunds universitet.

Richter, Melvin (1995), The History of Political and Social Concepts. A Critical Introduction. New York/Oxford: Oxford University Press.

Rystad, Göran (1992), ”Varför krig? Något om bakgrund och ’orsaker’ till Gustav III:s ryska krig”. Teoksessa: Artéus, Gunnar (toim.), Gustav III:s ryska krig. Stockholm: Militärhistoriska avdelningen vid Militärhögskolan, 9–22.

Räihä, Antti (2012), Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720- 1760-luvuilla. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Saastamoinen, Kari (2003), ”Johdatus poliittisiin käsitteisiin uuden ajan alun Ruotsissa”. Teoksessa: Hyvärinen, Matti et al. (toim.), Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Tampere: Vastapaino, 19–61.

Salminen, Seppo J. (1994), Den finländska teologin under frihetstiden. Kääntänyt Lars-Folke Landgrén. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 168. Helsinki: SKHS.

Sarkamo, Ville (2011), Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Segelberg, Eric (1979), Prosten A. P. Widberg i Okome och hans dagboksanteckningar. Uppsala: Pro veritate.

Skarstedt, Carl Wilhelm (1948), Göteborgs stifts herdaminne. Uusintapainos, toimittanut Knut Norborg, alkuperäinen teos julkaistu vuonna 1885. Göteborg: Pro Caritate.

Skinner, Quentin (2002), *Visions of Politics* vol. 1. *Regarding Method*. Cambridge: Cambridge University Press.

Summa, Hilikka (1996), ”Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan. Burke, Perelman, Toulmin ja retoriikan kunnianpalautus”. Teoksessa: Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.), *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Tampere: Vastapaino, 51–83.

Suolahti, Gunnar (1925), *Elämää Suomessa 1700-luvulla*. Toinen painos, alkuperäinen teos ilmestynyt vuonna 1917. Helsinki: SKS.

Suolahti, Gunnar (1919), *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla*. Porvoo: WSOY.

Tandefelt, Henrika (2008), *Konsten att härska. Gustaf III inför sina undersåtar*. Helsinki: SLS.

Tarkiainen, Kari (2009), *Valtakunnan vaihdos 1809. Ajan tuntoja Alopaeuksen pappissuvun pape-reissa*. Helsinki: SKS.

Thorkildsen, Dag (2014), ”West Nordic and East Nordic Religiousness and Secularity. Historical Unity and Diversity”. Teoksessa: Breemer, Rosemarie van den & Casanova, José & Wyller, Trygve (toim.), *Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 85–101.

Ullberg, Sylvia (2007), ”Segern vid Narva – en gudagåva”. Teoksessa: Ericsson, Peter (toim.), *Gud, konung och undersåtar. Politisk predikan i Sverige under tidigmodern tid*. *Opuscula Historica Upsaliensia* 35. Uppsala: Historiska institutionen vid Uppsala universitetet, 167–193.

Vilkuna, Kustaa H. J. (1996), ”Jumala elä rankase minua. Yksilöllisen subjektin synty”. Teoksessa: Roiko-Jokela, Heikki (toim.), *Siperiasta siirtoväkeen. Murrosaikoja ja käännekohtia Suomen historiassa*. Jyväskylä: Kopijyvä Oy, 71–93.

Vilkuna, Kustaa H. J. (2005), *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta*. *Historiallisia tutkimuksia* 229. Helsinki: SKS.

Vilkuna, Kustaa H. J. (2006), *Paholaisen sota*. Helsinki: Teos.

Vilkuna, Kustaa H. J. (2010), *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850*. Historiallisia tutkimuksia 253. Helsinki: SKS.

Villstrand, Nils Erik (2008), ”Skriftlighet med förhinder. Den svenska statsmaktens kungörelser i finskspråkiga församlingar under 1700-talet”. Teoksessa: Engman, Max & Villstrand Nils Erik (toim.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Helsinki/Stockholm: SLS/Atlantis, 315–360.

Villstrand, Nils Erik (2009), *Finlands svenska historia 2. Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*. Helsinki: SLS.

Widén, Bill (2002), *Predikstolen som massmedium i det svenska riket från medeltiden till stormaktstidens slut*. *Studia historica ecclesiastica Academiae Aboensis 1459–1812 1*. Turku: Åbo akademi.

Winton, Patrik (2007), “Den politiserade predikstolen. Debatten om krig, mot Ryssland 1740–41”. Teoksessa: Ericsson, Peter (toim.), *Gud, konung och undersåtar. Politisk predikan i Sverige under tidigmodern tid*. *Opuscula Historica Upsaliensia 35*. Uppsala: Historiska institutionen vid Uppsala universitetet, 195–230.

Wolff, Charlotta (2008), *Noble conceptions of politics in eighteenth-century Sweden (ca 1740–1790)*. Helsinki: SKS.

Östlund, Joachim (2007), *Lyckolandet. Maktens legitimitering i officiell retorik från stormaktstid till demokratins genombrott*. Lund: Sekel Bokförlag.